

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
Алтернативни учебни материали

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 4

Втората световна война

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

Втората световна война

Издание на: Център за помирение и демокрация в Югоизточна Европа (CDRSEE)

Заглавие на оригинала: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, The Second World War, Thessaloniki 2009.

Научен редактор: Алексей Кальонски

Превод: Александър Николов

Редактор на превода: Ивет Ангелова

Коректор: Доротея Валентинова

Предпечат: Андрей Лунин

Това издание е финансирано от:

"Изказаните становища и мнения в настоящата публикация не отразяват непременно позицията на Институт «Отворено общество» - София."

CDRSEE:

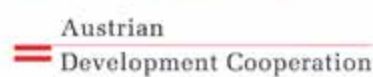
Докладчик на Борда на директорите за Проекта за обща история: Коста Карас

Изпълнителен директор: Ненад Шебек

Програмен директор: Корина Ноак Аетопулос

Проектен екип: Андонис Хаджиянакис, Джени Деметриу, Сюзан Надо Бустаманте, Звездана Ковач

THE PUBLICATIONS AND TEACHER TRAINING ACTIVITIES OF THE JOINT HISTORY PROJECT HAVE BEEN MADE POSSIBLE THROUGH THE KIND FINANCIAL BACKING OF THE FOLLOWING:

The European Union's Instrument for Pre-accession Assistance (IPA)

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

Tel.: +30 2310 960820-1; Fax: +30 2310 960822

e-mail: info@cdrsee.org, web: www.cdrsee.org

ПРЕПОДАВАНЕ НА СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ НА ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА
А л т е р н а т и в н и у ч е б н и м а т е р и а л и

УЧЕБНО ПОМАГАЛО 4
Втората световна война

Под редакцията на
КРЕШИМИР ЕРДЕЛЯ

Редактор на поредицата
ХРИСТИНА КУЛУРИ

Редактор на българското издание
АЛЕКСЕЙ КАЛЬОНСКИ

София 2012

Съдържание

Увод	15
Хронология	19
Карта 1: Втората световна война (1939-1942)	28
Глава I: Политиките	29
Ia. Лидери и идеологии	29
I-1. Фицрой Маклийн, делегат на Чърчил при партизаните, за Тито през 1943 г.	29
И 1. Йосип Броз Тито, лидерът на партизанското Народноосвободително движение” и генерал Дража Михайлович, командирът на Югославската армия в Родината („четниците”)	30
I-2. Фотографът на Павелич разказва за личността му през 1961 г.	31
И 2. Анте Павелич	31
I-3. Образите на Мехмет Шеху и Енвер Ходжа	31
I-4. Английски шпионин за лидера на политическата опозиция в Румъния – Юлиу Маниу	32
I-5. Обръщение на Метаксас до редакторите и издателите на всички гръцки вестници (30 октомври 1940 г.)	33
И 3. Лотариен билет за събиране на пари за семействата на войниците, сражаващи се на Албанския фронт срещу италианците през 1940-1941 г	33
I-6. Директива № 26 на Хитлер (3 април 1941 г.)	34
I-7. Йон Антонеску за „еврейския проблем”	34
I-8. Прокламацията на крал Михай към страната (23 август 1944 г.)	35
I-9. Комунистическата идеология на Националноосвободителното движение, изложена от Сейфулла Малешова	35
I-10. Насоки за създаване на организация на черногорската младеж	36
I-11. Брошура на македонските комунисти до македонския народ	36
Ib. Армии и войници	37
I-12. Американски доклад за дейността на албанската съпротива	37
I-13. Представителите на Съюзниците на Балканите относно партизанските стратегии в Албания	38
I-14. Хърватският военен аташе в София за положението в Македония	38
И 4. Замяната на германската армия с българска след фашистката окупация на Югославска Македония (април 1941 г.)	38
I-15. Декларация (брошура) на Националноосвободителния фронт (ЕАМ), Комитет за Стереа Елада	38
I-16. Декларация (брошура) на Национално-демократичния гръцки съюз (ЕДЕС), 1943 г.	39
И 5. Снимка на партизани и партизанки от лявата съпротива в Гърция	40

I-17. Решение на Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Черна гора, Бока и Санджак за вдигане на въстание (8 юли 1941 г.)	40
I-18. Основни цели на Освободителния фронт на словенския народ	40
I-19. Откъс от речта на д-р Секула Дърлевич на Петровданското събрание в Черна гора, 12 юли 1941 г.	41
I-20. Декларация, приета с овации на Петровданското събрание	41
I-21. Откъс от дневника на партизански командир	42
I-22. Откъс от протокол на среща между Дража Михайлович и представители на германското командване в сръбското село Дивци	42
I-23. Откъси от инструкциите на Дража Михайлович до майор Джордже Лашич и капитан Павле Джуришич	42
И 6. Сръбски плакат	43
I-24. Клетва на участниците в Острогското събрание в Черна гора, 8 февруари 1942 г.	43
I-25. Сътрудничество между усташите и четниците	44
I-26. Началото на въстанието в Босна	44
I-27. Основаване на СС дивизията „Ханджар“	45
I-28. Началото на партизанското движение в Хърватско	45
I-29. Свидетелства за това как Охрид приема пристигането на германците, италианците, българите и партизаните по време на Втората световна война	46
И 7. Бошнаци в усташките въоръжени сили	46
I-30. Едно дете за съперничеството на политическите групи в Албания	47
I-31. Циркулярно писмо на Централния комитет на Националноосвободителното движение до всички регионални комитети в Албания (9 септември 1943 г.)	47
Ис. Отношенията с двете коалиции и със съседните страни	47
I-32. Репортаж за военния преврат в Югославия	47
I-33. Доклад на главния равин на Югославия за реакциите на населението по повод на военния преврат от 27 март 1941 г.	48
И 8. Масови демонстрации против Оста в Белград, 27 март 1941 г.	48
I-34. Откъс от мемоарите на Константин Кацаров, известен български адвокат, за първата година от Втората световна война	49
I-35. Българският журналист Данаил Крапчев по повод обвиненията срещу България, че не е оказала съпротива на германската армия	49
I-36. Данаил Крапчев коментира леката победа на Германия над Югославия през април 1941 г.	50
И 9. Румънски вестник: крал Михай, генерал Антонеску, Мусолини и Хитлер (1941 г.)	50
И 10. Румънски вестник: крал Михай и генералисимус Сталин (1945 г.)	50
I-37. Откъс от паметна записка до британците от Емануил Цудерос, тогавашният премиер-министър на официалното гръцко правителство в Кайро (18 октомври 1941 г.)	50
I-38. Известие от британското Външно министерство до британския министър в Кайро, 14 август 1944 г.	51
I-39. Бригаден генерал Майърс оценява влиянието на съпротивата върху	

цялостното развитие на войната	51
И 11. Снимка от румънски вестник: другарството между румънската и Червената армия – офицери на фронта	52
I–40. Отношението към английските пленници, Румъния (1944 г.)	52
I–41. Откъси от разговор между Йосип Броз Тито и Уинстън Чърчил в Неапол, 12 август 1944 г.	52
I–42. Заповед на италианския крал Виктор Емануил III, от 3 май 1941 г., относно анексията на провинция Любляна към Италия	52
I–43. Анекдот, разказан от Иван Венедиков, известен български археолог, за отношенията му с германците в Македония	53
Id. Религиозните организации	53
I–44. Декларация на архиепископа на Йоанина (Гърция) до всички християни под негова власт (1943 г.)	53
I–45. Писмо на архиепископ Дамаскинос и на други изтъкнати гърци до Гюнтер фон Алтенбург, германски посланик в Гърция	54
I–46. Католическата църква в Албания за италианското нахлуване	55
I–47. Пастирско послание от група черногорски православни свещеници, 16 юни 1942 г.	55
I–48. Сараевските бошнаци относно положението в Босна и Херцеговина	56
I–49. Ислямското духовенство и създаването на бошнашката СС дивизия през 1943 г.	56
I–50. Реч, произнесена от румънския патриарх Никодим през 1942 г.	57
I–51. Статия в пресата: „Сестрите-църкви. Великите перспективи на православието”, от Михаил Бурлаку	57
I–52. Арестът на патриарх Гаврило от германското Гестапо в манастира „Острог”, 23 април 1941 г.	57
I–53. Апелът на Степинац до католическия клир за подкрепа на Независимата хърватска държава, 28 април 1941 г.	58
I–54. Писмо на Степинац до Павелич, 14 май 1941 г.	59
I–55. Отец Златко Свирич за покръстването на православни сърби в католицизъм	59
Глава II: Живот по време на война	61
IIa. Бедност и несигурност	61
II–1. Дажби за хляб в Румъния по време на войната (1942 г.)	61
II–2. Дажби за хляб в Румъния по време на войната (1944 г.)	61
И 12. Дажби за хляб в Истанбул	62
II–3. Описание на италианските окупатори от гръцки селянин	62
II–4. Иван Д. Станчов, български дипломат, за живота на семейството му по време на войната	62
II–5. Американският генерален консул в Истанбул по повод на обществените настроения в България през септември 1942 г.	62
И 13. Опашка пред магазин в Любляна по време на войната	63
И 14. Опашка за месо в Загреб	63
II–6. Сръбски журналист настоява за ленти на срама за	

черноборсаджите	63
И 15. Турска карикатура	64
II-7. Градското население продава буквално всичко, за което се намира купувач	64
II-8. Несигурността на цивилния живот в Албания по време на войната	64
II-9. Гражданите на Белград отглеждат зеленчуци	65
И 16. Жертви на глада в Гърция през трагичната зима на 1941/1942 г.	65
II-10. Фаик Окте за данъка върху капитала в Турция	65
II-11. История, разпространена сред населението, по време на събирането на данъка върху богатството в Турция	66
IIв. Цивилните	67
II-12. Заплаха от страна на германските власти към белградчани	67
И 17. Германски пропаганден плакат	67
II-13. Решение на Комитета за национално освобождение, Беране, Черна гора, 21 юли 1941 г.	67
II-14. Трудът във военновременна Румъния	68
II-15. Тайните служби докладват за недоволството на населението от условията на живот в Румъния	68
И 18. Обучение на гражданската отбрана на площад „Баязид“ в Истанбул	69
II-16. Военният аташе на Независимата хърватска държава в София докладва за ситуацията във Вардарска Македония под българско управление	69
II-17. Положението през 1941 г. според Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Македония	70
II-18. Любов по време на война	70
IIс. Животът на войниците	71
II-19. Одисеас Елитис, носител на Нобелова награда за литература (1979 г.), описва преживяванията на обикновения гръцки войник на Албанския фронт	71
И 19. Литография, представяща древногръцки воин от битката при Маратон, боец от Гръцката война за независимост от 1821 г. и „евзон“ (съвременен гръцки войник)	71
II-20. Първите дни на Иван Шибл в партизанските отряди в Хърватско	71
II-21. Иван Шибл за партизанките	71
И 20. <i>Героините от 1940 г.</i>	72
II-22. Жените от селата край Гревена (Гърция) настояват за по-голямо уважение и за по-широко участие в обществените дела, след като са взели участие в съпротивителното движение	72
II-23. „Млада партизанка“ – песен от неизвестен македонски автор	73
И 21. Партизанските вестници: <i>Джобни вестници на свързочника</i> , Задар (Хърватско), 1944 г.	73
II-24. Партизанската неуморимост	73
II-25. Денчо Знеполски, прочут български партизански командир, за отношенията между мъжете и жените в отряда	74
II-26. Боевете край завоя на Дон – Сталинград	74
II-27. Нягу Джувара, историк и уважаван дипломат, си спомня боевете на	

Източния фронт	75
II–28. Трудностите, с които се сблъскват бойците, при адаптацията към гражданския живот	75
И 22. Тези, които пъхат през войната	76
II–29. Една ужасна грешка	76
И 23. Колаж от вестници, представящ югославските македонски военни части от 1944 г.	77
IIд. Култура и образование	77
II–30. Препоръките на Битолския окръжен училищен инспекторат до учителите	77
И 24. Партизанското училище	78
II–31. Статутът на централния културен клуб в Македония – „Климент Охридски”	78
II–32. Правителството на Антонеску подкрепя култа към героите	79
II–33. Откъс от учебник за началния курс, публикуван от Фронта за национално освобождение (ръководен от комунисти), в освободените части на Гърция	79
И 25. Илия Бешков, „Без жизнено пространство” (1942 г.)	80
II–34. Американският генерален консул в Истанбул за обществените настроения в България (1942 г.)	80
И 26. Снимка от румънски вестник: статия за женска мода (1942 г.)	80
И 27. Сцена от филма на Драголюб Алексић „Беззащитна невинност”	81
И 28. Обяви за кинопрожекции в белградските кинотеатри от средата на септември 1942 г.	81
II–35. Румънски закон-декрет за регламентиране на образованието на евреите	81
II–36. Промени в албанските училищни програми по време на италианската окупация.	82
И 29. Деца, влизачи в начално училище „Хасан Прищина”	82
II–37. Животът в младежкия лагерен център „Итало Балбо”, един от многото подобни центрове, организирани от фашистите в Албания	82
II–38. Румънското министерство на националното образование забранява карти, които напомнят за съветското нахлуване през 1940 г.	82
II–39. Езиковият пуризъм на Павелич	83
И 30. Националният отбор по футбол на Независимата хърватска държава (НХД)	84
И 31. Репортаж на румънски вестник за футболен мач между Румъния и Хърватско през 1942 г.	84
Глава III: Ужасите на войната	85
IIIа. Фронтната линия	85
III–1. Военният закон, прилаган от албанските партизани.	85
И 32. Четвърта партизанска дивизия в планините на Черна гора, 1944 г.	86
III–2. Отношението към пленниците от страна на албанските националисти	86

И 33. Румънски войници на камили по време на сраженията в Кавказ	87
IIIб. Жестокостите	87
III–3. Съобщения, адресирани до гърците от германските армейски командири в Гърция (1943 г.)	87
III–4. Германска брошура по повод на първата вълна от масови репресии в Гърция (октомври 1943 г.)	88
И 34. Репресии на германската армия в Гърция – снимка на масови екзекуции в Агринио, 1943 г.	88
III–5. Заповед на Хитлер във връзка с поведението на армията в окупираните територии от Югоизточна Европа (септември 1941 г.)	88
III–6. Германските жестокости по време на окупацията на Албания	88
III–7. Италианските жестокости в Словения	89
III–8. Откъс от интервю с Цвето Кобал	89
И 35. Снимки на запалени или разрушени села (репресии)	90
III–9. Писмо до Хитлер	90
И 36. Заглавната страница на брошура за Маутхаузен	91
III–10. Германски мерки за смазване на въстанието в Сърбия	91
III–11. Избиване на цивилни заложници в Крагуевац	91
III–12. Партизански доклад за действията на италианците и четниците в района на Лика през лятото и есента на 1942 г.	92
III–13. Четнически жестокости срещу мюсюлманите в Санджак, февруари 1943 г.	93
III–14. Ужасите в усташките затвори в Сараево	93
И 37. Снимка от централния градски площад в Белград, 17 август 1941 г.	93
III–15. Доклад за положението на циганите в Транснистрия	93
И 38. Обява с имена на заложници, убити в германската окупационна зона в Словения	94
III–16. Животът в концлагера „Стара Градишка“ (част от системата от концентрационни лагери „Ясеновац“)	94
III–17. Писмо до семейството от концлагера „Стара Градишка“	94
III–18. Усташки войник описва бруталните си действия	95
III–19. Партизанските престъпления в Блайбург	96
III–20. Тито за партизанските престъпления	96
И 39. Владимир Филаговац, „Жертвите“ (Загреб, 1943 г.)	96
IIIс. Холокостът	97
III–21. Из българския Закон за защита на нацията	97
III–22. Български депутати протестират срещу депортацията на евреите	97
III–23. Заповед, издадена от Военното командване, Белград	98
И 40. Турска карикатура	98
III–24. Йон Антонеску осъжда погрома в Яш	99
И 41. Турска карикатура	99
III–25. Концентрационният лагер в Саймище, Белград	100
III–26. Страданията на младо еврейско момиче от Сараево	100
И 42. Неизвестно момиче, очакващо депортация край Целъе, Словения	101
III–27. Антиеврейските мерки в Гърция	102
III–28. Откъс от мемоарите на гръцки еврейин от Солун (1941-1943)	102

И 43. Белградският концентрационен лагер в Баница	103
И 44. Концентрационният лагер „Ущица“ (част от системата концентрационни лагери „Ясеновац“), 1942 г.	103
III–29. Писмо на Розалия Кремер до канцеларията на Павелич	104
И 45. Заглавната страница на каталог на антиеврейска изложба в Загреб, 1942 г.	104
Глава IV: Човешката солидарност	105
IV–1. Партизанско-усташки разговор	105
И 46. „Помогнете на сираците!“ – обява от румънски вестник	106
IV–2. Празнуване на имен ден в концентрационния лагер	106
IV–3. „Мемоар от интелектуалците“, адресиран до Й. Антонеску (април 1944 г.)	107
IV–4. Откъс от писмо на председателя на гръцките министри до германските власти (октомври 1943 г.)	107
IV–5. Джордже Енеску се опитва да защити ромите	108
IV–6. Заявление до министрите срещу законопроекта за защита на нацията, от група български бръснари и фризьори	108
IV–7. Турска помощ и подкрепа за Гърция	108
IV–8. Турски посланик спасява турски евреи в Марсилия, Франция.	109
IV–9. Из дневника на български войник в Западна Тракия	110
IV–10. Отношенията между румънски войници, руски военнопленници и българската общност в Румъния по време на Втората световна война	110
IV–11. Гръцки евреин описва помощта, оказана на него и на семейството му от православни гърци	111
И 47. Турски евреи, стоящи пред генералното консулство на Турция в Париж, за да получат паспорти и визи, които да им позволят да се върнат в Турция (1943 г.)	111
IV–12. Хуманното отношение на румънски чиновник към евреите	112
IV–13. Германски офицер спасява български дипломат от Гестапо в България	112
IV–14. Алфонз Барон, комисионер на фабриката за сладкиши и шоколад „Юнион“, в главната квартира на усташката полиция, 9 юли 1941 г.	113
И 48. Тайната партизанска болница „Франя“, близо до Церкно, Словения	113
И 49. Писмо от анонимен белградчанин до германския военен командващ в Сърбия	113
Глава V: Последици	113
Va. Загубите от войната и жертвите на войната	115
V–1. Енвер Ходжа на мирната конференция в Париж, за жертвите и материалните загуби на Албания	115
И 50. 17 ноември 1944 г	115
V–2. Швейцарски журналист за опустошението на Подгорица	116
Таблицы	116
1. Броят на хората, убити в Югославия, разпределени по националност	116

2. Загубите на Гърция по време на Втората световна война	116
3. Загубите на гръцкото търговско корабоплаване през Втората световна война	117
Вб. Миграцията по време на войната и след нея	117
Таблица 4. Миграция към Черна гора, 1941-1945 г.	117
V-3. Германски доклад за масови прогонвания на словенци	118
V-4. Доклад от върховния комисар на провинция Любляна относно програмата за дейностите в региона, 24 август 1942 г.	118
V-5. Преследвания на германското малцинство в Румъния след войната	119
И 51. Бежанци от Босна в Сърбия, 1941 г.	119
V-6. Уинстън Чърчил за депортацията на румънски граждани от германски етнически произход в Русия	119
И 52. Завръщането на словенската народна гвардия (домобранци) през юни 1945 г.	120
Вс. Промени в политическите системи	121
V-7. Предложението на У. Чърчил за „процентно” споразумение	121
И 53. Населението на Атина празнува пристигането на британската армия след освобождението	121
V-8. Укрепване на властта на Националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина	121
V-9. Заминаването на усташите и пристигането на партизаните в Загреб	121
И 54. Партизаните влизат в Загреб, 8 май 1945 г.	122
И 55. Митинг на площад „Бан Йелачич” в Загреб, след като партизаните завземат властта (май 1945 г.)	122
V-10. Из доклад от заседание на Българската работническа партия (комунисти), на което са обсъждани присъдите на представители на бившия режим.	122
V-11. Откъс от доклад на правосъдния министър за броя на хората, осъдени от Народния съд в България	123
V-12. Британски меморандум относно процесите и изпълнението на присъдите на т.нар. военнопръстъпници в освободените и сателитните страни	123
И 56. Топло посрещане на югославските македонски военни, политически и държавни лидери в освободено Скопие (13 ноември 1944 г.)	123
V-13. Нахлуването на Червената армия в България и завземането на властта от Отечествения фронт	123
И 57. Белградчани посрещат българската армия	124
Глава VI: Паметта за войната	125
VI-1. Интервю с Йоже Пожар (роден през 1932 г. в Словения), осиротял през Втората световна война	125
VI-2. Откъс от полубиографичния роман на Фикрет Демираг	125
И 58. Фреска-композиция от Борко Лазески	126
VI-3. Българският партизански командир Денчо Знеполски коментира	

как историята на съпротивата се пренаписва в годините след Втората световна война.	126
VI-4. Генерал Константин Сънътеску за контраста между „публичната“ информация и реалността на фронтовата линия.	126
И 59. Сцена от филма „Ужичката република“	127
И 60. Джордже Андреевич-Кун (1904-1964), „Стрелба“, 1943 г.	127
VI-5. Момче търси своя баща-партизанин в късия разказ „Среща“ от Анджелка Мартич	127
И 61. Афиш от гръцкия филм „Предателство“, 1964 г.	128
VI-6. „Беглецът“ – песен, написана от Яковос Камбанелис	128
VI-7. Ивлин Уо описва партизанско нападение (от последната част на военната му трилогия „Меч на честта“)	128
И 62. Афиш от гръцкия филм „Какво направи през войната, Танасис?“, 1971 г.	129
VI-8. Откъс от първия роман на Добрица Чосич „Слънцето е далеч“	130
И 63. Партизанска атака срещу германска военна част – картина от Гури Мади	131
И 64. Битка по време на Втората световна война – картина от Фатос Хаджиу	131
VI-9. Описание на събитие – през погледа на един боец, Марин Преда	131
И 65. Страница от комикса „Балкански експрес“ от Бранислав Керац и Бранко Плавшич, по сценарий на Гордан Михич.	132
VI-10. Атмосферата в Колашинския затвор	132
VI-11. Откъси от романа „Тютюн“ на Димитър Димов	133
И 66. Сцена от албанския филм „Когато съмне“	134
VI 12. Кипърският турчин Кемал Реджеп Сусузлу за дните му като военнопленник, прекарани с кипърския гръцки лидер Глафкос Клиридис	134
Таблица 4: Националните празници, свързани с Втората световна война	134
Карта 2: Югоизточна Европа след Втората световна война	135
Библиография	137

Според историка Марк Мазоуър „нито едно преживяване не е по-важно за развитието на Европа през XX в. [отколкото Втората световна война] ... това била борба за самото социално и политическо бъдеще на континента... Не можем да се надяваме да разберем по-нататъшния ход на европейската история, без да обърнем внимание на този чудовищен катаклизъм и без да се опитаме да установим неговите социални и политически последици. Годините на нацистката окупация, последвани от хаоса на непосредствения следвоенен период, разкъсват човешките връзки, разрушават домове и общности, а в много случаи изкореняват самите основи на обществото.”

Когато анализират събитията, довели до Втората световна война, историците вземат под внимание поредица от фактори: именно след Първата световна война населението на загубилите страни е убедено, че е било третирано несправедливо от победителите; в много европейски страни демокрацията е крехка, а международната икономическа криза от 30-те години на XX в. засяга жестоко континента. Но според почти всички историци основната причина за Втората световна война е агресивната империалистическа политика на нацистка Германия, фашистка Италия и Япония.

Фокусът в този сборник от исторически извори бе избран чрез географски определени параметри и е ограничен до региона на Югоизточна Европа. За разлика от Мусолини, в чиито планове за експанзия на Италианската империя балканските територии са съществена, ако не и основна, част (италианската армия нахлува в Албания през 1939 г. и в Гърция към края на 1940 г.), регионът не се намира най-отгоре в списъка с приоритетите на Хитлер, поне що се отнася до потенциалния ангажимент на германската армия. Като се имат предвид големите нацистки планове за разширяване на изток и за окупация на огромни територии, една военна операция в Югоизточна Европа би означавала ненужен разход на хора и ресурси.

Дипломатическият натиск върху страните, уплашени (или впечатлени) от мощта на германския блицкриг („светкавична война”), трябвало да бъде достатъчен, за да осигури германското надмощие и сътрудничеството с Третия райх. Първоначално изглежда, че нещата се развиват в тази посока: германски контрол е установен върху ресурсите на Унгария и Румъния посредством дипломатически натиск, а България и Югославия влизат в Тристранния пакт в началото на 1941 г. Политическите ориентации, отварянето наново на сметките от крайните националисти и страховете от война или от комунизъм принуждават тези балкански страни да преминат от неутралитет към пронацистка позиция.

Албания е оставена на Италия, а Гърция, в крайна сметка, също попада под нацистки контрол. Военната операция на Хитлер става неизбежна след неуспеха на Мусолини да покори Гърция и след британското решение за изпращане на войски. Когато въоръжените сили организира успешен преврат в Белград и свалят правителството, което няколко дни по-рано включва Югославия в Тристранния пакт, Хитлер нарежда на Вермахта да я нападне заедно с Гърция. Същевременно, още преди преврата, част от населението изразява своето недоволство чрез публични демонстрации срещу подготовката на Югославия за влизане в Тристранния пакт, а по-късно и срещу самия акт на присъединяване.

Тези събития са едновременно със символно и с морално значение, предоставяйки ни първия пример за публична опозиция срещу решението на дадено правителство да се присъедини към Тристранния пакт. В добавка към моралното и символно значение на безпрецедентните публични протести, те също така имат и военни последици. Според някои историци решението на Хитлер да атакува Югоизточна Европа е всъщност нервна реакция срещу протестите. До известна степен тази реакция променя посоката на Втората световна война, като забавя нацистката атака срещу Съветския съюз. Затова бихме могли да си зададем хипотетичния въпрос: как би се развила войната, ако германските войски бяха достигнали

до Москва през септември, а не през ноември 1941 г.?

Към средата на 1941 г. всички балкански държави, с изключение на Турция, са или под нацистка окупация, или са съюзници на нацистите. Югославия е разделена: Хърватия (с Босна и Херцеговина, като един от регионите ѝ) става сателитна държава на силите на Оста¹, докато останалата част от страната е разделена на окупационни зони под италианско, немско, унгарско и българско управление. Гърция, също така, е поделена на три окупационни зони под италианско, германско и българско управление. Фактът, че Турция се опитва да запази неутралитета си, като подписва пакт за приятелство с Германия през юни 1941 г., предполага, че тя заема благосклонна позиция към силите на Оста. Расистките убеждения на Хитлер и идеята за „индустриализация“ на масовите убийства водят до избиването на пет до шест милиона европейски евреи към края на войната. Други етнически групи като ромите и славяните също са включени в Хитлеровата расова политика, но систематичния характер на онова, което той нарича „Окончателно решение“, откроява нацисткия подход към „еврейския проблем“ от общото третиране на малцинствата, в самостоятелен случай, заслужаващ специално изследване.

На Балканите, както и в други европейски страни, нацистката окупация извежда на повърхността и съзнателно използва напреженията, тлеещи между различни етнически групи, като предоставя на отделни малцинства възможността да отмъщават за потисничеството или да бъдат компенсирани за неправдите. Така например, Независимата хърватска държава, която извоюва независимост, ставайки марионетен сателит на силите на Оста, е управлявана от крайно националистическа партия – на усташите и преследва сърбите и евреите. Този феномен не е ограничен само до един район; на други места крайни националистически групи също се залавят с програми за демографско „инженерство“. Нацистите и техните поддръжници на Балканите предизвикват промени в етническия състав на региона. Еврейското население намалява от 856 000 през 1930 г. до под 50 000 през 1950. След войната стотици хиляди етнически немци са прогонени от Югославия и депортирани от Румъния, докато славяните и албанците бягат от Северна Гърция.

Към края на 30-те години на XX в. десни диктатури изместват демократичните правителства навсякъде из Балканите, и комунистическите партии са забранени. Но балканските диктатури се различават от фашистките режими по това, че масовите партии не успяват да оцелеят в региона, може би с изключение на едно реално местно движение с фашистка нагласа – това на Кодряну в Румъния. Опустошителният шок от тоталната война и бягството на някои държавни глави в изгнание помитат предвоенните политически елити. Нацистката окупация подчертава невъзможността на държавата да защити своите граждани от насилие, недохранване и онеправдаване. Шокът от живот в режим на безпрецедентно и систематично насилие съпътства тежестта на страданията и опустошенията, които връхлитат цивилните граждани в продължение на шест години. Те дълбоко променят всички европейски общества, но особено тези в Югоизточна Европа, където нацистката политика на експроприация и репресии води до ужасяващи условия.

Първоначално, основно гладът и терорът подтикват мнозина да се борят срещу нацистите, но тези подтици за действие са допълнени по-късно от идеологически и политически съображения. Освен военното си значение (макар и различно в отделните страни), съпротивителните движения имат огромно политическо и морално въздействие. По-голямата част от тези движения споделят една егалитарна, морално възвисена визия за следвоенния свят и целта за по-правилно разпределение на богатствата. Те обаче са разединени, и във военновременните условия на несигурност и идеологическо объркване почти всяка група е обхваната и от междуособни сблъсъци, често пъти достигащи до размерите на гражданска война. След 1943 г. движенията на съпротивата бързо се разрастват и провокират репресии от колаборационистките милиции, разпалвайки и друг вид гражданска война в редица страни. И все пак, към 1944 г. масовите съпротивителни движения, доминирани от комунистите, изглеждат готови да

1. Оста Рим - Берлин - Токио (Тристранния пакт) – бел. ред.

поемат властта в много държави след оттеглянето на нацистите.

Но силите извън региона на Югоизточна Европа работят за своите собствени цели и, въпреки засилващата се мощ на съпротивата, имат други планове за Балканите, като почти не държат сметка за самоопределението на държавите или народите. През октомври 1944 г., точно когато тези масови движения се надигат да поемат властта, Чърчил и Сталин се споразумяват за следвоенните сфери на влияние в Югоизточна Европа. Гърция трябва да премине под британски контрол, останалата част, с изключение на Югославия, за която сделката е 50:50, трябва да бъде оставена на Съветския съюз. Гръцките комунисти, в крайна сметка, са победени след дълга гражданска война (1946-1949). В Югославия и Албания комунистическите партизани бързо завземат властта. България и Румъния страдат под окупацията на съветските войски, които налагат комунистически режими. Към края на 40-те години на XX в. подялбата на Европа на две зони е завършена и военните конфликти са променени под натиска на Студената война.

От съвременна гледна точка е очевидно, че Втората световна война е много повече от поредица битки и дипломатически преговори (макар че, за жалост, това много често е главното, а понякога и единственото впечатление, което учениците добиват от своите учебници). Като оставим настрана военния компонент, Втората световна война разкрива някои от характеристиките на религиозния, етническият и расовият конфликт. Както отбелязахме и по-горе, в някои страни това води до гражданска война. В повечето случаи първопричината е в конфликта между съпротивителните движения и колаборационистките сили, които често пъти прилагат нацистките методи, жестокост и идеология. Такива примери могат да се открият и в Югоизточна Европа, съответно в тези подбрани исторически извори.

Това обаче не означава, че можем дори за минута да забравим кои са основните злодеи, или пък да им позволим да отричат отговорността за злините, които са нанесли на балканските народи. Отговорността на нацистите за започването на войната, а оттук – и за последиците от нея, не може да бъде омаловажена, още по-малко оспорвана. Но като имаме предвид криминалния характер на нацисткия режим, който подпалва войната, остава и фактът, че в много страни политическите елити се осланят на нацистите. Очевидно голяма част от тези елити използват възможността (под покровителството на Хитлер) да разрешат стари спорове със съседите си, да ревизират реда, установен от Версайския договор, да се отърват от някое „пречещо“ малцинство, или да разширят собствените си земи и да натрупат богатства. Също така е очевидно, че тези елити не се появяват внезапно, нито пък са могли да се породят от нищото. Имало както открити, така и прикрити симпатизанти на нацистката идеология, и латентно предразположение към разделяща по расов признак философия. Когато дадена страна или се присъединява към Тристранния пакт, или пък е окупирана от нацистите и фашистите, симпатизантите използват възможността да покажат лоялността си към нацисткия режим и своето одобрение за принципите на нацистката идеология. Това безкомпромисно съгласие открива пътя на нацистите и допринася за последвалите зверства.

Нашата цел тук е да представим на учениците един многоизмерен, многоаспектен образ на Втората световна война. Следователно, относително малък брой източници в това помагало са посветени на военните операции. С възприемането на този подход нямахме намерение да омаловажаваме военната значимост на съпротивителните движения в Югоизточна Европа, нито пък огромния принос на региона за победата над фашизма и нацизма. Нашата цел бе да хвърлим светлина, поне отчасти, върху онези аспекти от живота по време на войната, които често пъти не са представени в учебниците на учениците, в съответствие с желанията и идеите на учителите, които ги използват в хода на преподаването. Добре известно е, че в повечето учебници от Югоизточна Европа именно политическата история взема надмощие, такъв е принципно и случаят с Втората световна война.

Други аспекти, които са поне толкова важни и определено по-интересни за учениците, като например ежедневието, положението на жените и децата, културния живот, отзвукът от войната в литературата и други области на изкуството, любовта във военно време и т.н., обикновено са пренебрегвани, и откриваме само някакви следи от тях.

Този сборник съдържа извори от 11 държави в Югоизточна Европа. Това има своите предимства и

недостатъци. Основното преимущество да се събират исторически извори, възприемани именно като такива, е че те дават възможност на учениците да получат многоизмерна представа за даден исторически период, от две или повече гледни точки, което би трябвало да бъде не само интересно, но и изключително полезно. На учениците се предоставя възможността да четат и анализират как един и същ проблем, инцидент или процес се разглежда (или е бил разглеждан) сред съседите им от региона.

От една страна, чрез анализа на изворите, учениците ще открият поразителни прилики, в много случаи, по отношение на бедността, глада, несигурността и на големите страдания, които слагат своя отпечатък върху цяла Югоизточна Европа през този период. От друга страна, те също така ще се натъкнат на някои противоположни и противоречиви източници, които разглеждат един и същ проблем от напълно различни гледни точки или по доста различен начин от онзи, който може да се открие в техните учебници. В такъв случай нашето предложение е не непременно да се изисква от учениците да преценяват кой от изворите е точен, достоверен или поне най-близък до истината. За нас би било достатъчно да ги видим осъзнали факта, че някои исторически събития и процеси не са недвусмислени, както може би са представени в учебниците им. В някои страни от Югоизточна Европа преподаването по история (включително като замисъл на учебниците) се гради последователно върху понятието за една-единствената истина, така че за обучаващите се е изключение да разполагат с противоречащи си източници. Без да забравяме това, сме наясно, че сред учителите и учениците, които не са свикнали да откриват противоречиви и противоречащи си извори в своите учебници и/или в обучението по история като цяло, подбрани извори, основани на мултиперспективния подход, биха могли да предизвикат известно объркване, дори отхвърляне. Ние обаче сме убедени, че без този подход няма реално, висококачествено изучаване, разбиране и познание за историята. Без такъв подход тя се превръща просто в запаметяване на дати.

Независимо от казаното дотук, сборникът с извори, възприемани по този начин, има един съществен недостатък. Имайки предвид факта, че в ограниченото пространство на настоящото помагало са събрани текстови и визуални материали от 11 страни на Югоизточна Европа, то очевидно не представя пълна картина на Втората световна война. Да се очаква подобно нещо би било най-малкото претенциозно. Ние осъзнаваме това от самото начало на проекта, затова беше необходимо да се направи подбор на темите, т.е. да се изберат само някои от многобройните аспекти на Втората световна война и да се пренебрегнат други, без изобщо да ги споменаваме, въпреки че не са по-маловажни. Покрай избора на теми, които са представени рядко в учебниците, другият важен критерий, във връзка с подбора на изворите, беше методологическият. Опитавме се да включим колкото се може повече извори, които биха могли да провокират някакъв вид емоционална реакция у учениците (гняв, шок, симпатия, възхищение, смях...). Съдбите на обикновените хора – трагични, героични, смешни – често ни дават по-добра, по-близка до живота, картина на жестоките времена, отколкото прокламациите, политическите заявления или дипломатическите доклади. Те също обаче са част от тази сбирка и, разбира се, нямаме намерение да ги лишаваме от тяхната стойност.

Накратко, намерението ни е да предложим на нашите ученици и колеги учители малко по-различен, мултиперспективен поглед върху един мрачен период от историята ни. Надяваме се, че подбраните извори ще доведат до по-добро разбиране, защото, въпреки прозрачността и яснотата на събитията от Втората световна война (там, където е вплетен моралният компонент – очевидната разлика между доброто и злото), в някои страни от Югоизточна Европа все още се подклаждат изкуствени съмнения в тази връзка, при положение, че водещата роля в повечето съпротивителни движения принадлежи на комунистите. Освен това, както в световната, така и в европейската история западната перспектива маргинализира ролята на Югоизточна Европа във Втората световна война, и понякога я подчинява на дълготрайните стереотипи за региона. Според нас включените тук документи ще допринесат за по-задълбочено разбиране на нашата история като част от историята на човечеството.

Хронология

Година	Месец	Светът	Югоизточна Европа
1939	април		7 – Италианците нападат Албания. 12 – Албанското учредително събрание обявява персонална уния с Италия и провъзгласява Виктор Емануил III за крал на Албания. Италианците създават сателитно фашистко правителство, начело с Шефкет Верлачи, и скоро сливат албанската военна и дипломатическа служба с италианската.
	август	23 – Съветско-германски пакт „Рибентроп-Молотов“ включва секретно споразумение за бъдещата съветска окупация на Румънска Бесарабия.	
	септември	1 – Германия напада Полша. 3 – Великобритания и Франция обявяват война на Германия. 17 – СССР напада Полша.	7 – Румъния обявява неутралитет. 15 – България обявява неутралитет.
	октомври		19 – Турция, Франция и Великобритания подписват Анкарски договор за взаимопомощ, в случай, че бъдат нападнати от европейска сила в Средиземно море.
1940	февруари		15 - Ново царистко правителство в България, начело с проф. Богдан Филов.
	април	9 – Германия напада Дания и Норвегия.	
	май	10 – Германия напада Холандия, Белгия и Люксембург; Уинстън Чърчил става премиер-министър на Великобритания. 12 – Германия напада Франция.	
	юни	10 – Италия обявява война на Великобритания и Франция. 22 – Франция сключва примирие със силите на Оста	26 - 27 – Румъния отстъпва Бесарабия и Северна Буковина, след съветски ултиматум.
	август		10 – Антисемитски закон в Румъния. 30 – Под немски и италиански натиск Румъния отстъпва Северна Трансилвания на Унгария.

	септември	13 - Италия напада Египет. 27 – Япония се присъединява към Оста.	4 – Йон Антонеску е назначен за президент на съвета на министрите на Румъния. 6 – Карол II абдикира в полза на сина си Михай I; фактически управник на Румъния е „кондукаторът“ Йон Антонеску. 7 – Крайовска спогодба – Румъния връща Южна Добруджа на България.
	октомври		12 – Германски войски влизат в Румъния като „военни съветници“. 28 – Италия напада Гърция като използва Албания за база.
	ноември	5 – Рузвелт е преизбран за президент на САЩ. 11 – Британците разбиват италианския флот край Таранто. 20 – Унгария се присъединява към Оста.	България отказва да се присъедини към Оста, да атакува Гърция или да сключи гаранционен пакт със СССР. 14 – Гръцките войски контраатакуват на Албанския фронт, като отнемат всички по-големи градове в Южна Албания от италианците в разстояние на месец. 23 – Румъния се присъединява към Оста. 25 – Турция обявява военно положение в зона, обхващаща Истанбул, Едирне, Къркларели, Текирдаг, Чанаккале и Коджаели. 30 – В Истанбул са въведени мерки за противовъздушна защита чрез изключване на светлините и пълно затъмнение в града.
	декември	9 – Британските войски започват да изтласкват италианците от Египет.	В българския парламент са гласувани профашистки закони: Закон за организиране на българската младеж и антисемитския Закон за защита на нацията. 19 – Помощни материали са изпратени от Турция за Гърция с товарния кораб „Куртулуш“ [„Освобождение“].
1941	януари	19 – Британците нахлуват в Еритрея.	20 – Българският кабинет гласува за подписване на Тристранния пакт. 21-23 – Въстание на Желязната гвардия (фашисти) в Румъния, потушено от генерал Антонеску.
	февруари		8 – Германия и България подписват военен договор. 17 – Българо-турска декларация за неутралитет.
	март	11– САЩ започват да доставят военни материали на Великобритания и на другите съюзници. 24 – Ромел предприема първата офанзива в Либия.	1 – България се присъединява към Оста. Германската армия навлиза на българска територия. 24 – Турско-съветска декларация: в случай, че Турция бъде нападната от когото и да било, СССР ще запази неутралитет. 25 – Югославия се присъединява към Оста. 27 – След масови протести югославското правителство е свалено чрез военен преврат.

	април	<p>11 – Започва германската обсада на Тобрук.</p> <p>13 – СССР и Япония подписват петгодишен пакт за ненападение.</p>	<p>Провален опит за пробритански преврат на земеделците в България.</p> <p>6 – Германия напада Югославия и Гърция.</p> <p>10 – Създаване на Независимата хърватска държава (НХД), сателитна държава под германско-италианска доминация.</p> <p>11-15 – Унгарската армия окупира Бачка в Северна Сърбия (Войводина).</p> <p>17 – Югославската армия капитулира.</p> <p>17 – Италианските войски окупират Черна гора.</p> <p>19 – Българската армия влиза в Македония, Югоизточна Сърбия и Беломорска Тракия.</p> <p>23 – Гърция подписва примирие с Германия.</p> <p>30 – Анте Павелич издава няколко расови декрети в НХД.</p>
	май	<p>27 – Потопен е „Бисмарк“; Рузвелт обявява национална тревога, заради събитията в Европа и Африка.</p>	<p>12-13 – Група офицери и войници от Втора армия, начело с полковник Драголюб (Дража) Михайлович, започват организирането на партизанско движение в планината Равна гора.</p> <p>17 – Провален опит за убийство на крал Виктор Емануил III от младия революционер Васил Лачи (1922-1941), в Тирана.</p> <p>18 – Павелич и Мусолини подписват споразумение в Рим. НХД предава по-голямата част от хърватското крайбрежие на Италия.</p> <p>21-31 – Битката за Крит. Гръцкият кабинет и кралят напускат страната и се установяват в Кайро; Гърция е разделена на три окупационни зони, контролирани от германската, италианската и българската армии.</p> <p>31 – Отстраняване на свастиката от Акропола – първи символен акт на съпротива.</p>
	юни	<p>22 – Германия, Италия и Румъния атакуват СССР; Турция обявява неутралитет.</p> <p>26 – Финландия обявява война на СССР.</p>	<p>5 – Избухва въстание срещу насилията на усташките власти в околностите на гр. Гацко, Херцеговина.</p> <p>18 – Подписан е турско-германски договор за приятелство, дружба и ненападение.</p> <p>22 – Първият югославски партизански отряд е създаден край Сисак (Хърватско); избухва въстание в Хърватско.</p> <p>24 – Българските комунисти поставят началото на въоръжената съпротива.</p> <p>25 – Турско-германският договор е ратифициран единодушно от турското Национално събрание.</p> <p>29 – Мусолини обявява „Велика Албания“.</p>
	юли	<p>12 – Великобритания и СССР подписват договор, осигуряващ британска помощ за Съветите.</p> <p>24 – Япония окупира Френски Индокитай.</p> <p>26 – САЩ прекратяват търговията с Япония.</p>	<p>7 – Започва партизанското въстание в Сърбия.</p> <p>13 – Започва въстание на черногорския народ, като въстаниците наброяват 30 000 души.</p> <p>21 – В Беране, Черна гора, е създаден Комитет за национално освобождение, единственият избран по време на въстанието от събрание на делегати от всички области.</p> <p>22 – Започва партизанското въстание в Словения.</p> <p>27 – Започва партизанското въстание в Босна и Херцеговина.</p>

	септември	8 – Начало на блокадата на Ленинград. 19 – Германците превземат Киев.	Формиране на трите основни организации на съпротивата в Гърция – Национално-демократичен гръцки съюз (ЕДЕС), Национално и социално освобождение (ЕККА) и Национален фронт за освобождение (ЕАМ). Усташите отварят концлагера в Ясеновац, на около 100 км южно от Загреб. Създадена е Организацията на черногорската младеж. В Румъния започва депортацията на близо 100 000 евреи в Транснистрия, като голяма част от тях умират поради лоши условия за живот.
	октомври	17 – Хидеки Тоджо става премиер-министър на Япония.	Масови репресии на германските окупационни власти срещу цивилното население в Сърбия. 11 – Започва партизанското въстание в Македония.
	ноември	18 – Британците предприемат офанзива в Либия.	Начало на гражданската война между партизаните и четниците в Сърбия. 8 – Основана е Албанската комунистическа партия на Албания (АКП). 13 – Германците отказват условията на четниците за сътрудничество срещу югославските партизани, въпреки това четниците продължават да се бият срещу партизаните и избягват сражения с германците.
	декември	5 – Германското настъпление към Москва е спряно. 7 – Япония бомбардира Пърл Харбър. 8 – Япония обявява война на САЩ и Великобритания. 11 – Германия и Италия обявяват война на САЩ.	12 – НХД обявява война на САЩ и Великобритания. 13 – България обявява война на САЩ и Великобритания.
1942	януари	21 – Африканският корпус на Ромел предприема контраофанзива в Либия.	
	февруари	15 – Сингапур е овладян от Япония.	ЕАМ решава да формира въоръжени партизански отряди (Национална народноосвободителна армия, ЕЛАС). 8 – Провеждане на Острогското събрание на черногорски патриоти, с представители на всички социални слоеве.
	юни	4-6 Битката при Мидуей. 21 Ромел завзема Тобрук.	16 – Събрание на черногорски патриоти и православни свещеници в Тъентице.
	юли		Създадени са въоръжените сили на ЕДЕС.

	август	<p>12 – Чърчил и Сталин се срещат с представители на САЩ и Свободна Франция, за да обсъдят Втория фронт.</p> <p>13 – Генерал Монтгомъри поема командването на британските сили в Египет.</p> <p>19 – Рейдът на Съюзниците през Ламанша в Диеп завършва с разгром.</p>	<p>Германските окупационни сили „решават еврейския въпрос“ в Сърбия, като избиват почти 90 % от еврейското население към края на лятото на 1942 г.</p> <p>25 – Първи брой на Zëri i Popullit („Гласът на народа“) – периодично издание, представящо идеологията на албанското комунистическо движение</p>
	септември	<p>22 – Германците достигат центъра на Сталинград.</p>	<p>Британска специална част дебаркира тайно в Гърция.</p> <p>16 – Събрание в Пеза: създаване на албанския антифашистки Националноосвободителен фронт.</p>
	октомври	<p>23 – Силите на Монтгомъри атакуват при Ел Аламейн в Египет.</p>	<p>Създаване на политическата организация Бали Комбетар (Национален фронт) в Албания, с антикомунистическа програма.</p>
	ноември	<p>8 – Първото голямо съюзническо нахлуване – в Алжир и Мароко.</p> <p>13 – Британците си връщат Тобрук.</p> <p>19 – Червената армия предприема контраофанзива при Сталинград.</p>	<p>12 – Въвеждане на турския данък върху капитала.</p> <p>25 – Взривяване на жп моста при Горгопотамос (Гърция) от обединени сили на британците и партизаните от ЕАМ и ЕДЕС.</p> <p>26 – В Бихач (Босна и Херцеговина) партизаните създават най-висшия си политически орган – АВНОЮ (Антифашистко вече на народното освобождение на Югославия).</p>
1943	януари	<p>31 – Фелдмаршал Паулус капитулира с Шеста германска армия при Сталинград.</p>	<p>Януари-февруари – четнически отряди, водени от Павле Джуришич, извършват етническо прочистване на мюсюлманското население в Санджак. При тези действия са избити около 9 000 мюсюлмани.</p>
	март	<p>5 – Съюзниците започват да бомбардират Рур.</p>	<p>5 – Обща стачка в Атина предотвратява мобилизирането на гръцки работници.</p> <p>Март-май – българската общественост успешно се противопоставя на „Окончателното решение“ и на депортацията на българските евреи.</p> <p>Март-юни – депортация на около 50 000 евреи от Солун в Аушвиц.</p>
	юни	<p>13 – Силите на Оста са победени в Тунис. Африканската кампания приключва.</p>	<p>14 В Оточац партизаните създават висшия политически орган за Хърватско – ЗАВНОХ (Национално антифашистко вече на народното освобождение на Хърватско).</p>
	юли	<p>5-17 – Голямо танково сражение при Курск на Източния фронт. Съветска победа.</p> <p>9 – Съюзниците дебаркират в Сицилия.</p> <p>25 – Мусолини е свален от власт и арестуван, наследен е от Пиетро Бадолио.</p>	<p>10 – Формирана е Националноосвободителната армия на Албания.</p>

	август		<p>2 – Подписано е споразумението от Мукъе между Националноосвободителната армия на Албания и Бали Комбетар. Отхвърлено е няколко дена по-късно от ЦК на АКП и Националноосвободителния съвет.</p> <p>28 – Българският цар Борис III умира в София; провъзгласяване на цар Симеон II.</p>
	септември	<p>3 – Съюзниците дебаркират на Апенинския полуостров през Месинския проток.</p> <p>8 – Италия капитулира пред съюзниците.</p> <p>12 – Мусолини е освободен от СС и отведен в Германия.</p>	<p>8 – Партизански отряди временно овладяват Сплит (Хърватско) и намиращите се там големи италиански продоволствени складове.</p> <p>9 – Избор на регентство в България – принц Кирил, проф. Богдан Филев и генерал Михов.</p> <p>9 – септември - 10 октомври – югославските партизани разоръжават 10 италиански дивизии, 2 дивизии се присъединяват към партизаните.</p> <p>17 – Британско-американска военна мисия при югославските партизани пристига в освободената територия в Западна Босна и Херцеговина.</p> <p>20 – ЗАВНОХ провъзгласява обединението на окупираните от Италия територии с Хърватско и Югославия.</p>
	октомври	<p>13 – Италия обявява война на Германия.</p>	
	ноември	<p>7 – Освободен е Киев; германската отбрана на Днепър започва да се разпада.</p> <p>28 – ноември - 1 декември – Чърчил, Рузвелт и Сталин се срещат в Техеран, за да планират нахлуването във Франция; югославските партизани са признати за съюзническа сила.</p>	<p>15 – В Колашин е създаден Национално антифашистко вече на народното освобождение на Черна гора и Бока (ЗАВНО).</p> <p>20 –Привържениците на крал Зогу, водени от Абаз Купи, създават партията „Легалитети“, която иска да възстанови монархията на Зогу в Албания след войната.</p> <p>25-26 – Партизаните създават ЗАВНОБИХ [Национално антифашистко вече на народното освобождение на Босна и Херцеговина като водеща политическа институция на Босна и Херцеговина.</p> <p>29 – В Яйце (Босна и Херцеговина) АВНОЮ установява партизанско управление (НКОЮ-Национален комитет за освобождение на Югославия).</p>
	декември	<p>24 – Айзенхауер е определен за командващ на инвазията в Европа.</p>	<p>7 – Рузвелт, Чърчил и турският президент Иньоню се срещат в Кайро.</p>
1944	януари	<p>27 – Червената армия побеждава германците при Ленинград; край на блокадата.</p>	<p>Формиране на жандармерия в България за борба с въоръжената съпротива.</p> <p>8 – Чърчил, в писмото си до президента на НКОЮ (югославското партизанско правителство), заявява, че Великобритания ще престане да помага на четниците. От този момент нататък помощ се изпраща единствено на партизаните.</p>
	март	<p>15 – Япония напада Индия.</p>	<p>10 – ЕАМ създава Политически комитет за национално освобождение (ПЕЕА), втора гръцка администрация, паралелна на официалното правителство в Кайро.</p>

	май	<p>9 – Червената армия си връща Севастопол.</p> <p>18 – Германците се оттеглят от Монте Касино.</p>	<p>Конвенция в Ливан води до споразумение за формиране на гръцко национално коалиционно правителство с премиер-министър Георгиос Папандреу. Депортация на повече от 100 000 евреи от Северна Трансилвания (под унгарско управление) в германски лагери на смъртта.</p> <p>24 – Албанските комунисти на конгреса в Пърмет избират Националноосвободителен антифашистки съвет, като висше законодателно тяло, и формират Комитет с пълномощия на временно правителство.</p>
	юни	<p>6 „Денят D“ – съюзническият десант в Нормандия.</p>	<p>Ново царистко правителство в България, начело с Иван Багрянов.</p>
	юли	<p>20 – Неуспешен атентат срещу Хитлер.</p> <p>25 – Съюзниците започват пробив от Нормандия.</p>	<p>13 – В Колашин е създадено Черногорското антифашистко събрание за национално освобождение (ЧАСНО). Взето е решение с историческо значение – за възобновяване на черногорската държавност, макар и в рамките на Югославската федерация.</p>
	август	<p>15 – Съюзниците дебаркират в Южна Франция.</p> <p>25 – Освободен е Париж.</p>	<p>2 – Турция решава да прекрати отношенията с Германия; Събрание на АСНОМ (Антифашистко събрание на народното освобождение на Македония), провъзгласено за върховен законодателен и изпълнителен орган на македонската държава.</p> <p>12 – Чърчил и Тито се срещат в Неапол.</p> <p>23 – Преврат в Румъния; крал Михайл, подкрепен от коалиция от най-големите партии и от комунистите, арестува Антонеску и неговото правителство; Румъния капитулира пред СССР.</p> <p>26 – Българският министър-председател Багрянов обявява неутралитет, прави първи опити да преговаря със САЩ и Великобритания в Анкара и изпраща делегация в Кайро.</p> <p>29 – Югославският крал Петър II се отказва от Дража Михайлович и признава Тито за лидер на съпротивата в Югославия.</p> <p>30 – Павелич осуетява преврат в НХД и запазва лоялността си към силите на Оста.</p>

	септември	<p>3 – Освободен е Брюксел.</p> <p>19 – Примирие между Финландия и Съюзниците.</p> <p>25 – Съюзниците пробиват Готската линия в Италия.</p>	<p>Начало на борбата за освобождение на Сърбия от партизаните и от части на Червената армия.</p> <p>2 – Правителството на проруски политически партии е назначено от българските регенти, начело с Константин Муравиев (първото правителство, формирано от политически партии от май 1934 г.).</p> <p>3 – Формиране на ново гръцко национално коалиционно правителство, начело с Г. Папандреу.</p> <p>5 – СССР обявява война на България.</p> <p>8 – Червената армия навлиза в България. Примирие между СССР и България. България обявява война на Германия.</p> <p>9 – Комунистически преврат в България – правителство на ОФ, доминирано от комунистите, начело с Кимон Георгиев (лидер на партията „Звено“).</p> <p>12 – Румъния подписва примирие със Съюзниците, признава съветското управление в Бесарабия и Северна Буковина, и върховната власт на Съюзническа контролна комисия, доминирана от съветските представители.</p>
	октомври	<p>2 – Германците потушават Варшавското въстание, докато съветските войски спират и се прегрупират на отсрещния бряг на Висла; Съюзниците пробиват през Западния вал в Германия.</p> <p>9 – „Процентно споразумение“ между Чърчил и Сталин в Москва.</p> <p>23 – Съюзниците признават дьо Гол за временен лидер на Временното френско правителство.</p>	<p>5 – Британците дебаркират в Гърция.</p> <p>8 – България започва военни действия срещу Германия. Настъпление към Вардарска Македония, Сърбия и Косово. Впоследствие Първа българска армия се сражава в Хърватско, Унгария и Австрия, заедно със съветските войски и югославските партизани.</p> <p>12 – Германската армия напуска Атина.</p> <p>14 – Британците влизат в Атина.</p> <p>18 – Гръцкото правителство влиза в Атина.</p> <p>20 – Белград е освободен от съветската Червена армия и югославските партизани.</p> <p>23 – Антифашистският комитет за национално освобождение става Временно демократично правителство в Албания, начело с Енвер Ходжа, като премиер.</p> <p>25 – Унгарските войски са изтласкани от Трансилвания от обединените сили на румънската и съветската Червена армия.</p> <p>28 – Примирие между антифашистката коалиция и България.</p>
	ноември	<p>7 – Рузвелт печели четвърти мандат като президент на САЩ.</p>	<p>13 – Партизаните освобождават Скопие.</p> <p>29 – Албания е освободена от германска окупация.</p>
	декември	<p>15 – Американски десант на Миндоро, Филипините.</p>	<p>3 – ЕАМ организира демонстрация в Атина, която завършва с кръвопролитие; започват боеве между ЕАМ-ЕЛАС и правителствените сили, подкрепяни от британците.</p>
1945	януари	<p>17 – Съветските войски влизат във Варшава.</p> <p>19 – Германия отстъпва по целия Източен фронт.</p> <p>20 – Унгария подписва примирие със Съюзниците.</p>	<p>3 – С освобождението на Биело полъе е освободена и цялата територия на Черна гора.</p> <p>Около 70 000 етнически германци от Румъния са депортирани в СССР.</p>

	февруари	<p>4-11 – Чърчил, Рузвелт и Сталин се срещат в Ялта. 8 – Съюзниците предприемат голяма офанзива, за да достигнат Рейн. 13-14 – Съюзническа бомбардировка унищожава Дрезден. 19 – Американски десант на остров Иводжима.</p>	<p>Подписване на споразумението от Варкиза за организиране на общи избори и плебисцит за монархията в Гърция; разпускане на партизанските организации и разоръжаване на ЕЛАС. 23 – Турция обявява война на Германия и Япония.</p>
	март	<p>3 – Финландия обявява война на Германия. 9 – Американска бомбардировка над Токио. 22 – Генерал Патън преминава Рейн при Опенхайм. 23 – Генерал Монтгомъри преминава Рейн, северно от Рур.</p>	<p>6 – СССР налага назначаването на коалиционно правителство в Румъния, начело с Петру Гроза, но контролирано от комунистите. 7 – Съставено е временно правителство на Демократична федеративна Югославия, с премиер Тито и партизанска доминация над членовете от емигрантското правителство (23 спрямо 5).</p>
	април	<p>12 – Умира Рузвелт. Хари С. Труман става президент на САЩ. 23 – Съветските войски влизат в Берлин. 25 – Съветските и американските войски се срещат на р. Елба; започва конференцията за ООН в Сан Франциско. 28 – Мусолини е екзекутиран от италиански партизани. 30 – Хитлер се самоубива в Берлин.</p>	<p>6 – Освобождение на Сараево. 14 – Във федеративната Хърватска държава е сформирано правителство, доминирано от комунистите. 15 – Масово избиване на военнопленници и цивилни лица от югославските партизани в Блайбург (усташи, известен брой четници и словенски домобранци); останалите поемат „Пътя на кръста“, където повечето не оцеляват. 28 – САЩ признават Временното югославско правителство на Тито.</p>
	май	<p>1 – Берлин капитулира пред съветските войски. 7 – Формална капитулация на Германия.</p>	<p>2 – Югославската партизанска армия влиза в Триест, като създава напрежение с подялбата на града (по-късно на зони А и Б) между Италия и Югославия. 6 – Павелич, правителството му, много войници и цивилни, бягат от Загреб към Австрия. 8 – Партизаните освобождават Загреб.</p>
	юни	<p>5 – Съюзниците разделят Германия на четири окупационни зони. 26 – Хартата на ООН е подписана от представители на 50 страни; създаване на ООН.</p>	<p>10 – АВНОЮ става Временно народно събрание на Югославия.</p>
	юли	<p>17 – юли - 2 август – Чърчил, Сталин и Труман се срещат в Потсдам, за да планират мира в Европа и окончателната атака срещу Япония.</p>	
	август	<p>6 – Атомна бомба е хвърлена над Хирошима. 9 – Атомна бомба е хвърлена над Нагасаки. 14 – Япония капитулира.</p>	

Карта 1: Втората световна война (1939-1942)

ГЛАВА I

Политиките

Целта на тази първа глава е да предостави на читателите определена рамка, тъй като за разлика от всички други глави, повечето от подбраните документи принадлежат към политическата история. Образите на неколцина известни политически лидери от епохата са представени в началото. Това дава възможност за вникване както в самите образи, така и в замисъла на авторите. Ето защо материалът се смята за подходящ и интересен от аналитична гледна точка.

Тези схематични изложения са последвани от някои открояващи се идеологически твърдения, използвани от правителствените структури, за да се опитат да оправдаят своите действия и/или самото си съществуване, а също и от някои идеологически обогрени заявления, принадлежащи на съпротивителните движения. Делът „Армии и войници“ е разбираемо малко по-голям. Това се дължи на факта, че в някои страни се срещнали на сравнително малка територия многобройни армии (окупационни и колаборационистки сили, съпротивителни движения). Опитавме се да изясним, поне до определена степен, действията им, идеологическата им основа, целите и техните (често пъти доста усложнени) взаимоотношения. Освен това, има документи, които се отнасят до връзките между различните участници във войната и съседните държави.

Заключителният раздел на първа глава – „Религиозни организации“, представя документи, посветени на дейностите на тези организации в хода на войната: колко открито и ясно те показват своето отношение към самата война; към участващите страни; към членовете на други нации или религии; към военновременните страдания, военните престъпления и т.н.

Ia. Лидери и идеологии

I-1. Фицрой Маклийн, делегат на Чърчил при партизаните, за Тито през 1943 г.

Тито е среден на ръст и внимателно обръснат. Лицето му е обгоряло от слънцето, а косата му е стоманено сива. Устните му са свити, а очите – живи и сини. [...] чудех се какво впечатление ще добия от този човек, като го сравня с комуниста, когото срещнах в Русия. [...] Едно нещо ме порази веднага – неговата готовност да разглежда проблема всестранно и, ако е необходимо, да вземе незабавно решение. Изглеждаше ми доста уверен. Този човек е по-скоро възрастен, отколкото млад. Бе напълно ново за мене – да открия в един комунист такава самоувереност и вяра в собствените сили.

Разговор на Фицрой Маклийн с Тито, в партизански Белград, през 1944 г.²

По този повод информирах Тито какъв гняв е предизвикал у Съюзниците, когато е напуснал тайно Вис. [...] Казах на Тито, че Чърчил е много обиден от начина, по който е напуснал. Също така го уведомих за неразумното поведение на някои от подчинените му, както и за недоразуменията, и за многобройните малки трудности, които имахме по време на отсъствието му.

Това очевидно го натъжи искрено. Той ми каза, че съжалева да чуе, че подчинените му са ни третирали неприемливо, но добави, че всичко ще се поправи незабавно. [...]

2. Първата им среща след пристигането на Тито на адриатическия остров Вис през август 1944 г. (където е охраняван от британски кораби) и тайното му напускане през септември, за да се срещне със Сталин.

Отвърнах, че се радвам. „Както и да е – добавих – изглежда не разбирате, че основната причина за всичко беше Вашето изчезване и фактът, че не ни казахте къде отивате”. Но Тито или не можеше, или не искаше да разбере това, поради което отвърна невинно: „Наскоро Чърчил отиде в Квебек, за да се срещне с президента Рузвелт, и аз бях информиран едва след завръщането му. Но това не ме разгневи”.

MacLean, pp. 14-15, 240-241.

Йосип Броз Тито е роден в Кумровец, край Загреб, през 1892 г. Той учи търговия и работи като шлосер и фабричен работник. Началото на Първата световна война го заварва наборник в австро-унгарската армия, изпратен на Източния фронт. След като е пленен от руснаците, е принуден да остане няколко години в Русия, където се запознава с большевишките идеи. След това, през 1920 г., се връща в родината си, новоосновената държава Югославия. Присъединява се към Комунистическата партия, неколккратно е арестуван и попада в затвора за няколко години. През 1937 г. поема ръководството на Югославската комунистическа партия. От 1941 г. става основният координатор на съпротивителното движение и по-късно „главнокомандващ” на партизанските сили. След войната е президент на Югославия и управлява, следвайки тоталитарен модел, до смъртта си през 1980 г.

Какво харесва Маклийн у Тито? Какво не харесва у него? Защо Тито прави добро първо впечатление на Маклийн? (Каква е репутацията му като комунист?) Кое влошава отношенията им? Според вас дали Тито се е държал некоректно спрямо британските съюзници? „Разбойническото” поведение на Тито на последната среща с Маклийн, е оценено от симпатизантите му, тъй като те го разглеждат като потвърждение на трайния дух на югославската независимост. Какво мислите вие? Дали британците желаят отношения на равна нога, или искат да доминират в съюза с партизаните?

► И 1. Йосип Броз Тито, лидерът на партизанското Народноосвободително движение” и генерал Дража Михайлович, командирът на Югославската армия в Родината („четниците”)

Национална библиотека на Сърбия, Белград

Превод: 100 000 златни райхсмарки награда!
100 000 златни райхсмарки ще бъдат дадени на онзи, който доведе комунистическия водач Тито, жив или мъртъв!
100 000 златни райхсмарки награда!
100 000 златни райхсмарки ще бъдат дадени на онзи, който доведе бандитския водач Дража Михайлович, жив или мъртъв!

I–2. Фотографът на Павелич разказва за личността му през 1961 г.

Да се снима Павелич не беше нищо друго, освен беля, тъй като на всички снимки излизаше точно какъвто си и беше: мрачен, и с онова добре познато изражение на гангстер. Разбира се, съпругата му – „жената на фараона, Мара“ – не харесваше снимките, така че заснемането се повтаряше до безкрай, под нейните преки команди. [...] Накрая, тя намери решение как мъжа ѝ да изглежда мил пред фотографите, като нареди да му разказват вицове, докато позира.

Vojinović, p. 16.

К Анте Павелич е роден в Брадина (Босна и Херцеговина) през 1889 г. По образование е адвокат, а от младини членува в Дясната партия. След установяването на диктатурата в Югославия през 1929 г. Павелич емигрира и решително се бори за свалянето на диктаторския режим и за разпадането на Югославската държава, заедно със своето усташко движение. Печели симпатиите на фашистките лидери, най-вече на Мусолини, който смята, че ще може да анексира крайбрежието на Хърватско към Италия, оказвайки помощ на Павелич. След рухването на Югославия, Мусолини и Хитлер дават възможност на Павелич да създаде сателитна държава, така наречената Независима хърватска държава (НХД, оттук нататък НХД). В самия край на Втората световна война Павелич бяга в чужбина (Аржентина, Испания). Умира през 1959 г.

? Разгледайте снимката. Дали фотографът казва истината? Възможно ли е да се получи информация за нечий характер само въз основа на снимки? Какво ни разкрива за личността на Павелич фактът, че той не можел да се усмихва (мислел ли е за себе си като за много сериозен лидер)? Фотографът прави своите разкрития дълго след падането на Павелич; биха ли могли тези факти да са различни, ако бяха разказани от него по времето, когато Павелич е на власт? Какво иска да каже фотографът за Павелич, когато коментира отношенията с жена му? Дали клюките могат да се смятат за исторически извор?

► И 2. Анте Павелич

www.pavelicpapers.com

? Позовете се на въпросите, свързани със свидетелството на фотографа на Павелич (текст I–2).

I–3. Образи на Мехмет Шеху и Енвер Ходжа

Няколко дни по-късно Маклийн се върна и приехме първата от няколкото визити от Щаба – Главния щаб на ЛНÇ³, на който двамата водещи

3. ЛНÇ – Levizja Nacional Çlirimtare (Националноосвободително движение) е организацията, ръководена от комунистите в Албания, в периода на Втората световна война. ЛНÇ формира най-голямата въоръжена съпротива в страната. След като елиминира всички останали политически групи по време на войната и след нея, тя си приписва всички заслуги за освобождението, и в резултат на това става водеща сила в Албания.

членове бяха Мехмет Шеху⁴ и Енвер Ходжа⁵.

Мехмет Шеху беше нисък, як, тъмен човек, с бледно лице, на около тридесет години, който се усмихваше рядко, освен на чужди несполуки. Говореше добър английски, беше много способен и имаше доста повече военни познания, отколкото другите албанци.

Енвер Ходжа беше напълно различен характер – едър мъж, доста охранен, с отпуснато ръкостискане. Не беше военен, въпреки че имаше подобни претенции, но бе по-общителен от Шеху, и говореше с нас на отличен френски. Може и да не ни харесваше, но поне прикриваше чувствата си, докато у Шеху можеше да се почувства враждебността. Ходжа бе около тридесет и пет годишен. Учил е в гимназията в Гирокастра, във френския лицей в Корча, и в университета в Монпелие във Франция, който бил принуден да напусне, тъй като не взел изпитите си. Отишъл в Брюксел и Париж да следва право, но така и не се дипломира, и се върнал в Албания, за да стане учител по френски в държавната гимназия в Тирана; по-късно бил прехвърлен във френския лицей в Корча, отново като учител по френски език.

Винаги го наричахме „професор“ Енвер Ходжа – вероятно бе получил тази титла заради учителската си кариера. Бе се отказал от учителстването през 1940 г., за да открие тютюнопродавница в Тирана, която се превърнала в комунистическо ядро и място за срещи на антиправителствени елементи; след основаването

на Албанската комунистическа партия през 1941 г., станал генерален секретар на ЦК на партията – позиция, която вероятно все още заемаше, когато се срещнахме за първи път.

Smiley⁶, p. 56.

Какви разлики откривате между двамата лидери, описани по-горе? Мислите ли, че различията в характерите им са свързани с техния успех? Как авторът внушава на читателите отношението си към Шеху и Ходжа?

I–4. Английски шпионин за лидера на политическата опозиция в Румъния – Юлиу Маниу

Маниу [...] беше един от най-ярките герои, които някоя страна някога е създавала – почтен, достоен, често пъти прав и напълно непритежаващ модерната военствена бомбастичност. С дребна фигура, с приятни, интелигентни очи, по-скоро официално облечен, той имаше излъчването на провинциален нотариус, а не на типичния лидер на съпротива по време на война. През 1938 г. би трябвало да е бил на шестдесет и осем години, но изглеждаше по-млад [...].

От самото начало постави пред себе си и пред своята партия високи стандарти. Бяха взети мерки за осуетяване на всякакви антисемитски демонстрации. Насърчаваше чуждестранните инвестиции и, макар че някои от колегите му, без съмнение, пълнеха джобовете си, самата представа, че той лично взема подкупи от каквото и да било естество, беше немислима. Маниу и най-близките му сътрудници – хора като Йон Михалаке и като икономиста Маджару – бяха сред най-изтъкнатите румънци на столетието.

Porter, pp. 18, 20.

4. Мехмет Шеху е роден на 10 януари 1913 г., в Чоруш, Южна Албания. От 1937 до 1939 г. се сражава в Испанската гражданска война, като член на интернационалната бригада „Гарибалди“. От 1944 до 1945 г. е член на Антифашисткия съвет за национално освобождение (временно правителство). След освобождението, Шеху е възприеман като „дясната ръка“ на Енвер Ходжа, и е тачен като „втория човек“ в Албания. Твърди се, че през 1981 г. се противопоставя на изолационизма на Енвер Ходжа и е обвинен, че е югославски шпионин. На 17 декември 1981 г. е намерен мъртъв в спалнята си, с куршум в главата. Някои спекулират, че е бил агент не само на югославските тайни служби, но и на ЦРУ и КГБ.

5. Енвер Ходжа е роден в Гирокастра на 16 октомври 1908 г. От 1930 до 1936 г. следва и работи в Париж, а после и в Брюксел. През 1936 г. се връща в Албания и преподава в средно училище в Тирана, после във френския лицей в Корча. През 1939 г. е уволнен с мотива, че е „лице, настроено срещу режима“. На 8 ноември 1941 г., когато е основана комунистическата партия в Албания, е избран за първи секретар на ЦК, и за политически комисар на Националноосвободителното движение (ЛНС). През 1944 г. става премиер-министър и управлява Албания като диктатор до смъртта си на 11 април 1985 г.

6. Дейвид Смайли е капитан от британската армия, който доброволно се присъединява към Управлението за специални операции на Балканите (Special Operations Executive), и по-специално в Албания. Описва живо Втората световна война и изпълнението на своите задачи с комунистите, а после и с роялистите, в организирането на антифашистката съпротива в Албания.

I-5. Обръщение на Метаксас до редакторите и издателите на всички гръцки вестници (30 октомври 1940 г.)

Турция не е, както през 1916 г., съюзник на германците, тя е съюзник на англичаните. България, естествено, изчаква сега шанса си, както и тогава, но във всеки случай, към момента, и поне за известно време, няма да смее да мръдне. Времето обаче не работи за Оста. То работи за противниците на Оста. В крайна сметка, победата на Германия ще бъде възможна само тогава, ако тя постигне световно господство. Но световното господство стана напълно невъзможно за Германия при Дюнкерк [...].

Сега вече, след безчестната атака на Италия, политиката, която следвам, е тази на Венизелос, вечна му памет. Тъй като чрез нея се идентифицира гръцката политика с успехите на онази Сила, за която, както е и за Гърция, океанът винаги е бил не бариера, която разделя, а морски път, който обединява. [...]

За Гърция Англия е естествен съюзник, който неколкократно е доказвал себе си като защитник, а от време на време и като единствен защитник. Победата ще бъде нейна, не може да бъде нечия друга. Това ще бъде победа на англосаксонския свят, от чиито ръце Германия, след като не е успяла досега да постигне окончателен

резултат, ще бъде неизбежно разгромена. Защото, от този момент насетне, хоризонтът на Оста не може да се смята за безоблачен, дори в източна посока, а Изтокът винаги е бил тайнствено място. Винаги е било така, но днес, повече от всякога, той е изпълнен с неочаквани развития и мистерии. Така че, накрая, ние ще триумфираме...

Това са моменти, които всеки народ дължи на себе си, ако иска да остане велик, за да може да се сражава дори без никаква надежда за победа. Това е, което трябва да се направи.

Metaxas, pp. 525-526.

 На 28 октомври 1940 г. Италия връчва на Гърция ултиматум. Йоанис Метаксас, премиер министър и диктатор на Гърция от 4 август 1936 г., незабавно отговаря „ОХ!“ („НЕ“). Денят „ОХ!“ остава втори национален празник на Гърция, въпреки непопулярната диктатура на Метаксас. На 30 октомври, докато италианските войски напредват и италианските самолети бомбардират, Метаксас се обръща към редакторите и издателите на всички гръцки вестници, под заплаха от цензура. Метаксас умира на 29 януари 1941 г., докато гръцките войски напредват навътре в Албания, и не доживява да види германското нашествие на 6 април.

 Коментирайте последния параграф. Какъв ефект е искал да постигне Метаксас?

► И 3. Лотариен билет за събиране на пари за семействата на войниците, сражаващи се на Албанския фронт срещу италианците през 1940-1941 г.

IEEE, Το epos tou '40. Laiki Eikonografia, 166.

 Превод:
Гърци,

Нашите героични войници, които следват стъпките на Леонид, повериха защитата на вътрешния фронт на вас. Едно от оръжията на този фронт е ГОЛЯМАТА ВОЕННА ЛОТАРИЯ.

Половината от приходите от тази нова Лотария ще покрият недостига през зимата, ще осигурят дрехи, столови, медицинско обслужване и др. за децата и възрастните родители на нашите бойци. Другата половина предлага големи награди на закупилите лотарийни билети, които могат да спечелят 10 000 000 драхми всеки месец.

Първа награда: 2 500 000 драхми

Билетите са по 200, 100 и 50 драхми.

I–6. Директива № 26 на Хитлер (3 април 1941 г.)

Сътрудничество със съюзниците на Балканите:

1. Задачите на държавите от Югоизточна Европа във военната кампания срещу Югославия са определени от следните политически цели:

Унгария, която ще получи Банат, също така ще трябва да окупира този регион, но е поела задължението да предостави допълнителна помощ за унищожаване на врага.

България трябва да си върне Македония и поради това, най-вероятно, ще насочи вниманието си към атака в този регион, без да ѝ се налага специален натиск от германска страна. Освен това, българите ще бъдат натоварени със задачата да осигуряват тила срещу Турция, подкрепени от германска танкова дивизия. За тази операция България, също така, ще свика трите дивизии, разположени на гръцката граница. Румъния ще сведе задачата си, в свой собствен и в германски интерес, до охраната на югославската и руската граници. Оглавият германската военна мисия трябва да вземе мерки готовността за осигуряване на отбраната срещу Русия да бъде разширена, и румънските части, разположени около Темешвар, да бъдат преместени на изток, за да не пречат на връзката между унгарската Втора армия и немските сили.

Придвижващите се и маневриращи съвместни унгарски и германски мисии, трябва да имат възможност да преминават румънско-унгарската граница без никакви затруднения.

2. Що се отнася до военното сътрудничество и до организацията на командването на предстоящата операция, в сила влизат следните насоки:

Общото ръководство на военната кампания, а също и оперативното определяне на целите, що се отнася до италианските и унгарските сили, ще остане в рамките на моята отговорност. То трябва да бъде осъществено по начин, чрез който се отчита чувствителността на съюзниците, и да дава възможност управниците на италианската и унгарската държава да се изправят пред нациите си и въоръжените си сили, като независими военни лидери. [...]

Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945 (ed. W. Hubatsch), pp. 108-109.

I–7. Йон Антонеску⁷ за „еврейския проблем“

1940 г., 17 септември

Пропагандата, пресата и радиото, трябва да работят в перфектна хармония, както на вътрешно, така и на външно ниво. Действията трябва да са единни и проблемите да се избягват. На външно ниво трябва да се знае, че единствената ни опорна точка, от перспективата на външната политика, е Оста. Генерал Антонеску няма да води политиката, следвана от предшествениците му; генерал Антонеску избра единствения път, по който ще върви. Румънската политика е сто процента с Оста. Ние ще поддържаме лоялна, тотална коректност към силите на Оста...

Еврейският проблем е жизненоважен проблем. Ще се опитам, с цивилизовани средства, постепенно да отстраня евреите от румънските икономически структури. Всички евреи, които са пристигнали тайно и са се настанали в страната след обединението, под каквато и да била форма или претекст, ще бъдат приканени да ликвидират своето имущество и да напуснат. Пренебрегването на еврейския проблем или замаскирането му с привидни решения ще означава предателство към представата да бъдеш румънец. Тъй като насилието чрез жестове или думи не решава този проблем, но унижава онзи, който прибягва към него, генерал Антонеску пое отговорността за разрешаване на проблема методично и постепенно, така че да не се дебалансира икономическият живот. Отстраняването на чуждите елементи е обусловено от замяната му с автохтонни сили.

Evreii din România între anii 1940-1944, vol. II, doc. 44.

Това са насоки за пресата, радиото и телеграфната агенция. Направени са уточнения относно „еврейския проблем“. Така политическата цензура върху пресата, установена от предишния режим, продължила.

7. Йон Антонеску (1882-1946), военен деец и политик. Заема важни позиции в румънската армия. Премиер-министър (4 септември 1940 – 23 август 1944 г.), държавен глава (1940-1944). Съюзник на Хитлерова Германия. Осъден и екзекутиран като военнопръстъжник през 1946 г.

Кой, според Антонеску, е основният румънски съюзник през 1940 г.? Какви са средствата за решаване на „еврейския проблем“ в Румъния според него? Сравнете това положение в Румъния с положението в други държави по същото време. Смятате ли, че „еврейският проблем“ е наистина „жизненоважен“ за Румъния през 1940 г. (когато тя вече е загубила една трета от територията си и е на път да бъде въввлечена във войната)?

I–8. Прокламацията на крал Михайл⁸ към страната (23 август 1944 г.)

Румънци,

В най-тежкия момент от нашата история, смятам, заедно с народа си, че има само един начин да спасим страната от пълна катастрофа и това е да се измъкнем от съюза със силите на Оста и да спрем незабавно войната срещу Обединените нации.

Румънци,

Едно ново правителство на националното обединение е натоварено с осъществяването на изявената воля на страната да сключи мир с Обединените нации. Румъния прие примирието, предложено от Съветския съюз, Великобритания и Съединените американски щати. От този момент нататък всяка съпротива или враждебен акт срещу Съветската армия трябва да се прекрати, а също и състоянието на война срещу Великобритания и Съединените американски щати. Моля, приеми с доверие войниците от тези армии. Нациите гарантират независимостта на страната ни и няма да се намесват във вътрешните ни работи. Те признаха несправедливостта на Виенския диктат, чрез който ни бе отнета Трансилвания...

Румънци,

Диктатурата свърши и с нея свършва всяко потисничество. Това ново правителство е началото

на нова ера, в която правата и свободите на всички граждани на страната са гарантирани и ще бъдат уважавани.

Istoria României între 1918–1944 (culegere), p. 261.

Какви са основните моменти от програмата на новото румънско правителство? Как се третира бившето правителство? Първоначално крал Михайл подкрепя профашисткия лидер Антонеску. Защо променя мнението си? Бил ли е искрен или само опортюнистичен? Сравнете го с някой друг лидер, който също е променил политическата си ориентация.

I–9. Комунистическата идеология на Националноосвободителното движение, изложена от Сейфулла Малешова⁹

До днес албанският народ, като се сражаваше с окупаторите и реакционните кланове, се образова политически, осъзна интересите си и разбра, че няма друг истински път, освен онзи, който води към народната демокрация. Природата на бъдещия режим в Албания и народно-демократичното движение са в пряка връзка с дейността и приноса на нашия народ в настоящата война. Днес, в битките на Войната за национално освобождение, се решава съдбата на утрешна Албания. Фактът, че мнозинството от албанците се събират около Националния антифашистки освободителен фронт, фактът, че успяхме да организираме свободни избори в най-развитите райони, и да проведем конгрес с представители от цяла Албания, фактът, че днес имаме Антифашистки съвет, който представлява политическата власт на народа и на албанската държава, фактът, че днес имаме армия, съставена от бригади и дивизии, армия от хора, способни да противостоят на германските дивизии и на реакционните банди, и да ги унищожават, са първите гаранции за триумфа на народно-

8. Михайл I (р. 1921 г.), крал на Румъния (1927-1930; 1940-1947). На 23 август 1944 г., подкрепен от политическата опозиция, арестува Йон Антонеску и обявява войната срещу Обединените нации за прекратена. През 1947 г. е принуден, под заплаха, да абдикира, и Румъния е провъзгласена за народна република.

9. Сейфулла Малешова е роден в Малешове, край Пърмет, през 1900 г. Първите си статии и стихове пише на 24-годишна възраст. По-късно заминава за Москва като член на Коминтерна. Участва много активно във Втората световна война. След войната е назначен за председател на Съюза на писателите, а по-късно и за министър на образованието на Албания. Превежда творби на Гюте, Некрасов и др. По време на комунистическия режим попада зад решетките, заради либералните си възгледи, и остава в затвора 29 години. Сейфулла Малешова умира през 1971 г., във Фиер, където е изпратен в изгнание.

демократичния режим в Албания. [...] Нашият народ, всъщност заедно с целия прогресивен свят, няма да остави другите, които досега го потискаха и експлоатираха, да съберат жетвата от кръвта му. Това, което се случваше досега, не бива да се повтаря, а именно – народът да се избива, и другите, които работят срещу интересите му, да поемат ръководните позиции.

Bashkimi („Единство“), юни 1944 г.

Сейфулла Малешова е един от най-известните комунистически лидери на албанската антифашистка съпротива. Комунистическата идеология на LNÇ, изложена в извора, поставя на преден план манифеста им за управление на страната след войната, определяйки всички останали политически групи като колаборационисти и предатели.

От тази статия можете да добиете реалистична представа за комунистическата пропаганда през войната.

Анализирайте езика, използван в този откъс. Какви елементи от статията могат да се сметнат за пропаганда?

I–10. Насоки за създаване на организация на черногорската младеж от Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Черна гора, Бока и Санджак, септември 1941 г.

- Борба за национална независимост на черногорския народ и пълно равенство на народите на Бока и Санджак, а също и на всички национално потиснати и поробени народи, и обединение на младежта и народа в борбата срещу окупатора; братско сътрудничество с всички югославски народи – сърбите, хърватите и останалите.
- Национално самоопределение и равенство на черногорския народ, и пълно равенство на народите на Бока и Санджак, както и на всички останали югославски народи; борба срещу всякакъв вид хегемония и шовинизъм, насочен срещу която и да било нация или национално малцинство.
- Славянска солидарност и култивиране на любов към всички славянски народи, по-специално към руския и украинския, които понасят най-тежкия

товар на войната срещу фашизма; потискане на шовинистичната омраза към немския, италианския и другите народи, и подчертаване на идеята на интернационализма.

- Демократично народно управление и изличаване на всички следи от фашизма – най-големият враг на младежта и на народа; съответно, борба срещу членовете на петата колона¹⁰ от всякакъв вид, и срещу останките от предишните реакционни режими, които служат на врага, и така разбиват единството на народа, когото предадоха; борба за правото на живот на младежта – млади работници, селяни и интелектуалци, борба за равенството на младите жени.

Stanišić, pp. 255-256.

Стремежът на ръководството на Национално-освободителното движение на Черна гора да организира антифашистката младеж мотивира Покраинския комитет на ЮКП за Черна гора и Бока да издаде директива за създаването на Черногорската народна младеж (CNO), в края на август 1941 г. Процесът на организационно и политическо укрепване започва в началото на септември 1941 г. Организацията е учредена на конференция, проведена в Стиена Пиперска, край Подгорица, на 30 ноември 1941 г., и скоро се превръща в политическата структура с най-голям брой членове, почти 20 000, за по-малко от три месеца.

I–11. Брошура на Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Македония, до македонския народ

1941 г., ноември

... Българското правителство извърши кланета в Куманово, бяха убити седем - осем души, между които и жени [...]. Градовете ни бяха обкръжени и окупирани, а хората – затворени в домовете си дни наред. В Прилеп (и на други места) имаше стотици арестувани, оплювани и бити по улиците. На улиците много често можете да видите почтени македонци, откарвани в затвора от българската фашистка полиция – най-добрите синове на македонския народ. Кой прави всичко това? Българите? Не. Българският народ няма нищо общо с това; това се върши от предатели на българския народ, които са се продали за шепя мръсни фашистки сребърници. Тези

10. „Пета колона“ – синоним на „вътрешен враг“ от времето на Гражданската война в Испания (1936-1939). Колаборационисти на окупационните сили във всички части на Югославия. В Черна гора – черногорските сепаратисти, мюсюлманските милиции, сръбските и албанските националисти.

предатели правят всичко по силите си, за да се подчинят на чудовището Хитлер, и да накарат нас, македонците, да се сражаваме и да мразим българите, руснаците, сърбите и останалите славянски народи. Кървавият Хитлер иска да изтреби славянските народи и да ги направи крепостници, които ще орат и копаят земята за германските графове и барони. Безумецът Хитлер се хвали, че четири или пет милиона славяни трябва да се махнат, за да направят място за германския плуг, и че затова е потеглил срещу Съветска Русия, страната на социализма, защитница на всички обезправени, и особено на малките славянски народи.

Днес героичната битка на съветския народ е битка на всички славянски народи срещу общото зло. Тяхната победа е и наша победа, победа, която ще сложи край на робството, глада и терора, които донесе фашизмът.

Извори за освободителната война и революция во Македонија, с. 28-29.

 Какви са целите на тази брошура? Какво е отношението на ПК на ЮКП за Македония спрямо българския народ? Обяснете ролята на СССР в борбата на македонския народ. Сравнете езика в този извор с използвания в предишния.

Обобщаващи въпроси към дял Ia.

Дали изворите представят политическите лидери реалистично? Какви прилики откривате в образите на лидерите? Какви разлики виждате в техните описания? Намерете описания на лидери от вашата страна, от същия период. Можете ли да определите приликите между тях? Открийте различни описания на един и същ лидер. Според вас защо един и същ човек е представян по различни начини?

Какво бихте могли да заключите относно пропагандните картини, какво показват те? Какво искат да кажат на народа? Опитайте се да определите за всеки извор каква идеология подкрепя. Защо пропагандата е толкова важна през войната? Можете ли да определите основните политически и идеологически конфликти във всяка държава? Можете ли да откриете общи тенденции във всички страни?

Ib. Армии и войници

I-12. Американски доклад за дейността на албанската съпротива

Балистите¹¹ се въздържат от сражения с италианците и с германците. Принципната им политика в началните дни беше „нека Съюзниците се сражават заради нас“. Сега, когато LNÇ¹² засили позициите си, до положение, в което изглежда, че притежава сериозни шансове да доминира в страната след края на войната, балистите се подплашиха и призовават германците да се бият вместо тях, в опит да елиминират LNÇ, без сами да се сражават с тях. Каквото и да се случва, изглежда сякаш господата балистите, както ги наричат в LNÇ, са решени да не се воюват наистина. Те ще си правят някакви тънки, изгодни сделки, вероятно ще

извършват и случайни убийства, някои хора ще го наричат гражданска война, но не смятат няма да се изправят и да се бият. Поне всички признаци сочат в подобна посока.

Costa, p. 166.

 Този откъс е част от официален доклад за дейността на албанската съпротива, с дата 23 декември 1943 г., изпратен до главното командване от американския представител на Управлението за стратегически действия [Office of Strategic Services (OSS)] – първата обединена разузнавателна служба на САЩ, предшественик на ЦРУ и от служители на британското Управление за специални операции на Балканите. Лесно е да се добие представа за военната стратегия на всяка една група в сравнителна перспектива.

11. Членовете на Бали Комбетар.

12. Националноосвободителното движение, ръководено от комунистите.

I-13. Представителите на Съюзниците на Балканите относно партизанските стратегии в Албания

БК [Бали Комбетар] всъщност казват: „Нека се организираме, но да се бием после“.

Или, както е в един допълнителен доклад: „Ще започнем да действаме, когато британците дебаркират в Дурацо“.

LNÇ всъщност заявиха: „Нека се организираме сега и да се бием сега. Нека се бием, докато има дори и един войник на Оста, стъпил върху албанска земя.“

Costa, p. 167.

К Откъс от доклади за партизанската война и за военните стратегии на Бали Комбетар¹³ и LNÇ през 1943 г., написани от представители на Съюзниците на Балканите.

? Одобрявате ли тактиката, описана в предишните извори? Трябва ли „малките нации“ наистина да останат скрити, докато Великите сили се сражават? Обяснете позицията си.

I-14. Хърватският военен аташе в София за положението в Македония

[...] Отношенията между българите и германците са добри. Преди известно време, в Скопие, в нощен клуб, се случи един инцидент от политическо естество, и по този повод се намесиха неколцина германски офицери. В същия клуб оркестърът свиреше македонския химн¹⁴, на който един български младши офицер изръкопляска. Тогава един висш български офицер се приближи до него и го попита защо аплодира, на което той отвърна: „Кое е македонско, то е и българско“. Като чу тези думи, българският офицер го зашлеви. Това бе забелязано от няколко германски офицери, които също седяха в заведението. Те попитаха българския офицер защо го е ударил, но той не им отговори и напусна мястото. Германските офицери го последваха и го набиха отвън. Инцидентът предизвика известно недоволство у всички, които бяха там и които обичаха Македония. [...]

Документи за борбата на македонскиот народ за самостойност и национална държава, с. 308-309.

13. Бали Комбетар (Национален фронт) е политическа и военна организация през Втората световна война в Албания. Целта ѝ е да установи република след освобождението. Сражава се с окупаторите, но в определен момент сътрудничи на германците, за да унищожи комунистите. Този факт е използван от комунистическата пропаганда, за да се подрони авторитета ѝ сред албанците.

14. Вероятно става дума за известната революционна песен „Изгрей, зора на свободата!“ – бел. ред.

К Откъс от по-обширен доклад за ситуацията в окупирана Македония, представен от хърватския военен аташе в София до Министерството на отбраната на НХД. Тази донякъде странна история показва някои аспекти от отношенията между българските и германските военни във Вардарска Македония, която по това време официално е българска територия.

? Опишете отношенията между германския и българския военен персонал в Македония.

► И 4. Замяната на германската армия с българска след фашистката окупация на Югославска Македония (април 1941 г.)

I-15 и I-16. Декларация (брошура) на Националноосвободителния фронт (ЕАМ), Комитет за Стереа Елада.

ПРОКЛАМАЦИЯ

До жителите на Румели

Братя,

Маските паднаха и се показа истинското лице на организацията ЕДЕС. Без никаква провокация, части от тази организация предприеха вероломно нападение в гръб, срещу нашите собствени сили в Епир, и плениха високопоставени членове на Националноосвободителния фронт. Целта им е ясна: в сътрудничество с немските им партньори [...] да разпуснат Националноосвободителния фронт, първата организация на гръцкия народ, която се сражава за освобождението на Гърция.

Братя,

Ние познавахме организацията ЕДЕС. Знаехме, че те сътрудничат с престъпните предатели [...] Ние знаехме и целта им: да залееят Гърция с кръв, да

пречупят националноосвободителното движение, да подчинят гръцкия народ и да наложат диктаторски режим. Знаехме го. Но направихме всичко възможно да запазим единството, доколкото можехме, защото това бе в интерес на гръцкия народ, защото това бе изискването на борбата за свобода.

Сега обаче организацията ЕДЕС открито сътрудничи с германците [...]; сега те подготвят съвместни операции срещу гръцкия народ, за да го унищожат и да разединят борбата му за свобода, и ние заявяваме, в името на интересите на гръцкия народ, че ще ги разбием и ще ги направим неспособни да навредят на титаничната задача за освобождение, с която се е нагърбил гръцкият народ, и която той хранеше, а и до днес подхранва, с кръвта си.

Братя,

Вярвайте изцяло на ЕАМ-ЕЛАС.

Елате в нашите редици.

Само ЕАМ е роден от народа и се сражава за народа. Ние призоваваме всеки, който може да е бил подведен от антипатриотичната организация ЕДЕС, да отвори очите си и да се присъедини към нас, в свещената борба за СВОБОДА. Да живее ЕАМ, да живее ЕЛАС.

Смърт на нашествениците, предателите и палачите на собствения си народ.

КОМИТЕТ НА ЕАМ ЗА СТЕРЕА ЕЛАДА

Fleischer, *Stemma kai svastika*, 2, p. 229.

Декларация (брошура) на Национално-демократичния гръцки съюз (ЕДЕС), 1943 г.

НАЦИОНАЛНО-ДЕМОКРАТИЧЕН
ГРЪЦКИ СЪЮЗ [ЕДЕС]
ПРОКЛАМАЦИЯ

Комунистическата партия, след като жертва тази страна, след като майсторски и изкусно узурпира нейните свещени и свети традиции, след като без нужда натрупа жертва след жертва, след като извърши убийства и опита с тероризъм навсякъде, след като изтръгна насила добрите граждани, след като експлоатира всеки и всичко, сега преминава всякакви граници на оскърблението и безсрамието, като се осмелява да обвинява ЕДЕС, заявявайки, че тя се състои от германофили, агенти на Гестапо и убийци!!! [...]

ЕДЕС стои твърде високо, за да бъде достигната и засегната от тези жалки клевети. ЕДЕС включва, в редиците си, цялата военна слава на съвременна Гърция, всички морални политически фигури и всеки прогресивен елемент в тази страна.

Знамето на ЕДЕС е народната социалистическа демокрация, и това знаме тя носи високо и непоколебимо, и ще продължи да го носи, ако народната социалистическа демокрация не бъде установена и не стане извор на щастие за всички гърци.

ЕДЕС е истинският факлоносец на истинския патриотичен дух. Нейният произход и дълги традиции, личната история на нейните членове, я правят заклет враг на всички противници на Гърция и на кръвожадните вълци от София. [...]

Гръцки демократи и патриоти!

Стойте настрана от предателите и клеветниците. Настрана от онези, които искат да отровят радостта от нашето освобождение. Настрана от тези, които се отказаха от окървавения Северен Епир, и продължават да флиртуват с българските мечки. Настрана от неприятелите на вашия мир и щастие. С една дума, стойте настрана от Комунистическата партия. Присъединете се към ЕДЕС, Ноевият ковчег на чистотата и превъзходството. Присъединете се към ЕДЕС, мощната приливна вълна на истинската народна сила.

Fleischer, *Stemma kai svastika*, 2, p. 230.

От началото на юни 1941 г. цяла Гърция попада под тройна германска, италианска и българска окупация. Германците налагат суров окупационен режим, ограбвайки селскостопанските ресурси на страната и нейната индустрия, и изискват да заплаща разходите по окупацията. През зимата на 1941-1942 г. следва опустошителен глад, който отнема стотици хиляди жертви. Комунистическата партия организира Националноосвободителния фронт (ЕАМ) през септември 1941 г. Той има две обявени цели: организиране на съпротивата и свободен избор за формиране на правителство, след евентуалното освобождение на Гърция. Други малки аграрни и социалистически групи също вземат участие в създаването на ЕАМ. Наскоро се създава и военно крило (ЕЛАС). Неспособността на традиционния „политически свят“ да предложи водачество продължава и по време на окупацията. Политическият вакуум, създаден при диктатурата на Метаксас, е утежнен от факта, че голяма част от либералните водачи на страната са в изгнание. Комунистите, маргинална сила в междувоеенния период, бързо запълват тази празнина. Те предлагат визия за по-добро и по-справедливо бъдеще. Освен това, оцелели в по-ранни преследвания, по-специално в периода на диктатурата на Метаксас, те натрупват опит и умения за разгръщане на нелегална дейност. Въпреки че партийното ръководство държи здраво водачеството на ЕАМ и ЕЛАС, преобладаващата част от редовите членове не са комунисти. Появяват се и известен брой некомунистически съпротивителни групи, от които най-важен е Национално-демократичният гръцки съюз (ЕДЕС), основан от бивши либерално настроени офицери. През 1943 г. голяма част от планинските райони в Гърция са под контрола на съпротивата.

Сравнете горните два извора. Какви идеологии представят двете прокламации? Какви аргументи използват те? Според вас дали изборът на страна е просто въпрос на идеология? Лесно ли е било за мнозинството от населението (като се има предвид средното ниво на образование на хората по това време) да избере страна?

► И 5. Снимка на партизани и партизанки от лявата съпротива в Гърция

Атина, Военен музей; Британска колекция (IEE-IST, 16-17, 21).

Сили на ЕЛАС в поход. ЕАМ/ЕЛАС е подкрепена от голям брой гърци, които се опитват да се съпротивляват на нашествениците, и е най-силният противник на окупационните сили на Оста.

И-17. Решение на Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Черна гора, Бока и Санджак за вдигане на въстание (8 юли 1941 г.)

- Да се формират партизански отряди от бойните групи и веднага да предприемат акции срещу врага.
- Да бъдат разрушени карабинерските [италианските полицейски] участъци и финансовите служби в селата, да бъдат атакувани транспортните колони на врага и да бъдат унищожени комуникациите му; всички жандармерийски участъци да бъдат подпалени.
- Всички акции да бъдат подготвени тайно и да се провеждат с изненадващи атаки.
- Заловените италиански войници да бъдат освобождавани, а техните командири да бъдат изпращани при висшестоящите ръководители на

комитети.

- Местните и окръжни комитети на ЮКП да ръководят акциите чрез военните комитети, всеки от които трябва да включва най-изтъкнатите членове на партийните комитети и неколцина офицери.

Stanišić, 2005.

В духа на решението на Централния комитет на Югославската комунистическа партия (ЮКП) за начало на въоръжената борба срещу окупационните сили, прието на срещата на Политбюро на ЦК на ЮКП в Белград, на 4 юли 1941 г., Покраинският комитет на ЮКП за Черна гора, Бока и Санджак провежда заседание на 8 юли 1941 г. в Стиена Пиперска, край Подгорица. Присъстват делегатът на Комитета на ЮКП за Крайна Блажо Йованович и членовете на Покраинския комитет на ЮКП Радойе Дакич, Саво Бъркович, Будо Томович, Видо Ускокович, Кръсто Попивоца и Периша Вуойшевич. Те единодушно приемат решението на Централния комитет на ЮКП за начало на въоръжената борба.

Защо акциите трябва да се провеждат като изненадващи атаки? Защо, според вас, пленените италиански войници трябва да бъдат освобождавани? Дали само от чисто хуманни съображения?

И-18. Основни точки на Освободителния фронт на словенския народ

1 ноември 1941 г.

1. Трябва да се води безмилостна въоръжена борба срещу врага.
2. Тази дейност представлява основата за освобождението и единството на всички словенци.
3. Разбирайки общността на югославските народи като естествена и историческа, Освободителният фронт (ОФ) не признава разпадането на Югославия. Той ще използва всичките си сили, за да се бори за разбирателството и единството на всички югославски народи. В същото време той се стреми към съюз на всички славянски нации, под ръководството на великата руска нация, на основата на правото на самоопределение на всяка нация. [...]
5. Всички групи, които участват в Освободителния фронт, се съгласиха да бъдат лоялни помежду си. [...]
7. След освобождението Освободителният фронт последователно ще въведе народната демокрация. Всички въпроси, които надхвърлят националното

освобождение, ще бъдат решени по демократичен начин. [...]

Repe, *Sodobna zgodovina*, p. 187.

Скоро след като Германия, Италия и Унгария окупират Словения, през април 1941 г. Комунистическата партия на Словения (КПС) организира Антиимпериалистически фронт, чиято цел е да освободи Словения с помощта на Съветския съюз. Тази организация не се разпростира в другите части на Югославия. Освен КПС, други групи - основателки на Антиимпериалистическия фронт, са християн-социалистите, либералната група „Сокол“, различни ляво- и либерално ориентирани обединения от средите на интелигенцията, и дейци на културата. След нападението на Германия срещу Съветския съюз (22 юни 1941 г.) организацията е преименувана на Освободителен фронт на словенския народ – ОФ (*Osvobodilna Fronta slovenskega naroda – OF*).

През лятото на 1941 г. ОФ призовава за въоръжена съпротива срещу окупаторите. Много хора с различни политически убеждения се присъединяват към партизаните. През есента на 1941 г. той съставя изявление с идейни позиции, наречени „основните точки на ОФ“. Въпреки че ОФ включва политически групи с различна идеология, КПС поема контрола над него. Освен освобождението, целта на КПС е също революцията, и този факт отблъсква мнозина, провокирайки гражданска война в част от словенските територии. Но като цяло, повечето словенци подкрепят ОФ, който се присъединява към Антифашисткото вече на народното освобождение на Югославия (АВНОЮ). Така, заедно, те приемат основните принципи на новата федеративна държава Югославия. На конгреса на ОФ, през октомври 1944 г., на който присъстват делегати от цяла Словения, е избран Национален освободителен комитет. След една година той е преименуван в парламент и става част от временното правителство. ОФ, като част от Народния фронт на Югославия, взема властта през 1945 г., на първите избори след войната.

Погледнете внимателно точка 7. Била ли постигната тази цел?

I–19. Откъс от речта на д-р Секула Дърлевич на Петровданското събрание в Черна гора, 12 юли 1941 г.

Черногорската нация е горда, че създаването на свободна Черна гора е свързано с безсмъртния Дуче, гениалния баща на Фашистката империя, и с подвизите на славната и победоносна италианска армия. Лично аз подчертавам, че Дучето от самото начало се

бореше срещу неправдите, сторени на Черна гора, чрез унищожаването на нейното съществуване като държава, и че не престана да се бори с победоносия си меч срещу тази неправда до създаването на Черна гора... Призовавам Събранието да чуе декларацията и да я приеме с овации.

*Glas Crnogorca*¹⁵, No 9, 13 юли 1941 г., p. 1.

I–20. Декларация, приета с овации на Петровданското събрание

От името на черногорския народ и в качеството си на истински изразител на желанията и волята му, Черногорското събрание, което се състои в Цетине на Петровден, 12 юли 1941 г., приема следната Декларация:

I. Окупацията на Черна гора от Сърбия, която бе приета от т.нар. Велико народно събрание в Подгорица, с решението му от 26 ноември 1918 г., против волята на народа на Черна гора, понастоящем се прекратява.

II. Следните условия вече не са в сила: режимът, създаден в Черна гора, от бившето кралство Югославия и династията Караджорджевичи. С това се отменят Видовданската конституция и Конституцията от 3 септември 1931 г.

III. Черна гора се обявява за суверенна и независима държава, под формата на конституционна монархия.

IV. Черногорското събрание обявява, че всички черногорци – признателни на фашистките въоръжени сили, благодарение на които бе освободена родината им, и в памет на тесните връзки между династията Петрович-Негош и италианското кралско семейство, и в знак на доверие към възродителните дела, които са извършвани винаги и навсякъде от Дуче и фашистка Италия – са решени да обединят живота и съдбата на Черна гора със съдбата на Италия, и да създадат връзки на тясна солидарност с нея. Вследствие на това, трябва да бъде сключено споразумение между Черна гора и Италия, пропито от духа на тази солидарност, и съответстващо на включването на Черна гора в сферата на действие на Рим.

V. С оглед липсата на носител на върховната власт, и на държавен глава, Черногорското събрание реши да създаде кралско регентство, и моли Негово Величество, краля на Италия, и император, да

15. *Glas Crnogorca* („Гласът на черногореца“) – орган на Върховния италианския комисариат за Черна гора.

назначи милостиво регент на Кралство Черна гора, който ще обяви Конституцията.

Glas Crnogorca, No 9, 13 юли, 1941 г., р. 2.

След като италианската армия окупира Черна гора, част от Черногорската партия, която се събира около д-р Секула Дърлевич, организира събрание в Цетине на 12 юли 1941 г. (наречено Петровданско събрание по православния празник Петровден, който се празнува на тази дата). Основната цел на събранието е да възстанови черногорската независимост под закрилата на Италия.

Какви качества приписва на Дучето Секула Дърлевич и за какво му благодари? Какво се има предвид със споменаването на „окупацията на Черна гора от Сърбия“, в първия параграф на декларацията? В кой параграф на декларацията се обявява независимостта на Черна гора? Кой параграф му противоречи напълно? Дайте обяснение.

I–21, I–22 и I–23.

Откъс от дневника на партизански командир

1 ноември (1941 г.)

Преди няколко нощи избухнаха сражения с 500 четници от отрядите на Дража Михайлович. Те бяха разбити, и около 140 от тях бяха арестувани. Частите ни ликвидираха четниците в Пожега. Нашите партизани претърпяха огромни загуби в тази битка. Командирът на батальона, другарят Капелан, беше убит, а също и двама ротни командири, и мнозина партизани. [...]

Стана така, че вместо да се бием срещу фашистките агресори, се биехме срещу нашите братя, вместо да проливаме кръвта на враговете, ние воювахме помежду си. Вместо хората на Дража Михайлович да нападат вражеските камиони, и да ги грабят, те нападат нашите камиони, и грабят онова, което сръбският народ е събрал и скътал, за да дари за народната борба; вместо да пресрещат и да убиват германците, те пресрещат нашите хора, и ги убиват от засада.

Dudić, pp. 230, 231.

Откъс от протокол на среща между Дража Михайлович и представители на германското командване в сръбското село Дивци

11 ноември 1941 г.

Дража Михайлович: Като войник, не се срамувам да бъда националист. В това си качество искам само да служа на народа. Правейки това, не се поставям на страната на онези, които искат да прогонят германците. Аз обаче няма да позволя, като се имат предвид слабите германски сили в страната, Сърбия да стане комунистическа. Течеше борба с някои упълномощени и неупълномощени офицери, но само малцина са въввлечени в нея. Наш дълг, като войници, е да не се предаваме, докато можем да устоим. Ето защо не можем да бъдем критикувани, че не се предаваме.

[...] Борбата срещу окупаторите беше необходимото зло, за да се предотврати преминаването на народните маси към комунистите. За мен, като войник, ситуацията е доста ясна. Никога не бих се впуснал в атаки, освен ако нямаше такива от комунистите, и германците не предаваха градове и села.

Branko Petranović, Momčilo Zečević, pp. 529-530.

Откъс от инструкциите на Дража Михайлович до майор Джордже Лашич и капитан Павле Джуришич

20 декември 1941 г.

[...] Целите на нашите отряди са:

- 1) Да се борим за освобождението на целия наш народ, под скиптъра на Н. К. В. Крал Петър II.
- 2) Да създадем Велика Югославия, и в нея Велика Сърбия, етнически хомогенна в следните граници: Сърбия – Черна гора – Босна и Херцеговина – Срем – Банат и Бачка.
- 3) Да се борим за включването в нашата държава на всички окупирани славянски територии под властта на италианците и германците (Триест – Гориция – Истрия и Каринтия), а също – България и Северна Албания, заедно със Скадар.
- 4) Да прочистим държавната територия от всички етнически малцинства и ненационални елементи.

[...]

Не може да има сътрудничество с комунистите и партизаните, тъй като те се борят срещу династията, и преследват социална революция.

[...]

Процедурно: албанците, мюсюлманите и усташите ще бъдат третирани съобразно заслугите си –

за своите гнусни престъпления срещу нашето население, т.е. ще бъдат оставени на „Народния съд“. Що се отнася до хърватите, които са под италианска окупация, те ще бъдат третирани според тяхното отношение в дадения момент.

Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije, XIV, книга 1, док. № 34.

Тези три извора са опит да се осветли ролята и позицията на четниците и техните отношения с партизаните и германците. Начело на четниците е полковникът от победената югославска армия Драголюб (Дража) Михайлович. През лятото на 1941 г. четниците и партизаните си сътрудничат, и заедно успяват да освободят някои градове в Западна и Централна Сърбия. От самото начало на въстанието, партизаните и отрядите на Михайлович се сражават за контрола над градовете, които освобождават. В началото на ноември 1941 г. конфликтът между двете движения прераства в открита гражданска война. И двете армии претендират, че са единствените истински бойци срещу окупационните сили и че техните съперници си сътрудничат с окупаторите. До конференцията в Техеран (1943 г.) Великобритания и САЩ гледат на четниците като на свои съюзници. Едва след това партизаните започват да получават помощ от Съюзниците.

Как Михайлович обяснява на германския главкомандващ атаките на четниците срещу германците, в първите месеци на окупацията? Според вас, вярва ли той наистина, че партизаните са по-голяма заплаха от немците? Обърнете внимание на настроенията и предрасъдъците към другите нации в извор I-23. Каква част от инструкциите всъщност са възвание за извършване на военни престъпления?

I-24. Клетва на участниците в Острогското събрание в Черна гора, 8 февруари 1942 г.

На това място, където нашите предци, също така, се кълнях в отмъщението и свободата, ние, участниците в конференцията на патриотите от Черна гора и Бока, даваме обет да останем верни на духа на нашия народ, който в борбата си за героична свобода създаде своите герои, поети и светци, нашите крепости и нашия манастир – ние се кълнем, че няма да окачим пушките си на стената, докато победата ни не смаже последния фашистки мъчител, докато не донесем щастие на децата си с нашата победа, докато слънцето не освети гробовете на нашите предци.

„Братя, който предаде тези герои...
Нека кръв покрие неговия бѣдник,
Нека кръстното му име се облее в кръв,
Нека яде децата си, сготвени върху него!...
Братя, който предаде тези герои,
Нека ръжда покрие дома му,
Нека животът му измине в ницѣта и лъжи!“

Lakić, p. 6.

► И 6. Сръбски плакат

Nicolić, p. 37.

Превод: Сърбия е част от антикомунистическия фронт.

Видни черногорски патриоти провеждат събранието в манастира Острог, на 8 февруари 1942 г. Участват шестдесет и пет делегати от всички социални структури. В Комитета за национално освобождение на Черна гора са избрани представители от цялата страна. По време на заседанията, на събранието са посочени два рисковани момента пред черногорския народ: появата на четническото движение, което застрашава единството в борбата срещу окупаторските сили, и гладът, който мори изтощеното черногорско население.

I–25. Сътрудничество между усташите и четниците

Свидетелството на Саво Преджа

Под натиска на германците, усташките власти започнаха да променят своята политика спрямо сръбското население на Босна и Херцеговина. За германските окупатори беше много важно там да има мир, за да могат да експлоатират природните ресурси и да ги ползват за фронта. Правителството на Павелич въведе серия от мерки. Те допуснаха няколко сръбски представители в „Хърватския държавен парламент“, основаха „Хърватска православна църква“, и някои от младите сръбски наборници бяха поканени да се присъединят към хърватската армия. Усташкото ръководство възприе политика на сътрудничество с четниците.

Първите споразумения с четническите командири бяха направени от властите на Независимата хърватска държава (НХД), в Озрен и Требава. С това споразумение четниците признаваха НХД и изразяваха лоялността си към главата на Хърватската държава. Всички враждебни действия спрямо военните и цивилните власти на НХД бяха прекратени; това щеше да се признае върху цялата територия, където имаше четнически отряди. За да се води обща борба срещу партизаните, четниците щяха да запазят бойните си формации, оръжията и командването, и в действията си срещу партизаните щяха да бъдат снабдявани от военни единици на НХД. Ранените четници щяха да се лекуват в болници, принадлежащи на военните сили на НХД.

Albahari et al, pp. 398-399.

Въпреки че въоръжените сили на Независимата хърватска държава са в състояние на война с представителите на сръбските ултранационалисти (четниците), чието следствие са множество жертви сред невинните цивилни, през 1942 г., под германски натиск, хърватските и сръбските националисти са принудени да поведат обща борба срещу комунистите.

Какво принуждава неприятелите (четниците и усташите) да си сътрудничат? Дали, според вас, това е само резултат от германския натиск?

I–26. Началото на въстанието в Босна

Свидетелството на Жарко Згонянин¹⁶

Бяхме ентузиазирани по повод създаването на първата партизанска група и много доволни от усилията си, но внезапно ситуацията се промени в цяла Козара¹⁷. Между 28 и 30 юли [1941 г.] се появиха много добре осведомени вестители, които разпространиха новината за началото на въстание, и призоваха всички да въстанат. Бунтовниците от окръг Дубица, вероятно по своя инициатива, бяха нападнали и унищожили полицейския участък в Кнежица, приблизителния географски център на Козара, и така вестта, че въстанието е започнало, се разпространи из цялата планина. Имаше задачата да съветваме населението да се върне по домовете си, докато запитахме ръководството какво следва да се направи. Някои хора се съгласиха, а други не. Отидох там и открих Шоша¹⁸. Информирах го за настоящото положение и го попитах има ли нова директива. Шоша отвърна, че и той не знае какво става. Народът просто въстана масово и палел от всички страни.

Albahari et al, p. 101.

След Втората световна война комунистическите власти твърдят, че въстанието започва като движение, вдъхновено само от Югославската комунистическа партия. Но този извор показва, че въстанието е вдъхновено и от инстинкта за оцеляване.

Защо партизанските лидери, в региона на Козара, внушават на хората да се върнат по домовете и да чакат до нови нареждания? Защо е важно те (комунистите) да организират въстанието? Как и защо интерпретацията на историческите събития понякога се разминава със самите събития?

16. Жарко Згонянин, босненски сърбин, е роден край Приедор (Северозападна Босна), през 1916 г. Той е един от организаторите на въстанието от 1941 г., в планината Козара и в Босанска Крайна. След Втората световна война е един от лидерите на държавната полиция в Босна и Херцеговина. Умира в Загреб през 1970 г.

17. Планина в Северозападна Босна.

18. Прочут партизански герой от Козара.

I-27. Основаване на СС дивизията „Ханджар“¹⁹*Свидетелство на Джемал Биедич²⁰*

Това е периодът, в който неприятелят води пропагандна мобилизационна акция в Сараево, с цел да формира XIII СС дивизия, наречена дивизия „Ханджар“. Тази е причината, поради която германският агент Ел Хусейни, палестински религиозен лидер, пристигна в Сараево. Той беше установил контакти с група мюсюлмански реакционери. Ние имаме информация за целите на техните разговори, защото един от внедрените ни хора бе присъствал на срещите им. Ел Хусейни настоявал мюсюлманите да дадат своя принос за германската победа и възнамерявал да формира горепосочената специална СС част, дивизията „Ханджар“, заедно с друга една дивизия. Най-реакционните мюсюлмани, ориентирани към Независимата хърватска държава и Германия, казали, че подобна част, след време, би могла да даде сила на мюсюлманските планове.

Възползвайки се от вече твърде трудната позиция на мюсюлманските бежанци, неприятелят успял в опитите си да въввлече голям брой от тях (бежанците) в тази СС дивизия. Дивизията „Ханджар“ била формирана по брой и организация по подобие на другите германски части, и на дивизиите, изпратени от нацистите на обучение във Франция и Германия. В началото на 1944 г. тази единица пристигнала първо в Срем, а после в източната част на Босна, където извършили многобройни престъпления. Дивизията била съставена от кръвожадни усташи и отрепки. Подкрепяли я най-реакционните мюсюлмани от ориентирани към фашистите кръгове.

От запазените данни на военните и полицейските институции на Третия Райх в Независимата хърватска държава, можем да видим от какви среди били рекрутирани членовете на тази дивизия. Когато набирали „доброволци“ в мюсюлманската СС дивизия, били „гарантирани“ определена сума пари и храна, еквивалентна

на количеството, което получавали германските войници по време на войната, за всяко семейство с поне един „доброволец“. Но това никога не било изпълнено, тъй като роднините [на доброволците] – съпруги, родители и деца – трябвало да попълнят някакви формуляри, което те не могли да сторят, тъй като всички те били неграмотни.

Albahari et al, pp. 398-399.

Какви според вас са мотивите за присъединяване към СС? Смятате ли, че храната и парите, обещани на семействата на доброволците, никога не били давани, заради причината, изтъкната в текста?

I-28. Дарко Ступарич за създаването на първата хърватска партизанска единица край Сисак (Хърватско), през юни 1941 г.

Тази нощ, около десет комунисти и членове на Лигата на младите комунисти се събраха в двора на къщата на семейство Ласич, в Жабно. Те излязоха на стотина метра от селото и се срещнаха под едно дъбово дърво. Говориха до среднощ. След това членовете на Партията от съседните села си отидоха, за да изпълнят някои задачи още същата нощ. Капо и Мариян останаха сами под дъба, опънаха палатка и легнаха в нея. Това бе първата им партизанска нощ. Те бяха първите югославски партизани.

В първите дни на партизанската война... всеки искаше да знае колко точно ще трае войната. Тоест, колко дълго ще се бие, има ли някакъв шанс за въстание и т.н. [...] Някои питаха: „Ако се крием в плевнята и останем там пет-шест седмици, ще свърши ли войната?“. Отговоряхме им, че едва ли ще свърши така скоро, че най-важното нещо за нас бе да се противопоставим с оръжие, че това сега беше наше решение, и такова решение може да се вземе само от цялата Партия.

Dedijer, p. 397.

Каква е партизанската действителност през първите дни на съпротивителното движение? Какво мислите за желанието, свързано с „плевнята“?

19. Ханджарът е дълъг боен нож, употребяван в османско време.

20. Джемал Биедич е роден в Мостар през 1917 г. Той е член на Югославската комунистическа партия от 1939 г. нататък, и член на комунистическото партизанско движение от 1941 г. По време и след Втората световна война е една от ключовите фигури в югославската политическа йерархия. Въпреки че е бошняк-мюсюлманин, никога не се колебаел да описва примери на бошняшко сътрудничество с нацистите (включително историята за бошняшката СС дивизия „Ханджар“). Загива при самолетна катастрофа, близо до Крешево (Босна и Херцеговина), през 1977 г. По време на смъртта му все още е един от главните югославски политически лидери.

I-29. Свидетелства за това как Охрид приема пристигането на германците, италианците, българите и партизаните по време на Втората световна война

ПРИСТИГАНЕТО НА ГЕРМАНЦИТЕ В ОХРИД, 10 АПРИЛ 1941 г.

В четвъртък вечер, около пет часа, всички камбани зазвъняха, тъй като тогава именно започнаха да пристигат германските части... Някои хора ги чакаха в центъра, и им беше предложен хляб, сол и вода от Панто Рилкоски. Тъй като ги беше страх, че може да са отровни, Панто трябваше да опита пръв, а после ядоха и те. После един сръбски флотски офицер ги заведе до флотилията и им я предаде. Той знаеше немски и вероятно беше хърватин. След като се разходиха из града, седнаха да ядат вечерята си, а това бяха консерви... Магазините бяха затворени. Само две кафенета работеха, но не предлагаха напитки, кафе или чай, защото нямаше захар...

ПРИСТИГАНЕТО НА ИТАЛИАНЦИТЕ, 11 АПРИЛ 1941 г.

В петък през нощта, италианските части пристигнаха с коли, препълнени с войници и въоръжение... Италианците бяха доста гладни и питаха населението за яйца, пилета, хляб и други такива. Децата им продаваха храна и получаваша в замяна пари – лири и албански леки.

ПРИСТИГАНЕТО НА БЪЛГАРИТЕ, 12 МАЙ 1941 г.

На 12 май, в пет часа следобед, пристигна българската полиция. Бяха приети от кмета на общината, Илия Коцарески. Петнадесет дни покъсно пристигнаха и останалите български войници. Германският генерал Линдеман произнесе реч, която бе преведена, и в която обясняваше, че предава града на българите, защото той е бил техен и те трябва да го управляват. После българският генерал произнесе реч, заявявайки, че ние сме били роби на сърбите, и изразявайки благодарност към германската освободителна армия. Ето как Охрид смени господарите си три пъти за един месец...

ПРИСТИГАНЕТО НА ПАРТИЗАНИТЕ, 15 ОКТОМВРИ 1944 г.

На 15 октомври [1944 г.], в неделя сутрин-

та, дойдоха партизаните. Народът знаеше, че ще дойдат. Когато пристигнаха, яздеха коне. Народът им направи великолепно посрещане. Имаше много хора, млади и стари [...]. На следващия ден пристигнаха още партизани. Сред тях имаше жени, въоръжени с бомби, автомати, патрони и обувки в панталони, което беше голяма новост...

Митрески, с. 230-232, 280.

Какви са приликите и разликите между тези описания? Можем ли да определим отношението на автора към различните армии, които влезли в Охрид?

► И 7. Бошнаци в усташките въоръжени сили

Krišto, p. 257.

Усташите обръщали специално внимание на бошнаците (босненските мюсюлмани). Павелич обяснявал често, че бройките 7,5 млн. сърби и само 2,5 млн. хървати са грешни; имало 5,5 млн. „католици и мюсюлмани хървати“. За да спечелят бошнаците на своя страна, усташите ги наричали „цветята на хърватския народ“. Бошнаците съставлявали отделни единици в усташките въоръжени сили. Те се отличавали от другите отряди по своите традиционни мюсюлмански фесове.

I-30. Едно дете за съперничеството на политическите групи в Албания

Другият трик, който опитваха, беше да преобличат партизаните в дрехи на германски войници, да ни посещават и да ругаят комунистите пред нас, за да видят дали ще се съгласим с тях. Симпатизантите на германците също прилагаша този трик на всички в Арза. Трите фракции прилагаша един и същ трик на всеки в Арза. Мъжете, които идваха по домовете, винаги бяха от друг край на страната, и никой не ги познаваше тук, в Арза. По този начин узнаваха какво мисли всеки един за всяка една от фракциите.

Hysolli, p. 58.

Как фракциите се опитват да открият кой ги подкрепя наистина и кой не? Какво ни показва този откъс за ежедневието на цивилните? Според вас кой би бил най-добрият начин да се отговори на въпросите относно различните армии или фракции?

Обобщаващи въпроси към дял Ib.

Съставете таблица с три колони. В първата напишете имената на окупационните армии, във втората – имената на комунистическите армии, а в третата – имената на антикомунистическите армии, от всеки извор. Опишете отношенията между комунистическите и антикомунистическите армии, опериращи в една и съща страна. Направете списък с армиите, които са съществували във вашата страна. Научете повече за техните лидери и техните цели. Как са организирани партизанските армии? Какви проблеми имат те? Армиите на съпротивата не са се сражавали само за свободата, но са преследвали и някои други цели. Какви са тези цели?

Ic. Отношенията с двете коалиции и със съседните страни

I-32 и I-33. Репортаж за военния преврат и за свалянето на ориентираното към Оста правителство на Кралство Югославия. Това се случва на 27 март 1941 г., след влизането на Югославия в Тристранния пакт

Идвайки от периферните улици, проце-

I-31. Циркулярно писмо на Централния комитет на Националноосвободителното движение до всички регионални комитети в Албания (9 септември 1943 г.)

В случай на дебаркиране на Съюзниците, Националноосвободителният съвет трябва да бъде реалната сила. Той трябва да мобилизира всички хора около себе си и да не позволява на други сили, като Бали Комбетар, да упражняват каквото и да е било влияние върху народа [...] Силите за национално освобождение трябва да започнат още отсега да се утвърждават навсякъде, и когато се случи десантът, те трябва да се представят пред Съюзниците чрез Националноосвободителните съвети, като единствената власт на албанския народ [...] Управлението на Албания трябва да бъде изцяло в ръцете на освободителните съвети.

Smiley, p. 89.

Какво поведение, в случай на десант на Съюзниците в Албания, предлага това писмо? Как трябва да изобразят представителството на другите политически сили? Какво е отношението на ЛНС към вражеските политически групи в Албания? Била ли е крайната, или поне основната, цел на съпротивителните движения да вземат властта?

сиите се сляха една в друга, превръщайки се в могъща река. Шествието включваше смесица от работници, служещи, младежи, граждани, селяни и жени. В началото на процесията се носеха националните знамена... През цялото време хората изразяваха настроението си. Те се поздравяваха:

„Да живее народното правителство!“, „Да живее народната армия!“, „Военните са с народа!“, „Искам демократични права за народа!“, „Амнистия за политическите затворници!“.

[...] Представители на младежта и на работниците, а също и д-р Драголюб Йованович²¹, говориха на площад „Славия“. Всички те изтъкваха задоволството си от факта, че бившето правителство е свалено от власт, и подчертаваха желанието на белградчани да не се спира по средата на пътя, да се запази мира и да се съхрани националната независимост.

[...] Произнесени бяха няколко речи пред паметника на Вук Караджич. Сред ораторите бе и университетският професор д-р Сима Милошевич. Според г-н Милошевич югославският народ иска да запази националната си независимост и свобода, и да осигури демократичните си права.

Politika, 28 март 1941 г.

Доклад на главния равин на Югославия, д-р Исак Алкалай, до югославското правителство в изгнание, за събитията от края на март до края на юни 1941 г.

На този ден (26 март) избухнаха бунтове едновременно във всички средни училища... Скандирането „По-добре война, отколкото пакт! По-добре гроб, отколкото роб!“ можеше да се чуе от всички класни стаи... Учебните занятия във всички училища бяха отменени, и вечерта се разразиха демонстрации на Калемегдан и на Славия... Гръцкото консулство беше обградено от младежи на възраст между 17 и 20 години, които искаха да се прехвърлят в Гърция и да се сражават там като доброволци. [...]

Щом хората чуа новините за обрата, всички улици бяха украсени с флагове, а много от тях и със цветя. Вече към шест часа сутринта (на 27 март) улиците станаха многолюдни – селяни в празнични костюми, идващи от съседните села, работници, интелектуалци, студенти и граждани, млади и стари. Те всички идваха, за да изразят радостта си, всички се целуваха, плачеха, пееха и скандираха. Поздравът през този ден беше: „Да

живее кралят, ура за Югославия!“ [...] Английското, американското, руското и гръцкото посолство бяха практически обсадени. От едно посолство към друго вървяха групи, пробиваха си път до дворовете и танцуваха „коло“, поздравявани от дълбоко развълнуваните ръководители и служители на тези мисии. [...] Процесиите се предшестваха от флагове, югославски знамена и знамена на Съюзниците, насочваха се към центъра на града и славеха краля, Отечеството и армията, скандирайки против Хитлер и неговите наемници. [...]

Около обяд започна масова демонстрация пред германската транспортна служба... Един човек стоеше край прозореца с голям портрет на Хитлер, който после запали. Картината гореше бавно, докато отдолу се разнасяше бумтенето от френетичното ръкопляскане на тълпата, което можеше да се чуе и в най-отдалечените части на града. После двама души извадиха германско знаме със свастика и го разкъсаха със зъби.

Tokovi istorije, 1-2/1997, pp. 181-182.

Каква е реакцията на народа по повод на подписването на Тристранния пакт от югославското правителство и във връзка с военния преврат, който последвал? Кой детайл ни внушава усещането на демонстрантите, че тези събития могат да предизвикат немска атака срещу Югославия?

► И 8. 27 март 1941 г. – масови демонстрации против Оста в Белград

Petranović-Žutić, 27 март 1941 г.

21. Д-р Драголюб Йованович (1895-1977) – университетски професор, лидер на лявото крило на Земеделската партия. След Втората световна война режимът на Тито го осъжда на дългогодишен затвор за опозиционната му дейност.

Свирепата реакция на Хитлер по повод на военния преврат, организиран от група югославски офицери в отговор на присъединяването на югославското правителство към Тристранния пакт на 25 март, се изразява в атака срещу югославската столица на 6 април 1941 г. и в унищожаването на първата югославска държава.

I-34. Откъс от мемоарите на Константин Кацаров²², известен български адвокат, за първата година от Втората световна война

През тази фаза на *drole de guerre*²³ у нас, в България, и политически, и военно, поне външно и видимо, войната слабо се чувствуваше. Вътрешното положение се крепеше на царския авторитет, опрян, от своя страна, на единството в прочистената от политиканстващите офицери армия, и на безпартийните, главно чиновници, ресорни началници-министри. Външната политика на страната следваше курс на изчакване, курс на придвижване „между капките“. [...]

България беше неутрална.

Тази дума криеше в съзнанието на българина особено обаяние. Ние бяхме водили три войни и претърпели две катастрофи, които бяха погребали националните идеали, въодушевявали нашето поколение. Българите бяха обезверени относно възможността чрез война, или участие в някаква голяма международна политическа комбинация, да могат да постигнат подобрение на хала си.

Типичен пример за обезверяването на българина от онова време, в неговото щастие в международната политика, бяха шеговитите думи, които тогава циркулираха:

„Пижо среща селския учител и го пита:

– Даскале, нали че останем сега неутрални? А?

– Не, не – отговаря познаващият изтънко международната политика даскал – този път България няма вече да върви с Германия. Сега ще вървим с Англия.

– Нека, нека! Нека и Англия веднаж да я бият!“.

Кацаров, с. 547-548.

Защо мнозинството от българите искат да избегнат нова война? Очакват ли те да получат някакви ползи за себе си от предстоящия световен конфликт?

I-35. Известният български журналист Данаил Крапчев по повод обвиненията срещу България, че не е оказала съпротива на германската армия

Защо те не спряха германската армия?

От някои страни се отправят упреци на България, че е пуснала през своя територия германски войски, съюзни на България от Световната война. Заслужава да се отбележи, че тия държави са велики сили. С пълно право ние, българите, може да ги запитаем:

Защо тия, които злословят по адрес на България, поради минаването на германските войски през нейна територия, не ги спряха в походния им марш по-миналата и миналата година? [...] Защо, тия които упрекуват днес България, не се явиха и на Долния Дунав, за да спрат германците, а искат от седем милионна България, която беше съюзница на Германия през Световната война и сподели нейната участ, тя да ги спре да не минават отвъд голямата река?...

Нека не се забравя, при това, че и България е жертва на Версайлската система, започнала за нея в Букурещ и завършила в Ньой. Защо се иска от седем милионна България да спре осемдесет милионния германски народ, в неговия устрем към изграждането на нова Европа? България е жертва, както и Германия, на победителите от преди две десетилетия, и чака тържеството на правдата...

В. „Зора“, София, 6 март 1941 г.

Крапчев, с. 210-211.

Какви са аргументите на автора? Убедителни ли са те? Какво е отношението на Крапчев към Германия и немския народ?

22. Константин Кацаров, роден в София през 1898 г., е професор в Юридическия факултет на Софийския университет (1931-1953). Несправедливо е осъден през 1953 г. По-късно е освободен от затвора, защото присъдата му е отменена като съдебна грешка. След излизането си на свобода емигрира в Швейцария.

23. „Странната/смешната война“ (на немски *Sitzkrieg* – „седащата война“): фазата на изчакване и относително бездействие на френската и британската армии преди разгръщането на германския блицкриг през май-юни 1940. – бел. ред.

I–36. Данаил Крапчев коментира леката победа на Германия над Югославия през април 1941 г.

Провалена е държавата, която през 1885 год. нападна българското княжество, понеже Южна България се присъедини към Северна. Провалена е държавата, която през 1913 год. вероломно се отказа от съюзния договор между България и Сърбия, и стана причина за междусъюзническата война. Провалена е държавата, която, на букурещките преговори за мир, поиска и Царево село, за да „кърти зъбите ни в София“, както беше казал сръбският делегат Спалайкович. Провалена е държавата, която даде на гърците родината на Кирил и Методий. Провалена е и държавата, която инспирира убийството на австрийския престолонаследник и подпали Световната война. Провалена е държавата, която съдействува да бъде изтикана България от Беломорието. Казваме държавата, а не сръбския народ, защото той не е виновен, а ръководната му интелигенция, която винаги и всякога е била българоядска....

Тая държава не само тъпчеше повече от един милион българи, като ги отдели от нас, и искаше да им вземе и душата, езика, ами още подриваше и България отвътре...

Христос Възкресе! Отсега нататък всеки български гражданин ще може по-свободно да диша. За много години!

Крапчев, с. 145-146.

Какви са причините на Крапчев да бъде радостен от това събитие? Дали тази радост се отнася до цяла Югославия или само до част от нея? Защо? Какво ни разкрива откъсът от статията за своя автор?

► И 9. Румънски вестник: крал Михай, генерал Антонеску, Мусолини и Хитлер (1941 г.)

„Universul”, № 130, 15 май 1942 г.

► И 10. Румънски вестник: крал Михай и генералисимус Сталин (1945 г.)

„Universul”, 26 октомври 1944 г.

Сравнете тази илюстрация с предишната. Какво е вашето мнение за румънската армия и за политиците, които сменят страните? Мислите ли, че новото „другарство” е било искрено? Разяснете отговора си.

I–37 и I–38.

Откъс от паметна записка до британците (18/10/1941) от Емануил Цудерос, тогавашният премиер-министър на официалното гръцко правителство в Кайро (бивш banker, известен с либералните си възгледи и опозицията си срещу режима на Метаксас)

Връщането на краля и семейството му в страната ни е въпрос на чест, не само защото той водеше правилна и смела политика, но и защото това е в най-добрия интерес за нас и за нашите съюзници. Всеки въпрос относно режима, който би могъл да възникне след войната, може да хвърли Гърция в безкрайни противоречия и анархия. Ако нашите приятели се стремят към една следвоенна Гърция, способна да продължава външната си политика и оставаща с полезно политическо влияние в Средиземноморието и на Балканите, те трябва вече да подготвят основата, която ще направи невъзможно случването на подобни аномалии в Гърция.

Fleischer, *Stemma kai svastika*, vol. 1, p. 181.

 Как Цудерос се опитва да убеди съюзниците, че връщането на краля е от най-голям интерес за тях? Какво мислите за аргументите му?

Известие от британското Външно министерство до британския министър в Кайро, 14 август 1944 г.

Това, което най-добре би послужило на нашите интереси, би било предаването на германците да стане, когато британците са вече готови да се придвижат в Гърция, при условие, че ще предадат цялото германско оръжие и запаси по начин, по който то да не попадне в ръцете на ЕАМ и да няма хиатус, от който би могъл да се облагодетелства ЕАМ. Това ще се постигне, без съмнение, по-добре, ако материалите се предадат в пристанища, които можем да достигнем лесно. Разбира се, фелдмаршалът за Близкия изток обсъжда различни начини и средства, и ще вземе под внимание горните съображения.

latridis, p. 227.

 Нахлуването на германската армия в Гърция започва през април 1941 г. Гръцките и британските сили бързо са победени. На 23 април, три дни преди падането на Атина, генерал Цолакоглу, без пълномощно от правителството, договаря примирие с германците. Кралят и неговото правителство се оттеглят в Близкия изток. В Гърция е създадено колаборационистко правителство. През март 1944 г. ЕАМ създава Политически комитет за национално освобождение, който се превръща в директно предизвикателство пред правителството в изгнание. Под британска егида, новият премиер-министър на кабинета в изгнание, Георгиос Папандреу, започва да съставя правителство на националното единство, като накрая дава пет второстепенни министерства на ЕАМ. Правителството на Папандреу се завръща в освободена Атина през октомври 1944 г., придружено от малка британска военна част. Папандреу не дава приоритет на исканията за наказания срещу колаборационистите. Но основният проблем е демобилизацията на партизанските армии и тяхната замяна с национална армия. Номинираните от ЕАМ подават оставка от кабинета и няколко дни по-късно, на 3 декември 1944 г., ЕАМ организира масова демонстрация. Полицията открива огън. Загиват 15 души. Части на ЕЛАС атакуват полицейските участъци, започват ожесточени улични боеве между отрядите на ЕЛАС и британските и правителствените сили в Атина. В крайна сметка британските части вземат надмощие в сраженията.

 От какъв хиатус се бои британското Външно министерство? Защо?

I-39. Бригаден генерал Е. С. У. Майърс, командир на британската военна мисия в Гърция, оценява влиянието на съпротивата срещу нацистите върху общото развитие на войната

Скоро след окупацията ѝ, Гърция доби голямо стратегическо значение за противника. Страната не само беше изцеждана, за да осигурява максимума от местната продукция, но и пристанищата ѝ, особено Пирея, бяха използвани за доставки на неприятелските военновъздушни бази по островите в Източното Средиземноморие и за изпращане на доставки през морето в Северна Африка.

През есента на 1942 г., точно когато напуснахме линията Ел Аламейн, унищожаването на виадукта Горгопотамос доведе до това, че единствената железопътна линия до Атина бе прекъсната за шест решаващи седмици²⁴, през които врагът не можеше да използва Пирея, за да подсилва войските си в Северна Африка с нещо повече от малките резерви, които се намираха в Южна Гърция. Масовият саботаж на комуникациите през юни и юли 1943 г. временно отклони две германски дивизии от основния боен фронт в Сицилия. Той допринесе в немалка степен за общия прикриващ план, за успеха на десанта и за превземането на острова. Изчислено е, че между 1941 и 1944 г. андартите²⁵ са убили над 25 000 души - жертви от противниковия лагер. Известно е, че са унищожени или повредени над 150 локомотива. Над сто моста са взривени. Над 250 кораба, с общо около 68 000 тона, са потопени или повредени чрез саботаж. През 1943 г. андартските акции принудиха задържането на тринадесет италиански дивизии в Гърция. След капитулацията на Италия германците бяха принудени да държат шест дивизии там. Ако врагът беше отслабил окупационната си армия преди избухването на гражданската война в планините, щеше да поеме сериозен риск от общонационално въстание срещу себе си.

Myers, pp. 280-281.

24. Унищожаването на железопътния виадукт Горгопотамос през ноември 1942 г., по който преминавала ж. п. линията Солун-Атина, е една от най-зрелищните акции на съпротивата в окупирана Европа. Тя е постижение на партизани от ЕЛАС и ЕДЕС, и на саботьори, спуснати с парашут в Гърция от британското Управление за специални операции.

25. Партизаните.

Защо Гърция е от стратегическа важност за германците? Какво значение е имало унищожаването на виадукта Горгопотамос?

► **И 11. Снимка от румънски вестник: другарството между румънската и Червената армия – офицери на фронта**

„Universul”, Букурещ, 6 октомври 1944.

В коя година е могла да бъде направена тази снимка? Обяснете защо.

I-40. Отношението към английските пленници, Румъния (1944 г.)

Антонеску информирал Час, че въпреки че съм дошъл тук като враг, той ще ни защитава от германците. Те нямат нужда да дават на германците каквито и да било поводи да ни поставят под тяхна закрила, и затова проф. Михай Антонеску... ще ни помогне да оформим нашите декларации. По никакъв начин не трябваше да признаваме, че сме изпратени за саботаж по петрола, тъй като такъв акт срещу стратегически суровини ще даде на германците валиден аргумент да ни задържат...

Ето как един от най-близките съюзници на Хитлер – един „куислинг” – щеше да арестува трима британски парашутисти, след това да им предложи закрила, да изпрати собствения си министър на външните работи да ги инструктира какво да правят на разпита при германците. Колко от онези у дома, които са свикнали да съдят за войната в най-общи и по-малко двусмислени категории, биха си помислили, че подобно нещо изобщо е възможно?

Porter, p. 161.

Това свидетелство е написано от Айвър Портър, английски шпионин, изпратен в Румъния с мисия да влезе в контакт с Юлиу Маниу²⁶, лидер на демократичната опозиция. Отношението към пленниците привлича вниманието на правителството на Антонеску, което, въпреки официалните декларации за вярност към Германия, търси симпатията на силите в рамките на Обединените нации.

Какво според вас е обяснението за необичайното отношение към военнопленниците?

I-41. Откъси от разговор между Й. Б. Тито и У. Чърчил в Неапол, 12 август 1944 г.

[...] МАРШАЛ ТИТО каза [...] че, доколкото става дума за сърбите, той няма спор с тях, а само с групата на Михайлович, която обърнала пушките си срещу партизаните, в най-критичния момент. [...] ПРЕМИЕР-МИНИСТЪРЪТ каза, че истинското решение за Югославия би било демократична система, която ще се опре на селяните, тъй като условията в селските домакинства постепенно ще се подобряват.

МАРШАЛ ТИТО каза, че, както вече е заявявал неколккратно и публично, не иска да въвежда комунистическата система в Югославия, ако не за друго, то защото се очаква, че след войната повечето европейски страни ще живеят в демократични системи, от които Югославия не бива да се различава.

Tito – Churchill: Strogo tajno, p. 277.

Бил ли е Тито честен с Чърчил?

I-42. Заповед на италианския крал Виктор Емануил III от 3 май 1941 г., относно анексията на провинция Любляна към Италия

КРАЛСКА ЗАПОВЕД С ДАТА 3 МАЙ 1941 г. – XIX, № 291

Основането на провинция Любляна
ВИКТОР ЕМАНУИЛ III

[...] Член 2. По заповед на краля, издадена и по предложение на дучето на фашизма, и на министъра на вътрешните работи, провинция

26. Юлиу Маниу (1873-1953), румънски политик, виден лидер на Румънското национално движение в Трансилвания, в Австро-унгарската монархия. През междувоенния период Маниу е една водещите политически фигури, постоянно подкрепяща демократичните идеи. Той е лидер на демократичната политическа опозиция по време на правителството на Антонеску. Осъден и затворен от комунистите през 1947 г., Маниу умира в затвора „Сигет”.

Любляна – поради компактното словенско население – ще се радва на автономен статут, който ще вземе предвид етническите характеристики, географското положение на страната и нейните специални местни нужди.

Член 3. Административната власт ще бъде в ръцете на Върховен комисар, назначен с кралска заповед, по предложение на дучето на фашизма, премиера, а също и на министъра на вътрешните работи.

Член 4. Върховният комисар ще бъде подпомаган от съвет, състоящ се от 14 члена, избрани от производителните групи на словенското население.

Член 5. Няма да има задължителна военна служба за жителите на провинция Любляна.

Член 6. Обучението в началните училища ще се води на словенски език. В основното и средното училище ще има избираемо обучение на италиански език. Всички официални укази ще се издават на двата езика. [...]

Ferenc, p. 33.

 Италианските войски окупират западната и южната част на Словения. След кратко военно управление италианците трансформират своите окупирани територии в т.нар. провинция Любляна (Provincia di Ljubliana). Няколко дни след окупацията започва да действа словенски орган, наречен Национален съвет, само за няколко месеца обаче, и без да има реална власт. Официално провинция Любляна е една от италианските провинции, но получава автономен

статут. Той се изразява във: различното име на управителя (Върховен комисар, за разлика от префекта в другите части на Италия); двуезичието; формалното съвместно администриране от съвещателен комитет за провинция Любляна, чиито членове са словенци, и накрая – от факта, че словенските граждани не трябва да служат в армията. След капитулацията на Италия бившите окупирани от италианците територии са завзети от германците.

 Коментирайте член № 4.

I–43. Анекдот, разказан от Иван Венедиков, известен български археолог, за отношенията му с германците в Македония

В това време Стамен Михайлов доведе отнякъде един германски войник, археолог. Типичен германец, рус, едър, с униформа, той беше с частта си в Скопие. Той беше около 35-годишен и се занимаваше с праистория...

Последният път, когато се видях с него, Ланге ми разказа един виц за нас българите:

– Казват – рече той – че вие сте дванайсет милиона.

– Не, само шест.

– Не, дванайсет. От тях шест са с нас, а шест – със Съветския съюз – ми каза той.

Това ме огорчи, но не отговорих. Дали не беше прав?

Венедиков, с. 238-239.

 Какъв е скритият упрек на германците? На какво основание е направен той?

Обобщаващи въпроси към дял Іс.

Какви са факторите, които влияят върху решенията за определени коалиции? Защо политическите играчи променят коалициите? Дали дейността на някои играчи съвпада с изявленията, които правят в началото на войната?

Id. Религиозните организации

I–44. Декларация на архиепископа на Йоанина (Гърция) до всички християни под неговата власт (10/9/43 г.)²⁷

До християните от нашата епархия:

На 9-ти този месец, военната администрация на Епир бе поета от германските окупационни власти. Служители на тези власти заявиха, че германската армия се заема със

закрилата на законното и мирно население, но смятат партизаните за врагове, не само на германската армия, но също и на мирните граждани, които ще понесат тежестта на жестокото наказание, тъй като ще бъде нужно да се вземат сурови мерки, без разлика между виновни и невинни.

Използваме тази възможност, за да се

27. Вижте също извори III–3 и III–4.

обърнем отново към нашите християни и да им припомним колко решаващи са тези времена, и отправяме бащинско предупреждение, и ги съветваме да се въздържат от всякакви незаконни действия, и да убедят по-наивните сред тях също да се въздържат от сътрудничество и подпомагане на партизаните, за да предотвратят изстреблението на невинни хора. Ние напълно разбираме безпокойството в душите на всички, но в името на нашия пастирски дълг, в името на нежната любов към паството ни, в името на целия живот, прекаран в защита и служба на паството, което ни е поверено, призоваваме всички да оставят настрана всеки личен интерес, в полза на общото благо, в полза на многобройните невинни хора, които са изложени на безбройни опасности, и апелираме за благоразумие, за пълно осъзнаване на тежестта на обстоятелствата, и за търпение.

Очакваме и се надяваме, че този последен наш апел ще бъде навреме отбелязан и оценен.

С горещи молитви към Бог.

Йоанина, 10 септември, 1943 г.

Спиридон, архиепископ на Йоанина

Fleischer, vol. 2, p. 222.

Какво предлага архиепископът на Йоанина на християните под своя власт? Какви са мотивите зад това предложение? Възможно ли е да се разбере от това писмо дали той одобрява действията на германските власти, или не?

I-45. Писмо на архиепископ Дамаскинос и други изтъкнати гърци до Гюнтер фон Алтенбург, германски посланик в Гърция

Архиепископ Дамаскинос и други изтъкнати гърци до Гюнтер фон Алтенбург, посланик, пълномощник на Райха за Гърция

Атина, 24 март 1943 г.

Ваше превъзходителство,

Ние, долуподписаните, с това писмо не искаме да се намесваме по никакъв начин във въпроси по генералната тактика на германските власти, в тази страна или където и да било, а само да изложим определени мисли пред Вас, по повод на проблем, който напоследък доведе цялото население на Гърция до състояние на догадки и

емоции, тъй като сме уверени, че Вие ще го проучите в дух на дълбока добронамереност и дори в дух на дълбоко разбирателство. Въпросният проблем е за експулсирането от Солун на еврейската общност с гръцко поданство, която, от много дълго време, е напълно законно интегрирана в институциите на тази страна, и не само никога не е давала на гърците никакъв повод за оплакване, но напротив – винаги е давала пример за сериозна и взаимна солидарност, и в моменти на криза се е доказвала като способна на самоотверженост и саможертва за страната си. [...]

Също трябва да се отбележи, че евреите в Гърция имат манталитет, който се различава от този на евреите в Германия, и че дори не знаят езика на техните братя по вяра в Полша, където са изпратени да живеят.

Като вземем всичко това предвид, и освен това, като имаме предвид и факта, че в цялата гръцка история отношенията ни с еврейската общност са били винаги хармонични и гладки, от дълбока древност през времената на Александър Велики и неговите наследници до ерата на толерантното гръцко православие, и до рамките на съвременния ни живот като нация. Вярваме, че с висшите способности на Ваше превъзходителство като регулатор на делата в страната ни, по време на настоящата война, няма да се поколебаем да приемете сегашното ни искане, и да решите експулсирането на еврейската общност от Гърция да бъде отменено, поне временно, докато въпросът с евреите в Гърция може да бъде проучен в светлината на специално и задълбочено изследване. [...]

Ваше превъзходителство,

В името на висшите идеи, които гръцкият дух и високата култура на Вашата родина са издигнали до лозунги на универсален престиж и неопровержим авторитет, молим Ви отмяната на експулсирането на нашите еврейски съграждани, за която ние настояваме, да бъде осъществена колкото се може по-скоро, и Ви уверяваме, че ще дойде време целият гръцки народ да бъде в състояние да оцени прекрасния исторически жест, който ще направите.

Documents on the History of the Greek Jews,
pp. 264-265.

Православната църква, която остава действаща в Атина по време на окупацията, играе важна роля в религиозните и политическите дела през този период, и се опитва да помага на евреите да бягат или да се крият, за да оцелеят. След като започват първите депортации на евреите, архиепископ Дамаскинос организира среща на водещи учени, съдии и адвокати, а също на президенти и секретари на профсъюзи и професионални асоциации. Съставени са петиции до квислинговото правителство и до пълномощника на Райха, подписана от Дамаскинос и от 21 други публични личности, изразяващи ужаса на гръцкия народ от депортациите и изискващи те да бъдат спрени незабавно.

Какво пишат авторите на това писмо за еврейската общност в Гърция? Какво молят те да направи посланикът? Дали уважаваните публични личности се излагат на опасност, подписвайки това писмо (като вземем предвид германската антисемитска политика, а също и бруталността на самия режим)? Според вас, защо авторите на писмото подчертават че „евреите в Гърция имат манталитет, който се различава от този на евреите в Германия...“?

I-46. Католическата църква в Албания за италианското нахлуване

От историческия ден 7 април 1939 г., Албания има щастлива съдба по волята на великия дуче на фашизма, Негово превъзходителство Бенито Мусолини, Спасителя на Албания, и съобразно желанието, изразено от албанския народ чрез Учредителното събрание от 12 април 1939 г., албанците и техните братя в Италия са обединени по съдба, предопределена от древни времена от природата, под бляскавата корона на Савоя и под властта на Негово Величество Виктор Емануил III, великия крал и три пъти победител, те станаха едно, като част от Римската империя. От този щастлив момент албанците бяха свободни да изразяват своите чувства и стремежи по всеки въпрос без страх – нещо, което не са смеели да правят от времето на легендарния си водач Георги

Кастриоти Скендербег.

Hylli i Dritës („Звезда на светлината“), декември 1940 г., р. 601.

Откъс от статия в списанието *Hylli i Dritës* („Звезда на светлината“) – официален орган на католическата религия и едно от най-известните изобщо в Албания.

I-47. Пастирско послание от група черногорски православни свещеници, 16 юни 1942 г.

След края на династията Църноевич²⁸ в Черна гора, духовенството поело ролята на водач на народа си и се сражавало за честния кръст и златната свобода, водено от достойнството си, отстоявано по време на петдесетгодишната борба срещу азиатските завоеватели. Блестящите примери, дадени в тези битки, на свети Петър от Цетине²⁹, владиката Раде³⁰ и на много други свещеници, които допринесли много за техния успех, насърчиха мнозина от днешните духовници да се надигнат с пушка в ръце и да се бият в редовете на народа си срещу окупатора и неговите слуги сега, когато народът ни е подчинен на най-унизителна окупация от дивите фашистки империалистически орди. Но, за нещастие, не всички духовници поеха по този път, някои от тях приеха срамни роли и станаха колаборационисти и слуги на омразния окупатор, като шпиони или саботьори на народната борба.

Ние, свещениците и народните борци, се отричаме от подобни свещеници, били те архиереи, църковни служители или енорийски свещеници, тъй като те са предатели на народа си и на своето съсловие. Не признаваме управлението на пълноправните епископи, които си сътрудничат с окупатора по какъвто и да е начин, докато не докажат, че не са предали народа си.

Националноосвободителната борба не е партийна борба, тя е борба на почитения и доблестен народ на Черна гора и Бока, който се надигна, за да се бори до край срещу окупатора и неговите слуги, националните предатели: Недич³¹,

28. Династията Църноевичи управлява Черна гора през XV в.

29. Петър I Петрович Негош, черногорски владетел и митрополит на Цетине (1784-1830). Обявен за черногорски светец през 1834 г.

30. Владиката Раде – Петър II Петрович Негош (1830-1851), черногорски владетел, Цетински митрополит и прочут поет.

31. Милан Недич е министър на отбраната в правителството на Кралство Югославия. Оглавява квислинговската администрация в Сърбия през август 1941 г.

Михайлович³², Станишич³³, Дърлевич³⁴, Кръсто Попович³⁵ и мнозина други, които за пари и власт продадоха народа си на нашите вечни неприятели, религиозни и национални. Днешната борба се води за религиозна и национална свобода, срещу всякаква хегемония. Не питаме кой води тази борба, тъй като тя се води за свободата на народа. Всеки почтен и доблестен жител на Черна гора и Бока, от каквато и да е партийна принадлежност, може да влезе в нашите бойни редици.

Ние, на това Събрание, призоваваме нашите братя свещеници, които са интернирани или затворени, да изчакат с достойнство деня на пълното национално освобождение. Тяхното страдание е свидетел за тяхната чест и стойността им като членове на духовното съсловие.

Zbornik dokumenta NOR, pp. 368-369.

I-48 и I-49.

Сараевските бошнаци относно положението в Босна и Херцеговина (по това време част от Независимата хърватска държава)

На 12 октомври 1941 г. бе съставена резолюция от около 100 мюсюлмани от Сараево, след предложение на главния комитет „Ел Хиджаа“ – дружество на мюсюлманското духовенство³⁶. Резолюцията признаваше тежкото положение на мюсюлманите в Босна и Херцеговина, критикуваше насилията срещу сърбите и евреите, отхвърляше отговорността от мюсюлманите за извършването на престъпления и в същото време критикуваше мюсюлманите, които бяха взели участие в насилията. Подписалите резолюцията излагаха своите искания, от които най-важните бяха: установяване на „сигурност за живота, честта, имота и вярата за всички граждани на Държавата, без никакви разлики“, и предотвратяване на

бъдещи „акции, които по природата си са способни да предизвикат бунтове и кръвопролития сред народа“.

Redžić, p. 16.

Някои представители на бошнаците се дистанцират от престъпленията, извършени от властите на НХД срещу сръбското и еврейското население на Босна и Херцеговина през 1941 г. През октомври 1941 г. те съставят резолюция, в която изразяват мнението си.

Ислямското духовенство и създаването на бошнацката СС дивизия през 1943 г.

Основната роля в набирането на хора за СС дивизията играят ислямските мюфтии и имами. Особено активни в тази роля са имамите Мустафа Малкоч и Халим Малкоч, които събират хората пред джамиите, изнасят пропагандни речи и призовават наборниците да се присъединят към 13-та СС дивизия. Рекрутираните мъже са транспортирани в Германия и после в Южна Франция, където са обект на обработка чрез специална дисциплина, военно обучение и политическа просвета. Основната цел на този вид обучение е да се развие фаталистичен подход към исляма и на членовете на дивизията да се внушат военните цели на Третия райх. Преподавателите на военните в 13-та СС дивизия са млади мюфтии, които преди това са обучени в панислямистки дух в специално училище, основано в Берлин от Ел Хусейни, главния мюфтия на Йерусалим.

Redžić, p. 120.

Сравнете тези два извора. По какъв начин действията на различни мюсюлмански духовници се различават помежду си? Можете ли да откриете подобни примери във вашата страна?

32. Драголюб (Дража) Михайлович е лидерът на четническото движение (1941-1945).

33. Байо Станишич е полковник от югославската кралска армия, четнически командир, член на Движението за национално освобождение до февруари 1942 г., след което със своите отряди подпомага италианските окупационни сили в борбата им срещу Движението за национално освобождение.

34. Секула Дърлевич работи за възраждането на черногорската държава под закрилата на фашистка Италия, след като италианските войски окупират Черна гора през април 1941 г. Той е един от главните оратори на Петровданското събрание през 1941 г. Сътрудничи и с усташкия режим, оглавен от Анте Павелич.

35. Кръсто Попович е командир на „зеленашката“ Ловченска бригада по време на Втората световна война. Той сътрудничи на италианските и германските окупационни сили.

36. „Ел Хиджаа“ е била основната ислямска организация в Босна и Херцеговина.

I-50 и I-51.**Реч, произнесена от Негово светейшество Никодим, патриарх на Румъния, в Юридическия факултет в Букурещ през 1942 г.**

Има само едно оставащо нещо, за което трябва да помислим. Нашите неприятели са и неприятели на Кръста, враждебни на цивилизация, основана чрез неописуеми мъки и жертви, на Светото евангелие и на познанието в негово служение. Болшевиките бълват богохулства срещу Бог и се бият, за да унищожат Кръста и всичко, което бе изградено с неговата сила, те тършуват из земята на предците ни и разравят гробовете³⁷ [...].

Дълбоко вкоренени в миналото, пълно с кръв, ние защитаваме такова наследство, което принадлежи и на целия цивилизован свят. Бием се за Светия кръст и за Светото евангелие, молим се на Бог и на Исус, нашият Господ.

Universul, 79/2.03.1942 , р. 4.

Статия в пресата: „Сестрите църкви. Великите перспективи на православието”, от Михаил Бурлаку

Заедно с войната, която завърши с обрат на изток, също така падна и черното було, което разделяше двете съседски православни сестри църкви – тоест, булото между по-старата ни сестра, Патриаршията на Руската православна църква, и по-младата сестра, Патриаршията на нашата Румънска православна църква. [...]

И в думите, адресирани до епархията от Негово Светейшество Никодим, патриарх на Румънската православна църква... той отдаде своята почит на Руската православна патриаршия, нашата по-стара сестра:

„Наскоро, Негово Светейшество, митрополитът на Ленинград и Новгород, Алексей... се обърна към православните вярващи в любимата ни страна, с братски думи на подтик, и с живително

окуражаване за надеждите на нашия обичен народ и за доброто на нашата света църква. Тези мисли на по-старата наша сестра в Исуса Христа ни доставиха голяма радост. Нашето искрено желание е да видим, обновена и усилена, заедно с нашата по-старша сестра в Бога, светата църква на Съюза на съветските социалистически републики, в дух на християнска и братска любов, най-тясната връзка”. [...]

Но има нови и големи перспективи за православието, задаващи се в бъдещето. Очаква се нов Вселенски събор с големи приготовления от богословите и клира на всички православни църкви на Балканите. Не може обаче да има Вселенски събор без участието на старшата сестра, Руската православна църква. Освен това, бяха направени сериозни проучвания и изследвания от нашите богослови относно Англиканската църква, в сравнителен план с другите православни сестрински църкви. Те обаче не можах да достигнат крайно заключение без вселенското разбирателство на всички православни църкви. Ето защо е обяснимо, от нашата религиозна гледна точка, защо Англиканската църква поздрави с гореща молитва и благочестива почит момента на повторното обединение на двата християнски православни народа, като братя.

Universul, 291/28.10.1944 г.

По какво се различават тези два текста? Какво можете да установите от двете изявления на патриарх Никодим във връзка с външния натиск? Според вас, дали отношението към болшевиките се е променило? Ако е така, каква би могла да бъде причината/причините за тази промяна? Аргументирайте отговора си³⁸.

I-52. Арестът на патриарх Гаврило от германското Гестапо в манастира Острог, 23 април 1941 г.

След капитулацията на югославската армия на 16 април, останах в Острог. Намерението

37. Това твърдение се отнася до окупацията на Бесарабия и Буковина от Съветския съюз през лятото на 1940 г.

38. Една от причините би могла да бъде промяната в отношението към Руската църква от страна на болшевишкия режим във времето между двата откъса. След като е преследвана през 30-те и началото на 40-те години на XX в., Руската църква отново става легална. Тази промяна в политиката на Сталин вероятно също дава надежда на Румънската църква, че може би ще е възможно да се живее с болшевиките. За повече информация виж: Pospelovsky, Dimitri: *The Russian Church under the Soviet Regime*, 1917-1982 (Volume 1). St. Vladimir's Seminary Press, 1984.

ми беше да се върна в Патриаршията в Белград, колкото се може по-скоро. Но това не беше лесна задача. Пътищата бяха повредени, нямаше бензин, нито пък възможност да бъде доставен отнякъде. Освен това, окупаторът разруши почти всички пътища, които и иначе бяха в лошо състояние, със своите бронирани машини и танкове. Чаках подходящ момент за завръщането си. Малко преди шест часа сутринта, на 23 април, Милутин³⁹ почука на вратата ми... Щом влезе в стаята ми... каза: „Ваше светейшество, германците са тук и Ви търсят”. Бе разстроен и много развълнуван. Като го видях в това състояние, му казах: „Моля те, успокой се и не се отчайвай. Нищо няма да се случи с теб... Германците търсят мен”. Едва бях довършил изречението и четирима германци във военни униформи нахълтаха в стаята ми, без да почукат. Те носеха инициалите СД на ръкавите и реверите си, обозначаващи политическата полиция или Гестапо...

[...] Полковникът ми каза следното: „Вие сте подведен под отговорност, като основен военнопръстълник, за влизането на Югославия във войната срещу силите на Оста. Във връзка с това имам заповед от върховния командващ на военните и цивилните власти, фюрера Адолф Хитлер, да Ви разпитам за криминалните Ви деяния, и след това да придвижа делото пред висшестоящ военен съд, който ще произнесе справедлива присъда според военния закон... Вие сте... навлезли в чистата политика с действията си сред своите хора от тази област, и сте обвинен в разпространяването на своята идея сред тях, и в окуражаването им да бъдат единни в бунта си срещу силите на Оста, в частност – след подписването на Пакта на 25 март, когато Югославия се присъедини към Тристранния пакт съвсем доброволно...

Всичко сте хвърлили в плодородна почва, сред членовете на своята конгрегация; Вие сте ги заразили с идеята за бунт и сте подготвили военния преврат... Вие лично тласнахте Югославия към война и свалихте от власт законното Кралско регентство и неговото правителство... Още щом войната избухна през 1939 г., започнахте да посещавате сръбския народ и в речите си насаждахте войнствено настроение сред него...

че всяка форма на съпротива срещу силите на Оста, като врагове на Югославската държава, трябва да бъде насърчена.

Memoari patrijarha srpskog Gavrila (Мемоари на сръбския патриарх Гаврило), pp. 291, 299, 300.

Патриархът на Сръбската православна църква, Гаврило Дожич (1938-1950), е противник на политиката на Оста и на сближаването на Югославия с Тристранния пакт. Той е интерниран в началото на войната в Острожкия манастир, в Черна гора. Тъй като е подложен на постоянен тормоз, е преместен в Сараево, а после – в затвора на Гестапо в Белград. Германските окупационни власти го прехвърлят в манастира „Раковица край Белград и впоследствие в манастира „Войловица”. Остава там под охрана и в пълна изолация до септември 1944 г., когато е прехвърлен, заедно с епископ Николай Велимирович, в концлагера „Дахау”, където пребивава няколко месеца. Въпреки че е противник на новия комунистически режим, той се завръща през 1946 г., за да се опита да помогне за възстановяването на опустошената от войната страна и да възроди църковната организация, която е почти напълно унищожена в някои региони (особено в териториите, които са били част от Независимата хърватска държава).

Как реагира патриархът, когато му е казано, че германците го търсят? В какво е обвинен? Сравнете вярата на патриарх Гаврило с тази на архиепископ Степинац (двамата следващи извора).

I–53 и I–54.

Апелът на Степинац до католическия клир за подкрепа на Независимата хърватска държава, 28 април 1941 г.

Това вече не са часовете на словото, а на кръвта с нейната мистична връзка със земята, в която видяхме Божията светлина, и с нацията, сред която сме родени. Трябва ли да подчертаваме, че сърцата в гърдите ни забиха също по-силно? [...] И кой може да ни укори, ако ние, духовните пастири, също допринесем за националната радост и веселие, като се обърнем към Всевишния с дълбоко благоговение и гореща благодарност [...]. Затова се обръщам към вас, като представител на Църквата и пастир на душите, кълна се с вас и апелирам към вас да дадете най-доброто от себе си за Хърватско, за да стане Божия страна, защото

39. Постоянният придружител на патриарха – бележка на преводача.

само така ще могат да се изпълнят двете важни задачи, които то, като държава, трябва да изпълни за членовете си... Затова отговорете с готовност на този мой апел за възвишеното начинание за запазването и напредъка на НХД.

Živojinović, Lučić, pp. 554-556.

Писмо на Степинац до Павелич, 14 май 1941 г.

Поглавниче!

Току-що получих новината, че в Глина усташите са разстреляли 260 сърби без каквото и да било предварително разследване или съдебно решение. Зная, че сърбите извършиха сериозни престъпления в страната ни през 20-те години на управлението си. Но въпреки това, смятам за свое задължение, като епископ, да издигна гласа си и да кажа, че това не е позволено от католическия морал: ето защо Ви моля да предприемете най-спешни мерки по цялата територия на НХД, така че нито един сърбин да не бъде убит, освен в случай, че вината му е доказана до степен, при която да заслужава смърт. В противен случай, не можем да разчитаме на небесната благословия, а без нея всички ние сме обречени. Надявам се, че няма да ме укорите за правдивите ми думи.

Krišto, pp. 134-135

Част от висшия католически клир в Хърватско, сред който важна позиция има и архиепископът на Загреб Алойзие Степинац, отначало подкрепя създаването на НХД. Скоро след това обаче, архиепископ Степинац пише писма по няколко повода до усташките чиновници, в които официално протестира срещу престъпленията, извършени от усташкия режим, а по-късно открито ги критикува в своите проповеди. Подобно отношение и промени в нагласите спрямо усташкия режим са характерни не само за Степинац и за голяма част от католическия клир, а и за значителна част от населението на Хърватско по това

време. Но въпреки че осъжда някои аспекти на усташкия режим, Степинац, който е радикален антикомунист, не стои на дистанция от НХД, тъй като смята, че партизаните (и по-точно комунистите) са основният противник. След войната е осъден като колаборационист на 16 години затвор и принудителен труд от комунистическите власти. По време на изтърпяването на наказанието му, Светият престол го почита с титлата кардинал, на което Югославия реагира като прекъсва дипломатическите отношения. През 1960 г. Степинац умира, докато изтърпява присъдата си. Папа Йоан Павел II го обявява за блажен през 1998 г.⁴⁰

Каква е ролята на висшия клир в НХД?

I–55. Отец Златко Свирич⁴¹ за покръстването на православни сърби в католицизъм

Един хубав юнски ден, около трийсет възрастни мъже, всичките православни християни, се появиха пред енорийската канцелария... [...] Те бяха мрачни, потиснати, обзети от страх, загриженост и несигурност, което ме впечатли дълбоко и неприятно. Какво има, братя мои, добри хора, какво добро ви доведе тук, толкова многобройни? – попитах на висок глас, за да разсея лошото им и мрачно настроение, и да направя ситуацията по-лека и за мен.

– Нищо добро, отче Злате.

И викнаха всички те като един:

– Видж! От нас искат да си сменим религията насила, на стари години. Кой е чувал такова нещо, днес, в двайсети век? – продължиха те с дълбоки въздишки и сълзи, които се стичаха по бузите им. Можех да видя, че са притиснати от голямо нещастие и от ужасна съдба. Хрумна ми, че може би никой от тях не бе имал нищо за ядене и пиене тази сутрин, така че ги поканих да седнат под дебелия сянка, и казах на момчето да донесе закуска, малко ракия и вино. В същото време

40. В комунистическа Югославия историографското представяне на Степинац, основано на присъдата за колаборационизъм, е било крайно негативно и не е бил позволен никакъв публичен дебат по този въпрос. С падането на комунизма, доминиращото историографско представяне на Степинац в Хърватско се промени напълно. Сега той, най-общо, е представян в позитивна светлина, просто като човек, мъченик и жертва на историческите обстоятелства (тази представа преобладава в учебниците по история). Между тези две крайности, някои историци вземат предвид заслугите му (спасяване на евреи, протести срещу властите), но и грешките му (фактът, че никога не се дистанцирал напълно от НХД). В книгата си „Хърватска история“, уважаваният хърватски историк Иво Голдщайн твърди, между другото, че грешката на Степинац „в онези сложни военни събития, би могла да бъде само морална и политическа, и изобщо не е трябвало той да бъде преследван криминално“ (Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003, p. 309). Сръбската историография обаче, не е променила възгледите си за Степинац, като го държи отговорен за сътрудничеството с усташките власти и за факта, че никога не осъдил престъпленията срещу цивилните и клира на Сръбската православна църква.

41. Римокатолически свещеник.

мислех усилено, че трябва да им се помогне. Ще фалшифицирам кръщелните свидетелства. Някак си почувствах облекчение в този момент. Върнах си спокойствието и самоувереността. [...]

След като се подкрепиха с малко храна и питие, и си отпочинаха, аз се обърнах пряко към Лазар и попитах така, че да бъде чуто от всички:

– Кажете ми, Лазаре, ти роден ли си като сърбин в православно християнство?

– Да, отче Златко [...].

– Така ли живееш, Лазаре?

– Да, Бог ми е свидетел, отче Златко.

– Добре, тогава, и ще си умреш като такъв, Лазаре. Няма да сменяш религията си, поне докато аз живея тук, нито пък, който и да е от вас!

Мъжете вдигнаха глави. Всички се втренчиха в мене. Но изведнъж се появи съмнение и дори страх. Те започнаха да ми задават въпроси. Те ме питаха какво да сторят. Разбираемо, бяха уплашени. Обясних им решението си. В моята енорийска канцелария имаше, за съжаление, само няколко формуляра на кръщелни свидетелства.

Казах им, че ще имам достатъчно утре. Влязох вкъщи и веднага започнах да попълвам формулярите. Първият беше за Лазар.

Cvitković, pp. 113-114.

Един от начините, чрез които усташките власти се опитват „да решат сръбския проблем“, е покръстването в католицизма⁴². Въпреки че Независимата хърватска държава на Павелич формално не подкрепя покръстванията, реално тя ги извършва, тъй като това е обичайна практика в енориите. В своите изявления архиепископ Степинац се дистанцира от тази практика, но част от историците все пак смятат, че е под въпрос дали той е положил всички възможни усилия, за да спаси православните сърби от усташкия терор. Макар че по този начин някои от членовете на религиозните малцинства биха могли да спасят живота си, повечето от тях не приемат подобна „щедрост“ на драго сърце. Както ни показва този откъс, някои свещеници в енориите са против политиката на покръстване в католицизъм.

Какво мислите за действията на отец Златко? Защо решава да помогне на тези хора?

Обобщаващи въпроси към дял 1d.

Опишете отношението на религиозните лидери към окупационните сили, партизанската армия и антикомунистическата армия. Какви прилики и разлики можете да откриете в изявленията на водачите на различните религиозни организации? Било ли е разрешено, или дори задължително за свещениците да вземат страна по време на войната?

42. Другите два начина били депортацията и унищожението.

ГЛАВА II

Живот по време на война

Тази глава много ясно илюстрира всеобщността на човешкото страдание по време на Втората световна война. Гладът, бедността и несигурността са част от ежедневието на повечето цивилни граждани в този регион, а разликите, често пъти, са чисто семантични. Въпреки това е трудно да се каже дали животът е бил по-труден в града или на село.

В опитите ни да покажем ежедневието на участниците в съпротивителното движение, се опитахме, между другото, да осветлим променящия се статус на жените. Тяхното равенство с мъжете, в рамките на съпротивителното движение, е прието на драго сърце, въпреки че времето щяло да покаже, че това приемане е доста по-маловажно, отколкото начина, по който е представяно с пропагандни цели. След войната нещата се връщат обратно, към добре познатата патриархална рутина. Затова нашият утвърден и стереотипен начин за представяне на равенството между половете е с предимно декларативен характер.

Към края на тази глава, някои от представените извори ни запознават с очевидните промени в културата и образованието. Това, по един любопитен начин, прави по-пълно описанието на властовите елити от онова време.

IIa. Бедност и несигурност

II-1 и II-2.

Дажби за хляб в Румъния по време на войната (1942 г.)

С оглед дажбите за консумация на жито, Държавният подсекретариат за снабдяване на армията и на цивилното население информира обществеността, че от дата, която ще бъде оповестена по-късно, хлябът ще се разпределя в столицата само срещу купони и само пет дни в седмицата.

През останалите два дни, обществото ще трябва да яде царевична каша, и затова ще трябва да се снабди навреме с нужното царевично брашно, което ще може да се намери във всяка пекарна или всеки магазин, където се разпределя хляб.

Universul, 5I.01.1942, p. 1.

Дажби за хляб в Румъния по време на войната (1944 г.)

По заповед № 26/1944 г. на префектурата

на окръг Брашов, консумацията на хляб в цялата територия на окръга и в град Брашов се определя, както следва:

- дни, в които да се консумира черен хляб: четвъртък, вторник и събота;
- дни, в които да се консумира бял хляб: неделя;
- дни, в които се консумира царевично брашно: сряда;
- дни, в които трябва да се консумират картофи: понеделник и петък.

Населението трябва да се съобразява с това. Всяко нарушение на горното ще бъде наказвано според законовите разпоредби.

Национални архиви – отдел Област Брашов, фонд на кметството на община Бод, папка 74/1944, р. 83

Какви са разликите между двата периода в текстовете? Какви са възможните обяснения за тези разлики, ако има такива? Този пример е от Румъния, имате ли подобен пример от страната ви?

► И 12. Дажби за хляб в Истанбул

Cumhuriyet Ansiklopedisi, т. 2 (1941-1960).

🔑 Хлябът започва да се раздава на дажби в Истанбул на 14 януари 1942 г. През май, за лица над седемгодишна възраст, дневната дажба е 150 гр. на човек.

❓ Как обяснявате факта, че хлябът е раздаван на дажби в Турция, въпреки че тя не взема участие във Втората световна война?

II–3. Описание на италианските окупатори от гръцки селянин

[Италианците и техните влашки сътрудници]⁴³ продължиха да го правят, копелетата, надлъж и нашир, като ядяха кокошките ни, пиеха виното, вземаха яйцата ни и си прекарваха добре! Караха ни да им доставяме всичко с нашите мулета. Това ни вбесяваше. И продължавахме да си говорим: „Няма ли някой да излезе напред, та ние да започнем революция с нов отряд на Колоктронис⁴⁴?”.

Van Bouschoten, p. 80.

❓ Опишете чувствата на селянина. Бихте ли се чувствали по същия начин, ако бяхте на негово място?

II–4. Иван Д. Станчов, български дипломат, за живота на семейството му по време на войната

Семейството ми прекара три интересни и активни месеца в бой с дървениците, и в опити да оцелее с гъби и боровинки, и супи от млада коприва и лапад. Купонната система беше безжалост-

на: не само че не се намираше месо, но и никои нямаше право да убие животно. Представете си радостта, когато телето на попа си счупило крака и трябвало да бъде заклано. Моите хора успели да купят един бут, от който ядели по малко, за да трае повече. По необясними причини солта бе изчезнала от пазара напълно, както в София, така и по селата, и въпреки това те успешно запазили месото годно в продължение на цяла седмица: поставили върху циментовия под и го покривали с влажен плат, чиито краища били натопени в легени със студена вода. Така в юлската горещина се осигурявало непрекъснато изпаряване.

Станчов, с. 145.

❓ В какви условия живее семейството на един, все пак високопоставен български държавен служител? Като имате предвид, че това са условията за елита, можете ли да си представите какви са условията за живот на „обикновените хора”?

II–5. Из поверителен доклад № 162 на американския генерален консул в Истанбул Самюъл Хонакър до държавния секретар на САЩ Кордел Хъл, относно обществените настроения в България през септември 1942 г.

Истанбул, 4 ноември 1942 г.

Оскъдицата на хранителни продукти, облекло и гориво за отопление беше започнала да се усеща от всички. Купонната дажбена система осигуряваше по мъничко храна за почти всекиго, но толкова, че всъщност не стигаше за никого. Пред магазините за хранителни продукти се редяха безкрайни опашки...

Българите все още бяха единни в желанието си на всяка цена да запазят „новите земи”. Въпреки че се чуваха и критики против това, че същинската България – без присъединените територии – сега ще трябва да се грижи за изхранването и издръжката на населението и от тези нови земи, особено в Тракия и някои части на Македония. Българското правителство снабдяваше с брашно и българските села в границите

43. Италианските окупационни власти в Гърция прилагали покровителствена политика към влашкото (романоезичното, армянското) малцинство, като се опитвали да го противопоставят на гръцкото мнозинство и да го използват за собствените си цели. – бел. ред.

44. Прочут герой от Гръцката революция през 20-те години на XIX в. – бел. ред.

на Гърция, в районите на северозапад от Солун. Говореше се, че повече от 300 000 души по тези места се били писали българи, за да получат брашно. Разбира се, това беше пропаганден ход. Не бива да се очаква, че България ще се откаже от някоя от окупираните земи, освен по принуда.

България – своенравният съюзник на Третия райх,
с. 90-91.

Защо гърците се наричат българи? Смятате ли, че е лесно за тях да постъпват така, като се има предвид неотдашната история на региона?

► И 13. Опашка пред магазин в Любляна по време на войната

► И 14. Опашка за месо в Загреб

Какво заключение може да направите за живота по време на войната в Любляна и Загреб? Виждали ли сте подобни снимки от своята страна? Липсата на всичко, особено на храна, и разпределението на стоките от първа необходимост, чрез система на купони и ваучери, е обичайна във военно време.

II-6. Искане за ленти на срама за черноборсаджии (откъс от сръбски вестник)

Ние представяме тук, открито и без никакви съображения, случаи на незаконна търговия и черноборсаджийски грабеж, ние молим всички да помогнат на нас и на правителството в кампанията за социално спасение. Нека всеки съзнателен гражданин ни съобщава всеки подобен случай, който после ще публикуваме, за да дадем знак на срама на всеки подобен престъпник, какъвто и пост да заема. Също така приканваме всеки да ни изпраща предложения за мерките, които биха могли да се използват ефективно в борбата срещу тази болезнена язва в нашето общество.

Днес поднасяме предложение от наш читател във връзка с публикуване на списъци с наказани нарушители в ежедневниците. Той смята, че това не е достатъчно, и че трябва да остане видима следа от тези престъпления. И тъй като не можем да ги дамгосаме с нажежени железни, с клеймото на позора, той предлага всички наказани черноборсаджии да носят лента на срама, с надпис „народен изедник“ или „черноборсаджия“, или пък „спекулант с бедността на народа“.

Що се отнася до „Сръбски народ“, ние мислим, че това предложение е доста разумно, и молим Правителството на националното спасение да го приеме и да го въведе, защото то даде думата си, и е задължено да охранява и да пази народа от всички нещастия и проблеми, от комунистическите бандити в горите и от бандитите на Терезия⁴⁵.

*Srpski narod*⁴⁶, 3 юни 1942 г.

Коментирайте искането за ленти на срама за черноборсаджиите. Одобрявате ли това предложение? Можете ли да откриете същото (или поне подобно) отношение във вашата страна?

45. Площад в Белград. – бел. ред.

46. „Сръбски народ“ – белградски ежедневник, официоз на колаборационисткото „Правителство на националното спасение“ на генерал Милан Недич.

► И 15. Турска карикатура

TOMBUL TEYZENİN KARŞISINDA:

Tombul Teyzenin kocası – Nafile bakma kancuğım, onun torbaları seninki gibi Allah vergisi değil.

Karabatur, 24 Eylül 1942 (500khan Akpınar Arşivi)

Карикатур, 24 септември 1942 г.

Превод:

Дебела леля наблюдава спекулант. Мъжът ѝ казва:
„Спокойно, скъпа! Неговите цици не са от Бога, като твоите!“

II–7. Трудностите на оцеляването... Градското население трябвало да продава буквално всичко, за което можело да се намери купувач, за да се снабди с малко храна

Те продаваха всичко от домовете си, което селянинът искаше да купи в замяна на някаква храна. Първо заминаха златото и бижутата, после неща от домакинството: мебели, чаршафи, дрехи. Хората в градовете останаха голи и боси, без нищо. А селяните са си селяни. Различните армии вземат от тях, окупаторът взема от тях, така че каквото успеят да спасят от тях, и да укрият и замъкнат за себе си, се опитват да продадат на колкото се може по-висока цена. [...]

Нашите селяни бяха безмилостни с нещастните гладни хора, поради дълготрайния антагонизъм между тях и господата. Градът винаги вземаше от селянина и не даваше нищо в замяна. Той вярваше, че е дошъл неговият ден, когато ще

си прибере всичко.

Nikolić, p. 113.

Как оценявате отношението на селяните към градското население? Знаете ли за подобни отношения от литературата или от филми? Дали според вас авторът няма някакви предрасъдъци спрямо селяните?

II–8. Несигурността на цивилния живот в Албания по време на войната

Този човек казва, че германците дошли вчера. Те взели завивки, храна, пет кокошки и две кози. След като изгонили хората от домовете им под предлог, че ще претърсват, запалили къщите отвътре.

– Много от селяните избягаха, за да се скрият – рече той – защото се бояха, че някои могат да бъдат взети за заложенници.

Гари попита селяните чрез преводача:

– Знаеха ли немците, че вие сте осведомени за репресиите? Виждахте ли преди това много немци или техните действия?

Един обезумял селянин не спираше да говори, докато Стефа докосна леко ръката му и прекрати пороя от думи:

– Той казва, че не знае защо са нападнали селото, но дори и ако са взели всичко, защо са подпалили къщите? Сега нямат къде да живеят, а зимата е тук.

Mangerich, p. 136.

Този откъс е поглед към живота в Албания по време на войната и разкрива колко несигурно и изпълнено с опасности е самото оцеляване. Това е свидетелство на очевидец, записано от една американска медицинска сестра, която случайно пристига в Албания по време на войната, през ноември 1943 г. и достига позициите на съюзниците след двумесечно пътуване.

Можете ли да кажете, че животът през войната е бил по труден на село, отколкото в града? Обяснете позицията си. Какви мислите, че са били чувствата на „обикновените хора“ в подобна ситуация – страх, гняв или нещо друго?

II–9. Гражданите на Белград отглеждат зеленчуци (текст, публикуван в белградските вестници през септември 1942)

Царевица и зеленчуци сред дворците. Гражданите на Белград - фермери, са по-скоро доволни от реколтата в градините си.

„Градските фермери” – тези, които превърнаха пустеещите дворове, неизползваните строителни и детски площадки, в градини, вече събират плодовете на труда си. И докато други се редят на опашки по пазарите, новите градинари с гордост се показват между пресните зеленчуци, цял ден хрупат домати и ровят в новите лехи. Чрез приятни усилия те показаха какво може да се направи с малко добра воля и търпение.

Белградската община наскоро изпрати специални комисии на терена, за да съберат информация какво е засято в градините. Също така експерти дават практически съвети какво ще бъде полезно за следващия сезон, съчетани с богатия натрупан досега опит. Бе отправен апел всеки земеделец да събира и отделя семена от зеленчуците за засяване в градината си.

Novo vreme, 25 септември 1942 г.

 Тежкото положение с осигуряването на адекватно изхранване на населението в Сърбия, особено в големите градове, е преобладаващо по време на войната. Поради сраженията между окупационните сили и бунтовниците, новите граници, нарушените комуникации и забраната за свободно движение на населението и на стоките, градовете са отделени от селскостопанските си околности. Основните хранителни продукти (хляб, месо, мазнини) са стриктно разпределени в дажби и продавани срещу купони и потребителски карти в много ограничени количества. Имало е обаче възможност нужните продукти да се купят на „черния пазар”, на много по-висока цена от обичайната. За да се подпомогне оцеляването на градското население да преживее оскъдицата, е насърчавано използването на всички налични площи за отглеждане на зеленчуци.

 Известен ли ви е подобен пример от страната ви?

► И 16. Жертви на глада в Гърция през трагичната зима на 1941/1942 г.

Атина, Национален исторически музей (*Istoria*, vol. 16, p. 59).

 Почти пълната липса на храна, особено в Атина и другите големи градове, означава, че основната част от населението е драматично недохранена и че много хора ежедневно умират от глад.

I–10 и II–11.

Фаик Окте за данъка върху капитала в Турция

По предложение на Измен, данъкоплатците бяха класифицирани в два отделни списъка: „М” за мюсюлманите и „G” за немюсюлманските малцинства (Gayrimuslim). По-късно бяха добавени две нови категории: „E” за чужденците (еснеби) и „D” за Dönme, членовете на сабатайската секта на евреите, приели исляма. [...]

Данъците трябваше да се плащат в брой, в рамките на две седмици. Бяха отпуснати още петнадесет дни, но с наказателна лихва върху първоначалната сума в размер на един и два процента съответно. В случай, че данъкът не бъдеше платен в края на тридесетдневния срок, цялото имущество на данъкоплатеца и най-близкия му роднина трябваше да бъде конфискувано, а той да бъде изпратен в трудов лагер. Не се предвиждаше обжалване на оценката. Имуществото на онези, които не можеха да платят, трябваше да се продаде на публичен търг.

Okte, pp. 19, 25.

Следващата история се разпространила сред хората при събирането на данъка върху богатството. Тя е много интересна, защото разкрива характерната „малцинствена опозиция“ срещу този данък

След като били съставени списъците за данъка „богатство“, Соломон влиза в кафенето и пита:

- Мишон⁴⁷, колко даде?
- 10 550 лири и 20 гроша.
- Добри пари... добри пари...
- Киркор⁴⁸, ти колко плати?
- 20 915 лири и 30 гроша.
- Яни⁴⁹, ти колко даде?
- 29 715 лири и 40 гроша.
- Добри пари... добри пари...
- Ахмет бей⁵⁰, ти колко даде?
- 50 лири и 10 гроша.

Соломон разперва ръце към небето и казва:

- О, велики Ататюрк, колко беше прав, когато казваше: „Колко е щастлив човек, който казва, че е турчин“.

Aktar, p. 185.

Въпреки че Турция е неутрална, тя все пак страда от проблеми, сходни с тези на страните във война.

Турското правителство се изправя пред тежки финансови трудности, причинени от влошеното икономическо състояние, огромната инфлация, недостига на храна и на други необходими стоки. Поради това, в последните месеци на 1942 г., правителството въвежда серия от драстични увеличения на данъците. Най-гибелният от тях Varlık Vergisi, или данък върху богатството, облага капитала на онези, които имат собственост и се смята, че правят големи печалби от извънредната военна ситуация. Данъкът е така определен, че да обложи най-тежко по-леснодостъпните богатства на градските търговци, мнозина от които не са мюсюлмани, и които изглеждали, че са единствените в страната, разполагащи с готови пари в брой, за да допринесат за спешните национални нужди.

Фаик Окте – човекът, който в действителност е отговорен за въвеждането на данъка, пише през 1949 г. книга, озаглавена „Трагедията на турския данък върху капитала“.

Обобщаващи въпроси към дял IIa.

Какви са условията за живот в страните, намиращи се във война? Какви са реакциите на хората към тези условия? Всеки ли страда еднакво от последствията от войната? Ако не, то кой страда най-много?

47. Типично еврейско име в Турция.

48. Типично арменско име в Турция.

49. Типично гръцко име в Турция.

50. Типично турско име.

IIb. Цивилните

II-12. Заплаха от страна на германските власти към белградчани

До населението на Белград

Все повече се увеличават честите оплаквания от германските въоръжени сили, че цивилното население не оказва нужното внимание и уважение към германските войници и офицери. Особено очевидно е, че голяма част от населението в пешеходния трафик не показва никакво намерение да направи място и вместо това запушва пътя по много арогантен начин. Kreiskommandatur [Окръжната комендатура] предупреждава населението, че подобно поведение ще бъде третирано сурово в бъдеще.

Белград, май 1941 г.

Kreiskommandantur

Božović, p. 129.

Какво разгневява германските власти в Белград? Коментирайте предупреждението им.

► И 17. Германски пропаганден плакат

Nikolić, p. 2.

Сръбски селянин е „подведен“ от лъжливите обещания на германските врагове (комунист, британец и евреин), които го уговарят да нападне германски войник откъм гърба. Огромният германски войник отблъсква нападателите с появата си и, като прощава на „подведения“ сръбски селянин, го взема под закрилата си.

II-13. Решение на Комитета за национално освобождение в Беране, Черна гора, 21 юли 1941 г.

I. От днешна дата всички правителствени органи – граждански, съдебни, военни – както бившите югославски, така и тези на окупационните сили, престават да съществуват в освободената територия в тази област и цялата гражданска, съдебна и военна власт ще бъде предадена на народа. Създава се Комитет за национално освобождение, включващ председател, секретар и 19 члена, който получава цялата власт. Общините ще назначават общински комитети, а селата ще излъчват селски комитети.

II. Комитетът за национално освобождение ще приеме цялата държавна собственост, както и средства от всички учреждения и банки, и ще ги използва изцяло за финансиране на националното освобождение.

III. Личната сигурност и имотът на всички граждани от тази област ще бъдат гарантирани, и те ще имат задължението да се подчиняват на всички искания и решения на Комитета.

IV. Югославският трицвет ще се развява като знаме в освободената територия. Свещеник Александар Бойович бе назначен за председател на Комитета, професор Симо Кастратович бе назначен за заместник-председател, а учителят Панто Малишич бе назначен за секретар.

Lakić, p. 71-72.

Социалният състав на Комитета е: 7 селяни, 2-ма работници и 12 интелектуалци. Единадесет членове на Комитета са комунисти, а останалите – представители на граждански партии. Всички политици от гражданските партии напускат Комитета още първия път, в който той се заема със сериозни проблеми, заявявайки, че е „невъзможно да се сътрудничи с комунистите“.

Погледнете отново втора и трета точка. Според вас има ли някакво противоречие в тях? Обяснете позицията си.

II–14. С началото на войната цивилната индустрия е милитаризирана и работата трябва да се върши при специфични, ограничителни условия. Трудът във военновременна Румъния:

ЗАКОН-ДЕКРЕТ ЗА РЕЖИМА НА РАБОТА ПО ВРЕМЕ НА ВОЙНА (2 ОКТОМВРИ 1941 г.)

Член 2. Всички отпуски, предоставяни съобразно членове 49 и 89 от Закона за трудовите договори от 5 април 1929 г., с всички последвали промени, се отменят [...].

Член 4. Продължителността на работа в индустриалните предприятия, където работят постоянно три последователни смени, ще бъде 8 часа на ден или 56 часа на седмица. Във всички останали индустриални предприятия нормалната продължителност на работното време ще бъде 10 часа на ден или 60 часа на седмица.

Що се отнася до военните коменданти в милитаризираните предприятия, военните ръководители и директорите на военните предприятия и невоенизираните предприятия, работните инспектори могат да ги упълномощат, за период от максимум три месеца, да удължават горепосочената продължителност на работния ден до максимум 12 часа дневно или 72 часа на седмица. Те също могат да позволят работата да се върши в неделите и на законово определените официални празници, за целите на производството, ако се налага. [...]

Член 31. Следващите действия се смятат за саботажни престъпления и ще бъдат наказвани със затвор от 5 до 20 години:

а) Всяко отлъчване – индивидуално или колективно – от работа, без предварително съгласие на военния комендант във военизираното предприятие [...], или на директора на военното армейско предприятие, и по отношение на другите предприятия, без предварително съгласие на трудовия инспектор [...].

б) Унищожаването, увреждането, присвояването,

фалшифицирането, дефектното производство или умишлените грешки, манипулации или действия, които са злонамерени или некачествени, и засягат машините, инсталациите, работните инструменти, материали, стоки и продукти, изцяло или частично, било от страна на служителите, или на директорите.

Murgescu (ed.), p. 343.

Дали тези мерки повлияват върху ежедневието по време на войната? Дали тези предписания позволяват някакви отклонения от указа? Например, било ли е възможно дадено лице, допуснало грешка по време на работа, да бъде обвинено в саботаж?

II–15. Тайните служби докладват на лидера на Румънската държава за настроенятия сред населението и за недоволството от условията на живот (май 1943 г.)

РЕГИОНАЛЕН ПОЛИЦЕЙСКИ ИНСПЕКТОРАТ - ПЛОЕЩ

[...] Функционерите и техните семейства са зле облечени, трябва да излизат и да работят в употребявани дрехи, които понякога вече не им стават, или са станали неподходящи за позицията им на обществени функционери. Също така, мнозина от тях живеят в къщи (или мебелирани стаи), в нехигиенични условия, което намалява тяхната способност за работа и застрашава здравето им. Духовно и морално са угнетени, тъй като всичко става все по-скъпо и те се тревожат как в бъдеще ще осигуряват необходимото за себе си и за семействата си.

В същото състояние на духа са и работниците във фабриките, функционерите и работниците от CFR⁵¹.

Нито функционерите, нито работниците изразяват публично недоволството си. Някои от тях се боят от неприятностите, които биха могли да си навлекат, ако се разкрият, а други разбират настоящите затруднения на държавата.

Те коментират тези неща помежду си, говорят за трудните времена, в които живеят, и

51. Румънските железници (Căile Ferate Române).

се надяват правителството да вземе мерки, за да поправи бързо това положение.

КВЕСТОР,
И. Чуря

Mărturii documentare, in: "Revista Arhivelor", 2/1969, pp. 20–21.

❓ Какви са позициите на държавните служители относно тяхното ежедневие? Изразено ли е тяхното недоволство публично? Защо? Защо властите се интересуват в какво състояние на духа са функционерите?

► И 18. Обучение на гражданската отбрана на площад „Баязид“ в Истанбул

Cumhuriyet Ansiklopedisi, т. 2 (1941-1960).

II-16. Военният аташе на Независимата хърватска държава в София докладва за ситуацията във Вардарска Македония под българско управление⁵²

Преди няколко дни един мой приятел дойде в София от Скопие, където бе упълномощен

управител на електростанция. Името му е Алберт Шритоф. Попитах го за положението в Скопие и в Българска Македония, като цяло, и в свободен разговор, между другото ми каза следното:

„Вътрешното положение в частта от Македония, дадена на България, е доста неясно. Провъзгласилите се за македонци показват известно недоволство от новия български режим. Тоест, около 30 процента от населението на Македония не са ентузиазирани от българското управление, защото нямат същите права като българите в същинска България. Голямо разочарование може да се види особено сред младата интелигенция, която е учила в Белград и която е имала държавни служби в старата Югославия. Няма доверие в тях и тези хора сега са без работа. Има и такива, на които е дадена служба от българската държава, но които после са били уволнени и сега са безработни. От една страна, арнаутите⁵³ също са много недоволни от новия господар и копнеят за Югославия. От друга страна, арнаутите под италианска окупация са доволни, защото италианците им дадоха властта.

Турците (мюсюлманите) имат подобно отношение на онова, което имаха и в Югославия, но сега демонстрират англофилски чувства.

Сръбските и еврейските търговци са принудени да продадат имотите си в рамките на тримесечен срок и да ликвидират складовете си, а после сърбите от Българска Македония вероятно ще бъдат изселени оттам.

Към нас, хърватите, македонците имат много сърдечно отношение.

[...] Съобразно всичко това, изглежда, че в Българска Македония има силно желание за освобождение и за създаване на автономна Македония...

Лейтенант-полковник

Адам Петровиц, военен аташе в София

Документи за борбата на македонският народ за самостоятелност и национална държава, II, с. 308-309.

❓ Според вас, този извор достоверен ли е? Обяснете позицията си.

52. Доклад до Министерството на хърватската отбрана (домобранство), с дата 21 октомври 1941 г.

53. Албанците (бележка на преводача).

II–17. Положението през 1941 г. според Покраинския комитет на Югославската комунистическа партия за Македония

Обширни територии от Македония вече имат българска администрация. Полицейски служители, жандарми, селски кметове, секретари, счетоводители, нотариуси и бирници вече бяха назначени, и може да се види, че всичките са от България. На македонците не се предлагат чиновнически служби. Те нямат правото да бъдат дори селски кметове. Всеки честен македонец може да се запита с пълно право: „Каква свобода е това, когато шумадийците (сърбите) са заменени с българи, а македонците са държани в изолация?“. Най-много, което се предлага на македонската интелигенция, са постове в селата на България, но никога в Македония. Аргументите, използвани за това, са същите, които даваха преди сърбите: „Не знаете официалния език на държавата!“.

Терзиоски, с. 309.

Как (ако изобщо) се променя ситуацията през 1941 г. с оглед на административните служби в Македония? Какво обяснение дават властите за това?

II–18. Емил Сатоло за любовта си към момиче от квартала

Едно момиче със светли коси минаваше покрай къщата, в която живеехме (в Нова Градишка, където ходехме на училище). Тя бе в осми клас. Винаги се опитвахме да я видим как минава, особено аз. Бяхме навикнали да я срещаме също и в парка. Щях да бъда щастлив само да я гледам. Една декемврийска вечер, тя ме приближи и каза: „Колега, ако си отиваш у дома, искам да вървя с теб“. Бях изпълнен с радост. [...] Говорехме за всичко, но най-вече за ужасите на войната. Когато стигнахме дома ѝ [...], Невенка (това бе името ѝ) бързо ми каза: „Ела у дома утре около шест, но сега трябва да тръгвам“. Тя подаде ръка и аз я поех с удоволствие. Усетих мекотата, нежността, но също и хладината на ръката ѝ, и цялото ми тяло бе обзето от приятно чувство.

Трудно се стърпях да изчакам до следващата вечер. Пристигнах, почуках на вратата и тя отвори веднага:

– Здравей, колега, как си?

– Добър вечер, Невенка. Да не би да съм подранил?

От хола влязох срамежливо в стаята и малко несръчно. До прозореца имаше маса. Тя ми каза да седна и аз седнах. След това ми предложи малко ликьор. Чукнахме чашите си и вдигнахме тост: „За тебе, колега!“ [...]. Чудех се каква е причината за нейната покана. Поговорихме малко за училище, за учителите и за войната. [...]

– Знаеш, колега, че прогресивната идея побеждава и не след дълго ще бъде тук.

– Какво имаш предвид?

– Добре де, руснаците са нашата прогресивна идея.

Едва сега стана ясно, че тя искаше да ме включи в тази прогресивна идея, но аз исках нея. Не исках никаква си идея. [...] Исках да говоря за чувства, а тя се интересува само от политика.

Разбрахме се да се видим отново. Мислех, че тя все пак се интересува от мен. Тъй като имаше няколко дни до нашата следваща среща, аз се подготвих как да отклоня Невенка от политиката. Ще се опитам да ѝ обясня политическата ситуация, мислех си.. Ще и ѝ кажа за намерението си да имам семейство с много деца. Мислех, че тя, като жена, би харесала да чуе тези думи (но те не сработиха).

Sattolo, pp. 93-94.

През войната Емил Сатоло е ученик в прогимназията. Живее в село Пушка и посещава училището в Нова Градишка (Хърватско). Сатоло одобрява създаването на НХД и усташкото движение, въпреки че критикува криминалните му аспекти. Във всеки случай е противник на партизаните и комунистите. В мемоарите си между другото, описва и любовта си към момиче от квартала.

Сравнете ухажването по време на войната с днешното ухажване. Защо се получава недоразумение между момичето и момчето? Близки ли са идеалите и целите на момчето до вашите? А тези на момичето? Каква идеология подкрепя тя, и на чия страна е във войната? Какво загатва тя, когато използва думите „прогресивна идея“? Защо руснаците са смятани за представители на „прогресивната идея“?

IIc. Животът на войниците

II–19. Одисеас Елитис, носител на Нобелова награда за литература (1979 г.), описва преживяванията на обикновения гръцки войник на Албанския фронт

Сега вече знаем, че сме много близо до мястото, където няма да намерите делници или празници, болни или здрави, бедни или богати. Бученето отпред, подобно на буря отвъд планините, нарастваше, и накрая можехме да чуем ясно бавното и тежко оръдие, и сухите и бързи картечници. Колкото по-напред отивахме, толкова повече се натъквахме на бавната процесия от ранени, които вървяха в обратната посока. А медиците, с ленти с червени кръстове над лактите, сваляха носилките и плюеха на ръцете си, с очи, подивели за една цигара. Когато чуеха накъде сме тръгнали, клатеха глави и започваха да ни разправят историите си за кръв и ужаси. Но единственото нещо, което слушахме, бяха другите гласове, издигащи се в мрака, който все още пареше от огъня и сярата в своите дълбини: „Ой, ой, мана му!“, „Ой, ой, мана му!“ [Майчице!].

А понякога, не толкова често, чувахме звук от приглушено дишане, подобно на хъркане, и онези, които бяха наясно, казваха, че това е предсмъртното хриптене. Понякога влачеха пленници, заловени няколко часа по-рано при изненадващи нападения на нашите патрули. Техният дъх вонеше на вино и джобове им бяха пълни с консерви или шоколади. Но ние нямахме нищо, мостовите бяха разрушени зад нас и нашите няколко мулета бяха безпомощни в снега и в хлъзгавата мръсотия.

Elytis, p. 21.

II–20. Иван Шибл, участник в партизанското движение в Хърватско от самото начало, описва преживяванията си в своите спомени за войната. Следващият текст е описание на първите дни на Шибл след излизането му „в гората“ (популярен израз за присъединяване към партизаните)

Вече съм отчасти партизанин. Вярно е, че

нямам пушка, но имам краста и цялото ми тяло е покрито с жълтеникава смърдяща мазнина. [...] В бельото ми понякога могат да се открият въшки [...] – най-преданото домашно животно на войниците по света. [...] Мухите и дървениците просто не си струва да споменаваме. Всъщност те са доста любезни, не се катерят по тялото ти през нощта и не се пъхат в бельото и дрехите ти.

Šibl 2, p. 13.

По какъв начин Шибл описва несгодите на партизанския живот?

► И 19. Литография, представяща древногръцки воин от битката при Маратон, боец от Гръцката война за независимост от 1821 г. и „евзон“ (съвременен гръцки войник)

IEEE, To epos tou '40. Laiki Eikonografia, 167.

II–21. В своите спомени от войната партизанските ветерани често пъти отделят специално внимание на силното женско участие в партизанските отряди.

В мемоарите си, под рубриката „Жени-воини“, Шибл пише:

Има много партизанки в отрядите на нашата бригада. Повечето са селски момичета от Славония, Козара, всички са много млади. Ходят

в редица, бият се на бойното поле, атакуват укрепените бази на противника, справят се с всички трудности на партизанския живот, заедно с останалите бойци.

Сестрите Милия и Даница Злокапа са картечарки. Пристигнаха наскоро, но вече са опитни бойци. Смелият мъж има нужда само от едно бойно кръщение. Милия е на шестнадесет, а Даница на осемнадесет. [...] Те носят картечница и една раница с амуниции, като се редуват, и не дават на никой да им помага. [...]

По време на атаката на Ширащ, едно от най-смелите момичета в нашата бригада, а и в цяла Славония, Перса Босанац, бе убита. [...] Беше осемнадесетгодишна, тънка и стройна. Хората казаха: „Перса не знае що е страх!“ ... В битката при Яворица, по време на мартенската офанзива, след като атакувахме цял ден, тя бе една от първите, които достигнаха противниковата позиция, биеше се в ръкопашен бой с германците, докато те не бяха разбити. [...] Бе застреляна край училището в Ширащ, при една от многобройните атаки срещу този укрепен обект. Перса бе обречена да загине. Тя се излагаше много на опасност, не знаеше какво е страх! [...] При Яворица, Катица Хацман, момиче от Билогора, се сражаваше до Перса. Двете бяха най-добри приятелки и винаги разчитаха една на друга. При последното нападение един неприятелски изстрел прониза Катица и тя бе смъртно ранена. [...]

Във войната и в сурови условия хората биха могли лесно да станат груби и безсърдечни. Дали тези момичета-воини се бяха превърнали в мъжкарани? Може би военните ужаси, в които са принудени да участват, ще ги лишат от прекрасните качества, които ги правят жени, и ще ги лишат от присъщите качества, които търсим у жените, които обичаме.

Šibl 2, pp. 308-311.

Според вас, защо е важно за партизаните да подчертават активната роля на жените? Защо това не е толкова важно за усташите? Как мислите: дали жените партизанки са наистина равноправни с мъжете (Шибл дава само няколко примера)? Обяснете значението на последното твърдение на Шибл за жените по време на война. Как гледа той на ролята на жената?

► И 20. Героините от 1940 г.

IEEE, Το epos tou '40. Laiki Eikonografia, 55.

Тази литография представя жените от Епир, които носят сандъци с амуниции на гръб в планината Пинд, на гръцко-албанската граница, по време на Гръцко-италианската война през 1940-1941 г.

II–22 Жените от селата край Гревена (Гърция) настояват за по-голямо уважение и за по-широко участие в обществените дела, след като са взели участие в съпротивителното движение

Учителят: „Видяхте жени без самоличност, като придатък на мъжете, и те биха казали: „Но аз самата съм нещо, има нещо, което мога да правя“. Те започнаха да мислят, че могат да струват нещо повече, и че не са само способни да готвят, перат и да получават заповеди. Това бе първото голямо пробуждане на селските жени и то им направи голямо впечатление“.

Селска жена: „Хареса ни и ни привлече, ето защо ходехме [на събранията]. Просто искахме за малко да излезем от кръга на непрестанните заповеди около нас. Защото такива бяха мъжете по онова време – беше като диктатура [sic], така да се каже...“.

Селска жена: „Просто искахме малко свобода като жени, правото да говорим, а не да бъдем подчинени на мъжете... да работим и да ядем бой. Искахме малко свобода за себе си. Ето, отидохме в планините, носихме амуниции на гърба си, строихме гнезда за картечниците, работихме ден и нощ – ние дори станахме свързки, въпреки че бяхме жени. Всичко, което искахме, беше нещо добро да дойде и за нас. Малко свобода, не робство, как бихте го нарекли? Да имаме правото да си отворим устите”.

Van Bouschoten, pp. 101-102.

? Какви мотиви имат жените, за да се присъединят към съпротивителното движение? Какво е мнението ви за тези мотиви?

II-23. Песен, композирана през Втората световна война, от неизвестен автор. Смята се за македонска народна песен

МЛАДА ПАРТИЗАНКА

А що ми е мило и драго
Млада партизанка да бъда
Млада партизанка да бъда,
На Пелистерската планина.

Сбогом и прощавай, роде мой,
Аз отидох в бой, бой, бой,
[...]

Тамо си клетва взехме
С фашисти да се биеме,
Свобода да добиеме
За нашата Македония.
Сбогом и прощавай.

Жените од Македонија во Народноослободителната војна, с. 56.

? Обяснете причините за създаване на песни от този род. Има ли някакви елементи на пропаганда в тях?

► И 21. Партизанските вестници: Джебни вестници на свързочника, Задар (Хърватско), 1944 г.

Хърватски исторически музей

? Какво показва тази карикатура? Как партизаните гледат на своето положение, в сравнение с другите антифашистки сили (представени със знамената си)? Какво мислите? Дали Великобритания, САЩ или Съветският съюз възприемат партизаните като равноправни съюзници?

II-24. Партизанската неуморимост по време на постоянните сражения срещу германците и техните сътрудници в Югославия

Свидетелство на Живко Родич

Наблюдавах вражеските танкове, които не искаха да стрелят по нашите бойци, но минаваха през тях. Бяхме в равнина, така че беше по-лесно за танковете да маневрират и по-трудно за нашите бойци да се изтеглят. Един от бойците ни тичаше пред танка и намери убежище в една купа сено, но след това танкът премина през него и сеното. След акцията цялата бригада носеше ранените на носилки. Обикновено атакувахме врага нощем, а денем врагът атакуваше нас. Умората

беше толкова голяма, че скоро си мислехме, че е по-добре да ни убият, тъй като бяхме напълно изгубили силите си. Не ставаше дума за храна, храна имаше, не ставаше дума и за кураж, защото не ни беше страх, но умората беше по-силна от всичко останало. По това време командирът на нашия отряд, Петар Марин, прекрасно момче, смел и куражлия, беше убит само заради умората. Той просто заспа, докато стоеше прав, и го застреляха.

Albahari et al. (ed.), pp. 171, 218.

Опитайте се да се поставите на мястото на тези партизани. Можете ли да си представите как заспивате прави?

II-25. Денчо Знеполски, прочут български партизански командир, за отношенията между мъжете и жените в отряда, и за необичайните пратки, които получавали от англичаните

И при сърбите, а по-късно и при нас, в Трънския партизански отряд, много строго се държеше на морала. Не се допускаха интимни връзки, а девойките бяхме издигнали в култ, и ги пазехме от всевъзможни посегателства. Сърбите обаче бяха направо сектанти в революционната ситуация, в която действаха. Иначе не можеше и да бъде!...

Много по-късно, когато англичаните, след решенията на Техеранската конференция на тримата големи, започнаха да пускат оръжия и боеприпаси на трънските партизани, и всевъзможни доставки за собствените си военни мисии, между другото бяха пуснали и карти за игра и презервативи. Такава пратка получили и сърбите. В първия момент възмущението им било неопишуемо, и ето че, по едно време, дойдоха и при мене (аз вече съм командир на Трънския партизански отряд) и при Владо Тричков, псуват и се канят да трепят англичаните. Като разбра за какво става дума, Владо Тричков, който беше във висша степен грамотен и информиран човек, се разсмя разбиращо, и им обясни, че в редовната английска армия тези предпазни средства се дават задължително на всеки войник още от Първата световна война, както му се дават дрехи, обувки и т.н., и че ние, с първата пратка, сме получили лични медицински пакети, презервативи и карти за игра. Медицински-

те пакети сме раздали, а ненужното сме оставили настрана, и толкоз. Успокои ги той, но въпреки това Бърко отишъл при англичаните от мисията, хвърлил им пликчетата и рекъл язвително:

– Хвала, нама не треба то! Ми смо войници!

Знеполски, с. 112-113.

Какви са отношенията между българските и сръбските партизани? Как реагират едните и другите на странните английски доставки? Коментирайте реакцията на Бърко.

II-26. Офицерът Виктор Будеску за боевете край завоя на Дон – Сталинград

В утрото на 11 декември, руснаците започнаха контраофанзива по целия фронт. Последваха дни и нощи, в които войниците не можеха да получат никаква вода или хляб, поради ужасяващите вражески оръдия и огневъргачки. Цели дни зачеркваха с ръце на автоматите, сеещи смърт в редиците на врага, който покриваше полето пред позициите им с купища мъртви тела. Изминаха десет дни и нощи на непрестанно напрежение и яростни сражения. Изглеждаше, че се появяват първите признаци на победата. Те разсейваха всички грижи от умовете на командири и войници, които наблюдаваха от позициите си, за да спрат надигащата се ярост на руския прилив.

Но не стана така. С нови и свежи сили, докарани от тила, руснаците започнаха отново атака, с дори по-голяма ярост. Поради огромните загуби фронтът ни вече не можеше да противостои. Премадохме се след толкова много жертви, и от този момент започна ужасът на нашето оттегляне в степите край Дон. Но думата степи казва твърде малко на онзи, който никога не е преминавал през тях по средата на зимата и в условията на война.

Първо, тук бе мразът, хапещият мраз, свързан с ветровете, които духат така свиреп по тези земи. Над пустошта често пъти падаше гъста и тежка мъгла, която сякаш бе дошла, за да погълне завинаги земята в някаква бездна. На всичкото отгоре – пълна, абсолютна тишина, излъчваща се от всичко наоколо, смразяваща тишина, която превръща степта в среда, противоположна на живота, враждебна и нечовешка.

Magazin istoric, октомври 2002, р. 93.

Боевете край Сталинград са ужасяващи за румънските войници, които трябва да се изправят срещу врага и срещу екстремните климатични условия.

Какво е отношението на войниците от фронтната линия към войната? Мислят ли те за слава и героизъм? Щастливи ли са от сраженията?

II-27. Нягу Джуvara, историк и уважаван дипломат, си спомня (през юни 2002 г.) боевете на Източния фронт.

Когато се върнах от фронта, след около десет дни, прекарани в лазарета, Одеса падна, така че аз излязох в най-лошия момент – когато бяха избивани по най-ужасен начин. Бивш мой колега от Военното училище, който беше адютант на полковника, ми каза, че видял как на списъците с имената у полковника, няколко дни преди падането на Одеса, в нашия полк, който в началото се състоеше от 1800 души, а по-късно беше получил 1200 души попълнение, само 92 имена били все още валидни. Това означаваше Одеса да бъде завладяна от Антонеску. Това е, което обяснявам всеки път по телевизията, когато имам тази възможност: боевете там бяха напълно абсурдни. Германците ни бяха казали: „Обкръжете Одеса“, така че руската армия да не може да излезе оттам, но те не настояваха. Румънският генерален щаб и Антонеску искаха да овладеят Одеса (изглежда идеята не беше точно на Антонеску, но той я прие), за да им покажем кои сме ние, колко сме велики. Нямахме обаче средствата за овладяването на такъв голям град. Можехме да се опитваме да го разгромим чак до горчивия край... Превзехме Одеса само защото руснаците се оттеглиха.

Една прекрасна утрин, макар и наоколо да имаше хиляди хора, които умираха ежедневно в околностите на града, те влязоха вътре без никаква съпротива, тъй като нямаше никой останал в него – всички онези, които отбраняваха Одеса, вече се бяха изтеглили по море. Това беше една от първите грешки, направени от Антонеску, но ние, младежите, най-вече... Ще ви кажа честно, когато тръгнахме на война, тръгнахме с ентузиазъм,

с мисълта да изтрием срама от предишната година, когато предадохме Бесарабия и Буковина, а после Трансилвания, накрая и Кадрилатера⁵⁴, без да пукне пушка.

Neagu Djuvara, *Despre cucerirea Odesse* („За завладяването на Одеса“).

<http://www.memoria.ro/index.php?option=articles&artid=381>

Отражение на героизма ли е този текст? Каква е цената за амбициите на румънската армия да овладее Одеса? Има ли някаква промяна в отношението на разказвача (между периода по време на войната и днес)? Сравнете представата на младежа, чието сърце е изпълнено с героизъм, с възприятия на възрастен човек, анализиращ относителните политически придобивки, но също и човешките загуби.

II-28. Трудностите, срещани от бойците при адаптацията към цивилния живот

Свидетелство на Драгомир Радишич

При всички намерения и цели, Първи батальон на 11 бригада приключи тази война при Зидани Мост⁵⁵. Там спряхме и се върнахме в Брестаница. Беше 12 май 1945 г. Задържаха ни няколко дни. След това се преместихме в Света Неделя край Загреб и отпразнувахме деня на окончателното освобождение на страната. Войната свърши.

Имаше реално настроение за мир, но само за кратко време. След това се появи печал. Нямахме вече акции и боеве, и войниците се поболяха поради това. Всъщност изглеждаше ни, че най-голямото щастие в света беше да си сред бойците и да отиваш в бой, но ние бяхме в освобождения Шибеник⁵⁶, където цареше мирен живот. Просто не бяхме свикнали с това. С други думи, бяхме забравили този начин на живот.

Zgonjanin et al. (ed.), p. 399.

Защо войникът казва, че „се появи печал“. Мислите ли, че всички войници са изпитвали подобни чувства? Знаете ли какво е синдром на пост-травматичния стрес? Съгласни ли сте, че този извор разкрива и елементи на фанатизъм, което е често срещано следствие от войната? Обяснете позицията си.

54. Южна Добруджа – бел. ред.

55. В Словения.

56. В Хърватско, на Адриатическо море.

► И 22. Тези, които пяха през войната

*Епопеја е Luftës Antifashiste
Nacionalçlirimtare e Popullit
Shqiptar, 1939-1944.*

🔑 Това платно на Андон Лакурики показва различните възрастови групи, участвали в партизанската война в Албания.

❓ Сравнете картината с текст III–2.

II–29. Ужасната грешка – разказ на Здравко Лазарич

Преместих се в Осиек и там станах свидетел как града се превзема от партизаните в началото на април 1945 г. Не след дълго бях повикан от наборна комисия и регистриран. Един мой приятел, Иван Косовел, бе така уплашен пред

комисията, че подсъзнателно вдигнал ръката си и ги поздравил със „Спремни!“ [„Готови!“ – усташкият поздрав]. Поради това беше обявен за „умствено негоден“ и след няколко дни бе изпратен в ареста в Брод, където прекара шест-седем месеца. Въпреки това, на следващата година бе допуснат до школата за обучение на офицери в Осиек и издигнат до чин лейтенант от запаса.

Prcela-Živić, p. 329.

🔑 Партизанските части са формирани изключително от доброволци. Едва в края на войната партизанската армия започва да мобилизира войници. Мнозина младежи са принудени да се присъединят към партизаните. Един от тях е Здравко Лазарич.

❓ Защо приятелят на Лазарич прави такава ужасна грешка? Как преживява той (дори подсъзнателно) смяната на властта? Как по принцип реагират хората на (насилствената) промяна на властта?

► И 23. Колаж от вестници, представящ югославските македонски военни единици от 1944 г.

Ид. Култура и образование

II-30. Препоръките на Битолския окръжен училищен инспекторат до учителите

- 1) Будните български национални чувства сред учениците и сред цялото население да станат разпознаваеми, или поколенията да бъдат включени в националното и държавното единство, чрез акцент върху миналото и културата на българския народ.
- 2) Да се обяснява на населението, и специално на учениците, че тяхното българско национално чувство и съзнанието за принадлежност към българската народност и държава не са били утвърдени заради дългия период на робство. Да

им се посочи, че националността и държавата са неразделни, и че трябва да се правят жертви за държавата, така както преди са се правили за българската народност.

3) Да им се обясни, че в Македония всички културни средства за единството на българския народ са били унищожени в миналото. Българската книга, училище, църква, дружества, паметници, народни чествания, особено българската народна песен, традиции, митове са били преследвани от турските власти, в резултат на което се е стигнало до загуба на българското чувство сред част от населението на Македония.

4) Да се подчертае, че в резултат на тези условия, знанията за миналото на българския народ в Македония са били изгубени, докато от свободната част на българския народ, в рамките на същинската българска държава, са осъществени големи постижения.

5) Чрез преподаването трябва да се обърне внимание на контрареакцията, противопоставена на националното възпитание, свързана с криминални явления от лагера на враговете на България. Развитието на военното положение на фронта трябва да бъде обяснявано и трябва да се подхранва вярата в успешния край на войната.

Терзиоски, с. 78.

К По същия начин, по който Югославска Македония е поделена от българските власти на две административни единици, наречени според двата главни града – Скопие и Битоля, така и образователната система е разделена на Битолски и Скопски образователни окръзи. Този източник показва какви са специалните цели според Битолския окръжен училищен инспекторат, под формата на препоръки, дадени на учителите там (това, разбира се, не се различава много от другия образователен окръг).

? Какви са препоръките, дадени на учителите в Югославска Македония? Знаете ли какво става с Османска Македония след Балканските войни и Първата световна война?

► И 24. Партизанското училище

Eropeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939-1944.

К Това платно на С. Капо е озаглавено „Партизанското училище“. Интересно е с това, че показва образователната роля на партизанската война. Тези, които могат да четат и пишат обучават останалите.

II-31. Статутът на централния културен клуб в Македония – ”Климент Охридски”

1) Да обедини всички сили, заинтересувани от консолидацията на българщината сред македонското население.

2) Да събуди след народа ясно съзнание и признаване на българската държава, царя и отечеството.

3) Да работи по задачата за обединение на всички българи, за създаване на Велика България в нейните етнически, исторически и естествени граници.

4) Да работи за формирането на свършено самосъзнание на българина в Македония и да образова младежта в здрав национален дух. [...]

6) Да се грижи за бързото включване на Македония в България, във всеки смисъл на тази дума, с позитивно чувство и постепенно.

7) Да работи за обединението на всички класи в едно национално и икономическо цяло.

8) Да развива обич към всичко българско, към българската национална история, към българското национално наследство, към запазването на народните обичаи и националната същност, и др.

Терзиоски, с. 198-199.

К След присъединяването на територията на Югославска Македония към България, Дирекцията за национална пропаганда организира мрежа от т.нар. „културни комитети“ във всички по-големи градове. Тези органи трябва да служат като стъпка за формиране на „народни университети“, т.е. на вечерни курсове за разпространение на грамотността, на читалища и т.н. Много скоро тези комитети, под името „културни клубове“, се превръщат в постоянен елемент от административните единици на всички нива – градове, общини, по-големи околии и т.н. Централният културен клуб „Климент Охридски“ е създаден в Скопие. Ето как неговият статут определя ролята на културните клубове в Македония.

II–32. Правителството на Антонеску, след като обявява намерението си за създаване на нова образователна система за румънския народ, поема курс към подкрепа на училищна политика, в която култът към героите играе важна роля

Култът на героите в училище

Тъй като училищата са живи модели, домове на националното възпитание за децата и младежите, всяко училище трябва да бъде снабдено със снимки на герои-учители, под които трябва да имат обяснителни бележки за техните военни подвизи и за това какво са направили за училището. Също така, за да се отдаде почит и да се илюстрира вярата и жертвите за родината ще бъдат събрани снимки на селяни, паднали на бойното поле и всяка от тези снимки ще има обяснителен текст за смелите деяния, които те са извършили на бойното поле.

По този начин, като се поставят героите на нашия народ в училищата и като бъдат почетени, ще бъде написана първата книга на националната история за ученици. Техните подвизи ще бъдат постоянно над съзнанието на децата и ще имат най-силно влияние върху тяхното морално и национално формиране...

Всяка детска градина и начално училище ще избере един час седмично за този култ.

Програмата на часовете по култ към героите ще се състои от помен за бойците в селото, като се използват следните средства:

Образите на местните герои ...

Описания, направени от селските герои, които са се върнали у дома ...

Карти на войната срещу болшевизма (създадени от децата)...

Алея на героите: засаждане от едната страна на училищната градина на дървета, носещи имената на героите. Тези дървета ще формират горичка или алея на местните герои и ще се поддържа от групи деца.

Всяко училище ще бъде снабдено с разпятие в памет на героите от селото.

Посещение и поддържане на гробището на героите.

Universul, 44/15.02.1942 г.

Какви са целите на възпитанието в училищата, така както са определени в този откъс, според възгледите на Антонеску? Каква е целта на култа към героите? Има ли други модели за децата, различни от учителите? Какво мислите относно „Култ към героите“ в училище и „Култ към героите“ като цяло? Тяхната борба отразява ли днешните ви възгледи? Има ли подобни проекти в училище днес?

II–33. Откъс от учебник за началния курс, публикуван от Фронта за национално освобождение (ръководен от комунисти) в освободените части на Гърция

Кой е „твоят съсед“?

Кики се събуди днес с висока температура. Тя се задушаваше цяла нощ. Гърлото ѝ беше червено.

Майка ѝ помоли съседа си, който се канеше да мине по улицата, където живее доктора, да се отбие при него и да му каже да дойде. [...] Майката е неспокойна: при всяка стъпка, която чуе по паважа, тича към прозореца.

Кога ли ще дойде този доктор?

Накрая той дойде, прегледа детето и каза:

– Трябва да се грижите много за това дете, госпожо. Имате ли други деца? Те трябва да бъдат отделени, защото тази болест е заразна. Вземете веднага това лекарство, в рамките на четвърт час. Веднага щом докторът си отиде, тя грабна шала и чантата си, и изтича в аптеката. [...]

Аптекаряката Тасия Йоаниду я извика:

– Лекарството е готово, струва 55 драхми.

Майката отвори чантата си. Тя имаше само 35 драхми. Какво можеше да стори? Тя се приближи до гишетото:

– Мога ли да Ви дам сега всичките пари, които имам, и да взема лекарството? Ще ви пратя остатъка днес следобед.

– Няма начин, госпожо – развика се аптекаряката – Вие на глупачка ли ме правите? Намерете парите и ще имате лекарството.

Майката бе обърквана и се разплака:

– Но тогава ще бъде късно. Детето трябва да вземе това лекарство. Животът му е в опасност. Аптекаряката не искаше и да чуе, и хората наоколо започнаха да я гледат с подозрение.

Тогава от пейката се надигна един работник, бедно облечен, с уморено лице:

– Какво има, госпожо? Недейте така. Ние сме хора. Ето, вземете парите, които Ви трябват! Майката се приведе, за да целуне ръката на работника. Но той побърза скромно да се върне на мястото си.

Та *aetopoula*, pp. 97-98, anatyposi ASKI.

Как е представен работникът в този извор? Какъв е смисълът на това представяне?

► И 25. Илия Бешков, „Без жизнено пространство” (1942 г.)

Iliya Beshkov, *Without Living Space*, 1942

Илия Бешков (1901-1958) е един от най-известните български художници, карикатурист, график и живописец.

Какво е посланието, което Бешков се опитва да ни предаде чрез тази карикатура?

II-34. Из поверителен доклад № 162 на американския генерален консул в Истанбул, Самюъл Хонакър, до държавния секретар на САЩ Кордел Хъл, за пропагандата в българските училища

Истанбул, 4 ноември 1942 г.

Друг особено силен фактор за формиране на националното обществено мнение, а оттам и на настроенията сред народа, е националистическата пропаганда, провеждана в обществените училища. Тя се осъществява главно чрез обучението по история и география на България и по българска литература. Всеки български писател и всеки български учител

са пропагандисти на българската националистична позиция. Всички младежи и девойки, завършили прогимназия на 14-годишна възраст, или гимназия на 19-годишна, знаят наизуст картата на Балканите и добре познават българските претенции спрямо едни или други балкански земи.

Те знаят още и основанията за тези претенции. По стените на всяко училище има карти, показващи границите на България в различни периоди от нейната история, и те трайно се запечатват в паметта на всяко дете. Така граничните и териториалните домогвания са превърнати в част от националните интереси. Те не изразяват просто позицията и мнението на династията, или на управляващите кръгове, а на цялото население. Ето така, училищното обучение в национализъм, в разните му форми, е придобило огромно пропагандно значение.

България – военравният съюзник на Третия райх, с. 91.

Защо е толкова важно да се прокарват пропагандни програми в училище? Според вас има ли нещо подобно в учебниците по история, география и литература и днес? Обяснете позицията си.

► И 26. Снимка от румънски вестник: статия за женска мода (1942 г.)

Universul, № 30, 1 февруари 1942 г.

Според вас има ли много читателки, заинтересувани от тази статия в този период? Обяснете позицията си.

► И 27. Сцена от филма на Драголюб Алексиќ „Беззащитна невинност“

Jugoslovenska Kinoteka, Belgrade [Југославска кинотека, Белград].

Филмът е създаден нелегално в Белград по време на окупацията. Алексиќ, цирков артист, не е имал опит в производството на филми. Същото важи и за повечето негови съдружници. Но филмът е одобрен от цензорите, и като единствената сръбска кинолента в репертоара на местните кина, които показвали само германски продукции и такива от страните на Оста, похънал голям успех сред публиката.

► И 28. Обяви за кинопрожекции в белградски-те кинотеатри от средата на септември 1942 г.

Тези заглавия показват, че става дума за немски, италиански и унгарски филми. В началото на окупацията на Сърбия, през април 1941 г., всички кина и киноразпространители са поставени под контрола на стриктна „комисарска администрация“, и е въведена цензура. Кината, притежавани от евреи, са конфискувани. Германската пропаганда и местните колаборационистки кинопрегледи, стават задължителна част от програмата.

II–35. Румънски закон-декрет за регламентиране на образованието на евреите (11 октомври 1940 г.)

Член 1. Евреите са свободни да организират, в рамките на частното образование, свои собствени начални и основни училища.

Член 2. Еврейските училища, предвидени в горния член, могат да функционират само с еврейски учители и да бъдат посещавани само от еврейски ученици.

Член 3. Онези, които са родени от двама родители с еврейски произход, или тези, чийто баща е евреин, без значение от каква религия са, не могат да заемат учителски или административни длъжности, и не се допускат като ученици или студенти в румънските начални, основни и висши държавни или частни училища, нито пък в училища на други християнски етнически общности. По изключение и след преценка на всеки отделен случай, Министерството на националното образование, религията и изкуствата може да разреши онези, които са родени от християнизиран баща евреин и майка християнка от друг етнически произход, да функционират или да работят в частни и професионални християнски училища, ако са покръстени в християнската вяра до двегодишната си възраст. Извъбрачните деца приемат правния статус на майка си. [...]

Член 5. Министерството на националното образование, религията и изкуствата ще освободи и отстрани всички, които отговарят на разпоредбите на член 3 от настоящия закон-декрет.

Evreii din România între anii 1940-1944. vol. I: Legislație antievreiască, pp. 70–71.

По какъв начин са дискриминирани еврейските ученици? Съществуват ли и до днес подобни нагласи към евреите или към някоя друга етническа/религиозна група?

II–36. Промени в албанските училищни програми по време на италианската окупация

Министерството на образованието започна да прокарва своята широка издателска програма за публикуването на гимназиални учебници. Както е известно, почти нямаше учебници за гимназиите и се използваше система на водене на записки. Ето защо, Министерство на образованието се зае с този проблем и може да се каже, че към началото на следващата учебна година ще има поредица от текстове, готови за употреба. Понастоящем група писатели и преводачи работят по тази задача. Първият текст беше публикуван наскоро: „Доктрината на фашизма” на Бенито Мусолини, с въведение за училищата от Салваторе Валитутти, в превод на проф. Коле Широка.

Публикации на Министерството на образованието, „Томог”, 6 август 1940 г., 2.

Коментирайте заглавието на първия текст, преведен и отпечатан за гимназиите в Албания. Какъв вид обучение заема централно място в албанската образователна система?

► И 29. Деца, влизащи в начално училище „Хасан Прищина”

Тази снимка илюстрира промените, направени в училищата след италианската окупация. Тя показва деца, влизащи в начално училище „Хасан Прищина”. Ясно виждате, че униформите, които носят децата, са същите като на италианската фашистка младеж. Това е един от начините, използван за разпространение на фашисткото влияние в албанските училища по време на окупацията.

II–37. Животът в младежкия лагерен център „Итало Балбо”⁵⁷, един от многото подобни центрове, организирани от фашистите в Албания

Посетителите могат да видят щастливите младежи, които имат високата привилегия да изпитат фашисткото гостоприемство, за пръв път тук, влизайки в слънчеви градини, където всеки ден получават добро физическо и морално възпитание и се научават да обичат фашизма и Дучето. По цял ден в планината, на чист въздух и слънце, освен че правят упражнения, къпят се, играят, танцуват и се радват на други забавни и спортни мероприятия, те учат за Империята, от която Албания е част, за нейния Суверен, за живота на Основателя на Империята и за героичните дела на Итало Балбо, чието име центърът носи.

„Томог”, 11 август 1940 г., 2.

Каква, според вас, е основната цел на подобни лагерни центрове? За какво всъщност се използват забавленията?

II–38. Министерство на националното образование на Румъния забранява карти, които могат да напомнят на населението за съветското нахлуване през 1940 г.

Прилагане на конвенцията за примирието в училищата

Министерството на националното образование уведомява всички училища, от всякакъв род, в цялата страна, а също и всички културни институции, които са под разпореждането на това министерство, че според разпоредбите на член 16 от Конвенцията за примирие е забранено да се печатат, внасят, разпространяват или показват карти с границите на Румъния до 28 юни 1940 г., които представят Северна Буковина и Бесарабия като част от страната. Също се забранява да се използват образователни материали във всякакъв вид училища, ако тези материали не са одобрени и не отговарят на указанията, дадени от контролните комисии, създадени от Министерството. Министерството анализира образователните материали и

57. Италиански доброволец, който се сражавал в Албания през 1913 г. по време на Балканските войни. През Втората световна война бил изтъкнат командир на военновъздушни единици.

не одобрява материали, които съдържат пасажии, които биха нарушили приятелските отношения между Румъния и Обединените нации. Също така се забранява разпространението на книги от училищните и университетските библиотеки, които биха могли да съдържат пасажии, насочени срещу предписанията на Конвенцията за примирие, и които биха могли да накърнят отношенията на примирие, установени със Съюзените народи.

Universul, 318/26 ноември 1944 г.

? Защо ръцете на футболистите са изпънати нагоре? Какво символизира днес този жест? Трябва ли, според вас, спортистите да представят своята страна, ако не са съгласни с действията на държавната власт?

? Дали новият режим носи демокрация и свобода в Румъния, както обещава *Кралската прокламация*? Дайте аргументи в подкрепа на отговора си. Според вас, кои са създателите на тези забрани? Защо те поддържат тази насока?

► И 30. Националният отбор по футбол на Независимата хърватска държава (ИЗХД)

И–39. Илия Яковлевич, затворник в усташкия лагер в Стара Градишка (Хърватско), за езиковия пуризм на Павелич

Във водещия усташки партиен вестник „Хърватски народ“ някой небрежно използвал думата „погреб“ [сръбска дума за погребение]. Поглавникът [титлата на Павелич] беше шокиран, неговият „двор“ беше шокиран, личната му канцелария беше ужасена. На първа страница „Хърватски народ“ публикува два пъти поред остра забележка от личната канцелария на Поглавника, заедно с предупреждението на Поглавника, че установеният нарушител ще бъде наказан. [...] Очаквах в лагера да кажа много скоро „Здрас-ти!“ на тази личност [която бе използвала думата „погреб“]. Но тъй като се оказа, че това е личният

стенограф или „бързописец“ на Павелич, бе му простено и бяхме лишени от тази сензация.

Jakovljević, pp. 205-206.

🔑 С репресивни мерки усташкото правителство предприема „почистване“ на хърватския език от чужди, предимно сръбски влияния. С оглед близостта на двата езика, усташите се опитват (изкуствено) да създадат хърватски език, който щял да бъде доста различен от предвоенния език.

? Опишете и обяснете отношението на Яковлевич към Павелич. Каква представа за Павелич получавате от интерпретацията на Яковлевич, особено от анекдота за сръбската дума „погреб“? Трябва ли един държавен лидер да се занимава с езикови проблеми? Сравнете образа на Павелич от този извор с текст 1–2.

► И 31. Румънски вестник съобщава за футболен мач между Румъния и Хърватско през 1942 г.

UNIVERSUL

CRONICA SPORTURILOR

In prima lor intalnire

Croația și România au terminat la egalitate 2-2 (2-1)

Oaspeții au fost mai buni in prima repriză, dar românii și-au revenit după pauză și i-au întrecut în insufletire

Prima întâlnire dintre echipele naționale ale României și Croației a avut loc în București după o pauză de aproape două săptămâni. Meciul a avut loc în cadrul campionatului internațional de fotbal organizat de Uniunea Sportivă Mondială. În acest meci, România a câștigat cu 2-1 în prima repriză, dar Croația a egalizat în a doua repriză, rezultând în egalitate 2-2.

ASISTENTA

În tribuna stadionului au fost prezente multe persoane, inclusiv reprezentanți ai guvernului și ai armatei. Meciul a fost transmis în direct pe radio.

EN REZULTAT REAL

După ce au avut partida în egalitate 1-1, în a doua repriză România a câștigat cu 1-0, câștigând astfel meciul cu scorul final de 2-1.

OASPEȚII AU FOST SUPERIORI

Echipele României și Croației înainte de joc

În acest meci, România a avut o performanță bună, în special în prima repriză. Echipa croată a avut o bună joc în a doua repriză, dar românii au revenit și au câștigat meciul în cele din urmă.

ROMANIA, EGALIZATA

În meciul de ieri, România a câștigat cu 2-1 în prima repriză, dar Croația a egalizat în a doua repriză, rezultând în egalitate 2-2.

FINALA CUPEI „UNIREA”

În acest meci, România a avut o performanță bună, în special în prima repriză. Echipa croată a avut o bună joc în a doua repriză, dar românii au revenit și au câștigat meciul în cele din urmă.

ROMANIA, EGALIZATA

În meciul de ieri, România a câștigat cu 2-1 în prima repriză, dar Croația a egalizat în a doua repriză, rezultând în egalitate 2-2.

FINALA CUPEI „UNIREA”

Universul, № 281, 14 октомври 1942 г.

☐ Какво е мнението ви за спортните събития през войната? Сравнете тази илюстрация с Ил. 30.

☐ Обобщаващи въпроси към дял ІІd. В този дял има много примери за пропаганда в образованието през Втората световна война. Направете списък с различните цели на пропагандата в различните страни и опитайте да откриете приликите между тях. Дали пропагандата е изчезнала от образователната система след Втората световна война? Ако отговорът ви е „не”, посочете някакви примери. Имате ли пример от вашата страна?

ГЛАВА III

Ужасите на войната

Ужасната бруталност на Втората световна война е следствие от сложна смесица фактори, обстоятелства, нагласи и мотивиращи идеи. Поради тази сложност и обхват само малко неща могат да бъдат споменати и изследвани в детайли: тежкото положение на цивилните жертви при последвалото изличаване на линията между фронта и тила; плановете на Германия за създаване на по-широко „жизнено пространство“, които са причина за прочистването на окупираните територии; жестокостта, като съществена част от осъществяването на нацистката идеология, основана на расизъм и антисемитизъм; поддържането на контрола в окупираните територии чрез безмилостни и брутални наказания на невинното мирно население; и накрая ролята, която изиграва нацистката/фашистката окупация за изкарване на повърхността на тлеещи етнически напрежения. Последното обстоятелство е сред причините за гражданските войни в някои от държавите на Югоизточна Европа – всички противоборстващи страни понасят сътресения от окупационните сили, което, на свой ред, води до неопируемо жестоки конфликти. Втората световна война прибавя две нови думи към нашия речник: *геноцид* и *Холокост*. И макар че, според нацистките идеи за чистата раса, етикетът *Untermenschen* (нисша човешка раса, „полухора“) е приложен не само към евреите, но и към циганите, поляците, украинците, руснаците и др., *Окончателното решение* все пак е самостоятелен случай, поради неговата ужасяваща и систематична завършеност. Именно по тази причина то е разгледано в тази глава самостоятелно, като отделен феномен, със свой собствен характер, импулс и цели, доста различни от целите и динамиката на войната, но в нейния контекст. За нещастие, в Югоизточна Европа *Окончателното решение* е осъществено с такава брутална ефикасност, че броят на евреите спада от около 900 000 до под 50 000 души.

Някои от споменатите ужаси са отразени в следващите извори, като се започне от тези на бойното поле и се стигне до онези, които са извършени срещу цивилното население по време на германските и италианските репресивни операции, в концентрационните лагери, в затворите, при партизанските мерки за отмъщение след войната и т.н.

IIIa. Фронтвата линия

III-1. Военният закон, прилаган от албанските партизани

Само един единствен път се взеха някакви италиански пленници; това необичайно събитие беше оповестено с голяма гордост от Щаба и бях поканен да ги видя лично. Отидох до една къща във Виткук, където открих четирима италиански офицери и четирима с други чиновове. Те изглеждаха безразлични към съдбата си, тъй като почти нямаше съмнение, че ще бъдат разстреляни, поне офицерите. Изглеждаха забележително спокойни и отказаха да дадат каквато и да е информация, освен за имената и адресите на семействата им

в Италия; отидох си по-скоро с меланхолично чувство, тъй като за мен разстрелването на пленници беше отблъскващо. Отказът да се вземат пленници при акция беше нещо друго – италианците веднъж заплашиха, че ще разстрелват по десет албански заложници за всеки пленен италианец, което, само по себе си, не беше насърчение за милост. В партизанската война пленникът е бремене, защото трябва да бъде хранен и охраняван да не избяга; затова очевидната политика беше да не бъдат вземани пленници. Партизаните, по принцип, очакваха да бъдат убити на място, или екзекутирани, вероятно след мъчения, така че системата да не се вземат пленници се превърна

в типична особеност на партизанската война.

Smiley, p. 66.

► **И 32. Четвърта партизанска дивизия в планините на Черна гора, 1944 г.**

Коментирайте поведението на италианските офицери: може ли да бъде наречено героично, въпреки че те са агресорите във войната? Защо албанските партизани не вземат пленници? Как италианската политика влияе върху това поведение?

III–2. Отношението към пленниците от страна на албанските националисти

Но най-значителното събитие, което отбеляза престоя на армията в селото, беше залавянето на двама партизани, първите пленници по време на кампанията. Те и двамата бяха доста малки момчета, съответно на дванадесет и на десет години, и бяха паднали по време на оттеглянето от Шупал, изтощени от глад и безсъние. В момента, в който ги видях, двамата бяха похапна-

ли и отпочинали, и въпреки че по-скоро им се спеше, бяха напълно готови да се сприятеляват. Говорът им беше пълен с комунистически жаргонни думи; казаха ни, че е изминала близо година, откакто избягали от къщи, край Валона, за да се присъединят към партизаните. И двамата твърдяха, че са видели акция срещу балистите и германците.

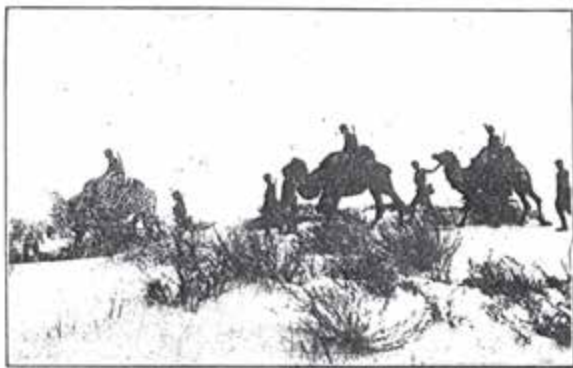
Amerly, pp. 222-223.

Коментирайте възрастта на пленените партизани. Какво е мнението ви за децата войници? Какво е мнението ви за армия, която ги набира и използва? Има ли днес деца войници? Сравнете този текст с илюстрация 22. Сравнете отношението към пленниците с отношението в предишния извор. Може ли да се направи общо заключение само въз основа на тези два кратки откъса? Обяснете позицията си.

► И 33. Румънски войници на камили по време на сраженията в Кавказ

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldatii romani folosesc camilele ca mijloc de transport (P. P.)

Universul, № 272, 5 октомври 1942 г.

IIIb. Жестокостите

III-3. Съобщения, адресирани до гърците, от германските армейски командири в Гърция (1943 г.)

СЪОБЩЕНИЕ

Всяко лице, заловено да унищожава или поврежда, по какъвто и да е начин, телефонни жици, ще бъде разстрелвано. Това наказание ще се налага също и на жени и малолетни. Ако извършителят не бъде заловен, пет души от съседните села ще бъдат арестувани и разстрелвани. Общините, към които принадлежат тези лица, ще бъдат наказвани с имуществени глоби. Тази заповед влиза в сила от датата на публикуването ѝ.

Керкира, 23 октомври 1943 г.
Комендант на остров Керкира

Като имате предвид, че голямата част от румънските войници са селяни, коментирайте накратко възможните реакции на войниците към камилите – доста екзотичен начин за пътуване на румънската армия. Може ли войната да бъде разглеждана и като възможност за нови преживявания и умения, не непременно лоши?

СЪОБЩЕНИЕ ОТНОСНО ЗАБРАНАТА НА СТАЧКИТЕ

Всяка стачка ще се разглежда като враждебен акт срещу окупационните власти, дори ако не са засегнати директно военни интереси. Същото се отнася до подбуждателството към стачка и до опитите за организиране на стачка.

Ще използвам всички средства, с които разполагам, за да предотвратявам сурово всякакви подобни опити.

В бъдеще, тежките нарушения ще се наказват със смърт. Смъртното наказание ще се налага специално на подбуждители и ръководители. Другите участници в стачките ще бъдат наказвани с дългосрочен затвор и в сурови трудови лагери.

Атина, 10 септември 1943 г.
Военният командващ на Гърция

Fleischer, 2, 169.

III–4. Германска брошура по повод на първата вълна от масови репресии в Гърция (октомври 1943 г.)

СЪОБЩЕНИЕ НАРОДЕ НА ЕПИР!

Германската армия бе принудена да унищожи селата ви, защото предоставяхте помощ на партизаните, които убиват войниците ни.

От вас зависи да попречите на партизаните да не атакуват германските войници.

Ваше задължение е да докладвате незабавно и в най-близкото поделение на германската армия за присъствието на партизани.

По този начин германската армия ще може да защитава вашия живот, семейството и имота ви.

Германската армия не е в Гърция като враг на гръцкото население. Нашите единствени врагове са партизаните, които нарушават мира и реда в страната. [...]

Отсега нататък, трябва да създадете добри отношения с германската армия за възстановяването на закона и реда, и по-специално за защита на вашите собствени лични интереси.

ГЕРМАНСКОТО КОМАНДВАНЕ

Fleischer, 2, 223.

Били ли са жителите на унищожените села наистина в състояние да попречат на партизаните да не атакуват германските войници? Била ли е наистина целта на германската армия в Гърция защитата на живота и имота на местното население, както се твърди в това съобщение? Какво мислите за налагането на смъртно наказание на жени и деца за подобни действия?

III–5. Заповед на Хитлер във връзка с поведението на армията в окупираните територии от Югоизточна Европа (септември 1941 г.)

За да унищожим заговорите из корен, при първа възможност и без никакво колебание, трябва да се предприемат най-сурови мерки, така че властта на окупационните сили да бъде оповестена, и да се осуети всякакво по-нататъшно разпространение на идеята. При осъществяване на това трябва да имате предвид, че в тези страни човешкият живот няма стойност, и ефектът на сплашване може да се постигне само чрез нео-

бичайна строгост. Като репресивна мярка срещу убийството на един германски войник, пропорционално трябва да бъдат изпълнени смъртни наказания за 50-100 комунисти. Този начин на екзекуция трябва да постигне сплашващ ефект.

Krizman, p. 520.

Като се има предвид, че това е заповед със силата на закон, става ясно, че германската армия не смята екзекуциите за престъпления. Съгласни ли сте с подобно отношение? Могат ли правилата и законите винаги коректно да определят какво е престъпление и какво не е?

► И 34. Репресии на германската армия в Гърция – снимка на масови екзекуции в Агринио, 1943 г.

Fleischer, vol. 1, p. 347.

III–6. Германските жестокости по време на окупацията на Албания (юли 1943 г.)

По обратния път видях дим от други горящи села и предположих, че са били подпалени от италианците, като репресивна мярка; грешах, тъй като, когато се срещнах със Сафет Бука и неговата

чета от Бали Комбетар, той ми каза, че съм видял да гори селото Бармаш, и че то е подпалено от германците. Каза, че те запалили живи жени и деца в къщите им, и ги застреляли, когато се опитали да избягат; добави, че една германска дивизия е пристигнала току-що от Флорина в Корча. Това беше първото ни известие за германци в Албания.

Smiley, p. 52.

Отношението на германските войници към италианците след тяхната капитулация (октомври 1943 г.)

Тук имах друго забавяне, тъй като хората от селата настояваха да ми покажат гробовете на 65 италиански офицери, които германците ги бяха принудили да погребат. Те видели как германците ги избиват. Завързали, разказваха те, ръцете на италианците, наредили ги в редица и ги разстреляли с картечници, а ранените довършили с щикове. Очевидно бяха ужасени от германците след онова, на което бяха станали свидетели, и изглеждаха облекчени, виждайки, че си тръгвам.

Smiley, p. 93.

Каква е целта на това брутално поведение от страна на германската армия? Кога най-вероятно се случва второто събитие? Има ли подобни случаи на жестокости, извършени от германците в страната ви?

III-7. Дон Пиетро Бриньоли⁵⁸, „Света литургия за моите разстреляни” (откъс от дневник)

25-ти август. Отчаяни жени. Една от тях моли за справедливост.

В селото, в което току-що пристигнахме, затворихме всички мъже, както бяхме направили и на другите места. В началото на операциите хората не се тревожеха толкова, когато затваряхме възрастни мъже, тъй като не знаеха какво да

оачкват. Но когато новините за онова, което ще се случи, се разпространиха⁵⁹, вълната от отчаяние нарасна. Същото се случи и в това „освободено” село. Тъй като отведоха мъжете на ливадата и ги поставиха под охрана, жените се събраха недалеч оттам.

Те се застъпиха за задържаните и плачеха с такава емоция, че дори по-малко чувствителните войници бяха развълнувани. От време на време някой се развикваше на групата и заплашваше, че всички мъже ще бъдат избити, ако не престанат да се молят. За момент всички млъкнаха, после чувахме приглушени ридания, и накрая плачеха още по-отчаяно, отколкото преди. [...]

Repe, *Naša doba*, 1996, p. 201.

Авторът на този дневник не само е очевидец на събитията, което описва, но и е взел участие в него. Има ли елементи на съчувствие в разказа му?

III-8. Откъс от интервю с Цвето Кобал⁶⁰

След няколко дни те ни натъпкаха заедно за транспортиране. Около 1000 души бяха превозвани в един единствен влак. Пътуването отне два дни. По пътя някои хора умряха в нашия вагон. Беше ужасно горещо и условията бяха непоносими. Вагоните бяха за добитък, без възможност за ползване на тоалетна. След това изнесохме труповете от гарата до върха на хълма, където се намираще концлагерът. Точно преди да стигнем до „Маутхаузен”, един затворник бе застрелян, само защото вдигна зелена ябълка от земята...

От собствен опит искам да кажа на младите поколения колко е важно да се борим срещу всякакъв вид насилие. Никаква форма на насилие, дори с най-добри намерения, не може да бъде оправдана.[...]

Repe, интервю с Цвето Кобал (видео).

58. Дон Пиетро Бриньоли е военен свещеник от окупационната италианска армия в Словения и Хърватско. По време на войната пише дневник, който е публикуван през 60-те години на миналия век. Лоялен е към Италия, но също така описва и осъжда жестокото отношение към цивилното население на Словения и Хърватско от страна на италианските войници. По време на италианската офанзива през лятото и есента на 1942 г., са подпалвани села, разстрелвани са заложници, депортирани са хора в концентрационните лагери и са извършвани грабежи. Бриньоли, след всички ужаси, които вижда, насочва обвиненията си към самата война и търси отговор за страданията си, определяйки я като световен престъпник.

59. Разстрел на заложници или изпращане на хората в концентрационни лагери.

60. Цвето Кобал е роден на 15 декември 1921 г. Станал член на съпротивителното движение в Словения през 1941 г. През януари 1941 г. бил арестуван и изпратен в концлагера в Аушвиц, а после в Маутхаузен. През пролетта на 1944 г. избягал от трудовия лагер в Линц (Австрия) и се присъединил към партизаните в Словения. През юни 1944 г. в една нелегална партизанска печатница излязла неговата брошура за Маутхаузен, която е първият известен публикуван текст за един от най-ужасните концлагери (виж И 36).

Какво мисли за насилието Цвето Кобал, оцелял от концентрационния лагер „Маутхаузен“? Споделете ли това мнение?

► И 35. Снимки на запалени или разрушени села (репресии)

Fleischer, vol. 2, p. 497.

III–9. Писмо до Хитлер ⁶¹

Парачин, 25 март 1941 г.

До Адолф Хитлер
Берлин

Нишката на справедливостта е прекъсната.
Арогантността и насилието надделяват. Големите

потискат малките и в арогантността си пренебрегват Господ; те нямат душа.

Кръвожадният Хитлер бърза да изпълни всяко кътче на земята с нещастие и скръб. Нашето Отечество също не е пощадено. Ние ти подаваме почтената си ръка, но ти искаш сърцата ни. В желанието си да завладяваш и потискаш, ти тъпчеш всичко, което е било най-свято за нас през всички времена на робство и през вековете – тъпчеш върху свободата и честта ни, тъпчеш върху гордостта ни.

На теб, Хитлер, сине на Каин, ние, децата на велики бащи и деди, викаме – стига! Ако не ни чуеш, ще се изправиш пред нашите мощни мишци. Ще пролеем кръвта ти, и с драконови нозе ще застанем на врата ти, за да не можеш никога вече да се изправиш. Запомни, че може би Бог ни е определил да отмъстим за всички твои злини. Запомни.

(Подпис) Светолик Др. Драгачевац
Окръжен началник (в пенсия)

Главна служба по сигурността на Райха
Берлин, 16 май 1942 г.

Полиция по сигурността и Служба за сигурност (SD)
Einsatzkommando⁶² в Белград
Обект: Окръжен началник (в пенсия) Светолик Драгачевац
Парачин, Югославия.

Канцеларията на Фюрера, NSDAP [Националсоциалистическа германска работническа партия] изпраща приложеното писмо на горепосочения окръжен началник (в пенсия), с превод. Писмото съдържа най-брутални обиди и обвинения срещу Фюрера. Моля Ви да предприемете нужните мерки срещу автора на писмото и да ни докладвате в случай на успешния му арест.

По заповед на:

(Подпис) Басц

Istorijski Arhiv grada Beograda (Белградски исторически архив), BDS, d-77.

61. Върху документа има бележка на сръбски език: „Това лице умира в пленнически лагер, на 14 януари 1942 г.“ В деня, в който е написано писмото, Югославия се присъединява към Оста. Два дни по-късно югославското правителство е свалено с преврат, а на 6 април започва германската инвазия. Ето защо можем да предположим, че лицето, написало писмото, може би не е имало ясна представа на каква опасност се излага.

62. Специални военни части от състава на СС и др., със задачата да преследват и избиват евреи, комунисти, партизани и др. – бел. ред.

Опитайте се да разберете мотивите за написването на това писмо. Според вас, бил ли е Светолик Драгачевац наясно с възможната опасност, когато пише това писмо? Ако е така, защо все пак го е написал?

► И 36. Заглавната страница на брошура за „Маутхаузен“

Тази брошура е написана от Цвето Кобал през юни 1944 г. и е първият известен публикуван текст за един от най-ужасните концентрационни лагери.

III–10. Германски мерки за смазване на въстанието в Сърбия

Тъй като провалите накърниха сериозно репутацията на въоръжените сили [...], смятам, че поне заради престижа, ако не заради друго, е необходимо да се постъпва с крайна безскрупул-

ност, поне на едно конкретно място, за да може останалите части на Сърбия да бъдат сплашени чрез този пример. [...] Жените и децата действат като свързки и също така се грижат за снабдяването. Затова наказанията трябва да се прилагат върху цялото население, а не само върху мъжете. [...]

Самият генерал Бьомер, веднага щом пристигна в Сърбия, издаде заповед, че „суровите мерки трябва да бъдат сплашващ пример, за който цяла Сърбия да научи в скоро време“. Тази политика разчита на заповеди за смазване на съпротивителните движения в окупираните страни, които дойдоха от „най-високо място“, от главната квартира на Хитлер. Те бяха издадени по заповед на Хитлер, от фелдмаршал Кайтел, на 16 септември 1941 г.

На едно място в споменатата заповед се подчертава: „За да се смаже движението в зародиш, трябва да се употребят най-драстичните мерки. [...] Във връзка с това, трябва да се напомни, че човешкият живот често пъти няма никаква стойност в тези страни и че сплашващ ефект може да се постигне само с изключителна суровост“.

Božović, p. 23.

Текстът описва въоръженото въстание, което избухва в Сърбия през лятото на 1941 г. Подкрепата на населението за бунтовническите сили, от една страна, а от друга – загубите, претърпени от окупаторите, предизвикват брутална и систематична вълна от репресии, които се разпространяват из цяла Сърбия през есента на същата година. През септември 1941 г. оглавилият германските окупационни власти, генерал Турнер, предлага на генерал Бьомер (главнокомандващ в Сърбия), мерки за потушаване на въстанието.

III–11. Избиване на цивилни заложници в Крагуевац⁶³

На 20 октомври, около 7 часа сутринта, германски части под командването на майор Кьониг обградиха града.

⁶³ Октомврийските масови убийства в Крагуевац, Краљево и други сръбски градове, извършени от Вермахта, при които са избити хиляди, са трагично свидетелство за истинската, неприкрита същност на окупационната система. От началото на август 1941 г. до средата на февруари 1942 г., по време на сраженията са избити и екзекутирани 7776 души, докато 20 149 души са екзекутирани от наказателните отряди, като репресивна мярка.

„След това примката бе затегната и германските войници събраха всички мъже без разлика... Хората бяха отвеждани от улиците, от къщите, магазините, кръчмите, църквите и всички други сгради. Отвеждаха съдии, писари и клиенти от съда; професори, учители и ученици от училищата... не бяха пощадени дори болните от някои домове.

Така събраха огромен брой граждани, около 8-9000 души, които бяха задържани в артилерийските казарми...”

Разстрелите започнаха на 21 октомври, сутринта:

„Те избиха заложниците по следния начин: вземаха хората на групи... и така, под силна охрана, ги водеха на местата за екзекуция, разположени до рекичката Сушица, Шумарице и артилерийските казарми. Мястото на екзекуцията се разпротря на десет километра.

Избиваха ги с картечници, автомати и с пушечни залпове... Междувременно всички останали, които чакаха реда си да отидат на мястото за екзекуция, слушаха тракането на картечниците и автоматите, и залповете на пушките, а тези, които отиваха натам, можеха да видят всичко това, преди самите те да бъдат избити”. “Те (германците) твърдяха в листовки, че са унищожили 2 300 сърби. Това е, също така, невярно, тъй като в Крагуевац вече бяха избити 7 100 - 7 300 сърби, без да се броят хората, които бяха избити в околните села.”⁶⁴

Božović, *Poruke streljanog grada*, p. 50.

Масовите екзекуции на цивилни заложници в Крагуевац са следствие от атаката на партизанските отряди край град Горни Милановац, в средата на октомври, в която десет германски войници са ранени, а 26 – убити. Съобразно „предписанието за Сърбия” от началото на окупацията, нареждането е да се вземат по 100 заложници за всеки убит германец и по 50 заложници за всеки ранен член на окупационните власти. Местните колаборационистки сили („Сръбският доброволчески корпус”) оказват помощ при ареста и задържането на заложниците. Това е откъс от свидетелството на Данило Михайлович, високопоставен полицейски служител от местната колаборационистка администрация, който посещава Крагуевац няколко дни след масовите убийства.

Уважава ли германската армия военните закони? Известни ли са ви подобни случаи от вашата страна?

III–12. Партизански доклад за действията на италианците и четниците в района на Лика, през лятото и есента на 1942 г.

Четниците грабеха и избиваха хърватите, където можеха, особено последователите на НОБ⁶⁵. Така убиха Иван Шебель от Глибодол, баща на девет деца, Мийо Месич от Липац, Мийо Фертич и жена му, инженер Сарич от Пласко и инженер Денисов от Дрезник. При повечето от убийствата и обирите се преобличаха, като носеха партизански шапки, за да представят нещата така, сякаш партизаните са виновни за тези престъпления. През септември 1942 г., заедно с италианците, те действаха в село Поникве и околностите му, където обреха и изгориха 96 сръбски къщи. [...] Четниците често оправдаваха престъпленията си, обяснявайки, че следват заповедите на италианската армия, изразяваха съжаление, че изгарят сръбски къщи и отговаряха, че са изгорили много повече хърватски домове.

Jelić-Butić, p. 161.

Основната цел на четническите отряди е да се възстанови Югославия, с етнически хомогенна и разширена Велика Сърбия, която би могла да държи доминантната позиция. За да постигнат това, те смятат, че желаните територии трябва да бъдат „прочистени” от несръбското население. Партизанските отряди са обявени за най-големия им враг и някои четнически командири се съгласяват да сътрудничат на италианските части в кампании за „отмъщение” и за „прочистване на района” – в Далмация, Босна и Херцеговина и Черна гора, за унищожаването на партизанското движение. В тези кампании са избити голям брой цивилни – хървати, мюсюлмани и сърби.

Как четниците оправдават престъпленията си? Какви са критериите на четниците при избора на жертвите им? Защо и в какви случаи изгарят и къщите на своите сънародници?

64. Този брой дълго време е смятан за официален. В началото на 70-те години на XX в. сръбският историк Венцеслав Глишич показва, че макар и броят на жертвите да е преувеличен, той все пак е по-висок от 2300 души.

65. Narodno Oslobođilačka Borba („Народноосвободителна борба”) – партизанското име на антифашисткото съпротивително движение.

III–13. Четнически жестокости срещу мюсюлманите в Санджак, февруари 1943 г.

Всички мюсюлмански села в трите споменати окръга бяха изгорени напълно и нито една къща не остана незасегната. Цялото имущество бе унищожено, освен добитъка, зърното и сено-то. Бе издадена заповед да се събере храната за хората и животните в специални помещения, да се складират хранителни запаси за отрядите, които останаха на полето да прочистят и проучат терена и горските райони, и да осъществят и заздравят организацията на освободената територия. Операциите включваха и пълното унищожение на мюсюлманското население, без оглед на пол или възраст.

Pažović, p. 315.

III–14. Ужасите в усташките затвори в Сараево. В този случай жертвата е млада хърватска комунистка

Свидетелство на Щефица Белак-Павичич

Най-непоносимото нещо за мен беше да ме бият продължително, под леденостудените душовете, през декември, в мазето на усташкия надзорен отдел, където агентите ме изтезаваха на смени. Помня как парата се издигаше от голото ми тяло и как студената вода от душовете ме държеше и не ми даваше да се строполя. След това те ме тъпчеха с ботушите си, с палки и бичове, тялото ми бе покрито с кървави черно-сини петна. Лежахме вързани на голия под в килиите си. След побой като този, бълнувахме поради високата телесна температура. Те използваша и налагане с палки по петите. Повечето от нас понасяха с твърдост това мъчение. Някои издържаха изтезанията, други не.

Albahari, p. 431.

Щефица Белак-Павичич оцелява в ужасни мъчения. Представете си какви са последствията от такива изтезания за оцелелите.

► И 37. Снимка от централния градски площад в Белград, 17 август 1941 г.

Istorijski Arhiv Beograda, Zbirka fotografija [Исторически архив на Белград, сбирка от снимки].

Ежедневни сцени от окупацията, даващи илюзията за „нормалност“: разхождащи се хора в летни дрехи; афиш, канеш на конни състезания на градския хиподром; плакат на германската организация за масов туризъм “Kraft durch Freude” („Сила чрез радост“), но редом с бруталностите на окупацията – обесени тела на заложници на главния площад „Теразие“, 17 август 1941 г.

III–15. Доклад на румънските полицейски власти за състоянието на циганите, депортирани в Транснистрия [Приднестровието]

Бюлетин на жандармерийския инспекторат в Одеса за състоянието на духа в жандармерията през месец септември 1943 г.

Общо 2441 цигани са настанени на територията на окръзите Березовка и Очаков. Същата тенденция да избягват селскостопанската работа е установена за циганите и този месец.

Те са много недоволни от преместването им в Транснистрия. Всички се опитват, чрез всевъзможни средства, да се върнат в страната. Компактни цигански групи бяха заловени в опит да се завърнат обратно с фалшиви документи и разрешителни. Те трябва да бъдат надзиравани постоянно и интензивно от жандармите, за да не избягат в колониите край р. Буг.

Липсват им дрехи и са уплашени от приближаващите студени месеци, като се има предвид, че са почти голи. Поради състоянието си, ще умрат от

студ и недохранване през зимата, както се случи и миналата година, и затова, към следващата пролет, проблемът с циганите в Транснистрия ще изчезне, тъй като ще изчезнат и самите те.

Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919–1944), doc. 339.

? Какви са основните причини за смъртността сред депортираните цигани? Дали властите изобщо вземат някакви мерки за защита на депортираните хора? Как властите планират да решат „циганския проблем“?

► **И 38. Обява с имена на заложници, убити в германската окупационна зона в Словения.**

III–16. Илия Яковлевич описва живота в концлагера „Стара Градишка“ (част от системата от концентрационни лагери „Ясеновац“)

Под килията има мазе, което през пролетта е пълно с вода, идваща от река Сава, през канал, смесен с фекалии. Каналът всъщност е свързан със Сава. Преди Сава да започне да покачва нивото си, отворът на канала трябва да бъде затворен, за да не влиза в него вода. [...] След като завзели затвора, усташите, като не знаели това, оставили шлюза отворен през пролетта, така че Сава навлязла в канала и изпълнила мазето до своето равнище на водата. [...] За да утолят жаждата си, подлудените хора⁶⁶ пъхали обувките си в прозореца на мазето и през него в мазето. [...] По този начин се снабдявали с вода.

66. Затворници, измъчвани с жажда.

67. Например, вижте: Igor Graovac, Dragan Cvetković, *Ljudski gubici Hrvatske 1941-1945. godine: pitanja, primjeri, rezultati...*, Zagreb, 2005.

[...] Обувките се пъхали и през прохода на комина, за да се достигне малко от мръсната течност. Един затворник, чието задължение било всеки ден да чисти залата пред тази килия, ми каза:

„От цялата работа, дето съм вършил в лагера, тази, при тези обстоятелства, беше най-ужасната. Носех кофа вода и я разсипвах по пода на залата. Можеше да видиш пръсти под вратата на проклетата килия. Някой ближеше ръцете си. Тук-там можеше да видиш и лъжица. Нещастникът успяваше да грабне малко мръсна вода. Някои от тях лягаха зад обувките си, а други се просваха с лице в пода и ближеха мръсната течност. Прагът на вратата е нисък, така че, когато разсипех водата, малко от нея протичаше в килията. Докато някои се хвърляха, за да хванат всяка капка, други викаха: „Не плискай, не плискай! Престани, не можем да чуем течащата вода!“.

Jakovljević, pp. 164-165.

🔑 Илия Яковлевич, предвоенен политик и член на Хърватската селска партия, е затворен в лагера „Стара Градишка“ – интегрална част от системата концлагери „Ясеновац“. Точният брой на жертвите в „Ясеновац“, повечето от които са сърби, но също и евреи, роми, хървати, бошнаци и други противници на усташкия режим, е твърде спорен. Последните оценки са между 70 000 и 100 000 жертви⁶⁷.

III–17. Писмо до семейството от концлагера „Стара Градишка“

На другия ден той лееше сълзи в стаята ми (стаята на Дика). Знаеш ли, че ми направи нещо като обяснение в любов? Казах му да зареже това сега. Тук, това не ме интересува. Първо трябва да заслужи уважението ми, да поправи грешките си, да помага на хората. Обеща да бъде добър. Убеждаваше ме, че няма никога да ме остави, дори в най-критичния момент. Докато той е тук, никой няма да ме измъчва. Ако пристигне заповедта за екзекуцията ми, ще дойде лично при мен, за да я извърши. Ще изстреля куршум в тила ми. Казах, че не боли, но не би искал да го опита върху себе си. Ето такъв разговор проведохме. Чрез него вече

направих някои други контакти. Станах гледачка. Предсказвам им [на усташите] съдбата според картите; невероятно е колко мога да отгатна. [...] Няма друг начин; вие сте свободни, а аз дори не съм допусната до оградата. Желая ви добър път, три пъти добър път. Запомните ли какво да кажете на всичките ми приятели? Не забравяйте да целунете малкото момиче от мама.

Jakovljević, p. 304.

Това писмо е предадено тайно на Яковлевич от негова другарка по съдба в лагера – жена на име Дика, членка на партизанската съпротива.

Очаквало се Яковлевич да бъде освободен наскоро. В послепис към писмото, Дика разказва за необичайната си връзка с един от затворниците в лагера, когото Яковлевич познавал под прозвището Превъзходителството. Тъй като е усташ, към Превъзходителството се отнасяли по-добре, отколкото към останалите затворници (комунисти, евреи, роми, сърби).

В първия откъс се описва как усташите измъчват затворниците с жажда. Възможно ли е да се намери разбираема причина за подобно мъчение? Свързано ли е със страната, на която се сражава във войната, или с техния характер, нрав и т.н.? Какво мислите за поведението на Превъзходителството? Какво е неговото отношение към затворниците, към убийствата и към техния престой в лагера като цяло?

III–18. Усташки войник описва бруталните си действия

Той (Превъзходителството) пилееше времето си в магазина – беше, както разправяше, главен служител на голяма фирма – и прекарваше нощите си в нощни клубове и кръчми; едва можеше да дочака деня, за да се посвети на новото си житейско призвание.

[...] Превъзходителството е нещо повече от политик. Той е роден координатор във всички сфери. Много трудно е за него, тъй като не може да бъде военно активен, макар че стратегическият му талант е необикновен. Би могъл да прочисти страната от всичките ѝ врагове. Само помислете колко успешно е свършил задачата си, с която е бил натоварен в Босна! Когато унгарците, след разпадането, прогонили доброволците [от югославската армия], те се върнали набързо у дома, в отечеството си Босна, земята им в далечни

времена, но все пак тяхната родина. Тези хора трябвало да бъдат регистрирани:

– Как го направи?

– Лесно, накарах ги да дойдат, и те приеха поканата. Каза им се, че временно ще отидат в едно село, където сигурността им ще бъде гарантирана. Поех аз да ги храня добре, след регистрацията. После бяха изпратени там в покрити товарни вагони.

– Къде?

– На една по-малка гара. За тази операция се нуждаете от няколко момчета. Вървеше революция, бегълците бяха изгубили акъла си. Ликвидацията беше извършена от цигани. После се отървахме и от тези боклуци. Съжалявам, че покрай циганите трябваше да се отървем и от няколко наши хора, които участваха в тази работа. Те го направиха по своя инициатива, и усташките власти не можеха да поемат отговорността за техните капризи. Това е загуба, но майката родина иска от нас да жертваме най-добрите ѝ синове. Ние бяхме покрити и виновниците бяха наказани. Резултатът беше един за сто”. [...]

Вместо омраза и чувствителност, той обичаше да изтъква други, по-висши мотиви за действията си. Търсеше ги и вероятно ги намираще в прочистването на хърватската провинция от сърби, и на хърватската икономика от евреи.

Jakovljević, pp. 54, 57.

Усташките власти в НХД действат репресивно срещу някои етнически малцинства – сърби, роми и евреи. Членовете на тези малцинства са лишавани от собствеността си, изпращани са в лагери и са убивани. Същото е и отношението към хърватите и бошнаците, които не са съгласни с усташкия режим. Политиката спрямо евреите не е по-различна от провежданата в нацистка Германия. Те са лишени от всичките си граждански права; браковете между евреи и хора от „арийски” произход са забранени от „Постановление относно защитата на арийската кръв и честта на хърватския народ”.

Това е един от многобройните разговори, които Илия Яковлевич има с гореспоменатия затворник – усташа, наречен Превъзходителството – в лагера „Стара Градишка”.

Дали Превъзходителството смята, че е извършил престъпления? Как оправдава действията си и как се мотивира да убива? Как оправдава избиването на собствените си хора?

III–19. Партизанските престъпления в Блайбург. Колин Гънър, лейтенант от Кралската ирландска пехота, наблюдава преминаващите покрай него пленници

[...] усташите, които войниците на Тито водеха на смърт. Усташите всъщност бяха югославяни, които се сражаваха на германска страна, от самото начало. Сега, след победата на комунистите на Тито, те трябваше да бъдат изклани, буквално изклани. Редицата изглеждаше безкрайна и я водеха по моста на Драва, на югославската страна. Мъже, жени с бебета в ръце, и деца, всичките умиращи от глад. Те се движеха покрай мен, преследвани от хората на Тито, които яздеха коне и носеха онези прочути казашки бичове със стоманени накрайници, наречени „нагайки“, с които може да се разреже лицето на човек само с един удар. Използваха ги свободно. [...]

Bleiburg, pp. 141-142.

Югославските партизани смятат себе си за воители, които уважават военните закони и се отворачават от престъпленията. Те се представят в тази светлина. Твърдят, че по този начин са различни от престъпните фашистки армии. Въпреки това, не се колебаят да налагат смъртното наказание на пленници, а също и на цивилни, които са посочени (или само подозирани), че са колаборационисти на окупационните сили или на усташките власти.

През май 1945 г. партизаните изтласкват на северозапад от територията на Югославия различни фашистки армии. Усташите, заедно с известен брой цивилни от Хърватско, се движат към днешната словенско-австрийска граница, за да се предадат на британската армия (а не на партизаните). Но предаването им не е прието от британците, така че им се налага да се върнат към партизаните. Мнозина от военнопленниците и цивилните са избити и измъчвани от войниците на победоносната армия. Това започва в малкото градче Блайбург (Австрия) и продължава и покъсно, когато пленниците са принудени да тръгнат на юг, навътре в територията на Югославия (този поход е познат като „Пътят на Кръста“).

Какво причинява масовите репресии в края на войната? Сравнете ги с подобни прояви на „триумфраща ярост“, в контекста на други военни сцени (Хирошима, Дрезден, Судетите, Виши). Може ли отмъстителното поведение в края на войната да бъде оправдано с борбата за справедлива кауза по време на самата война?

III–20. Тито за партизанските престъпления през май 1945 г.⁶⁸

Що се отнася до предателите, които се намериха в нашата страна, във всяка една нация поотделно – това е въпрос на историята. Ръката на справедливостта, ръката на отмъщението на нашия народ, застигна повечето от тях, и само малък брой успяха да избягат под крилото на покровителя си, извън нашата страна.

Bleiburg, p. 41.

Дали „ръката на отмъщението“ е непременно „ръката на справедливостта“? Дали те са едно и също нещо, както твърди изворът? Обяснете твърдението: „Това, което е престъпление за един, е справедливост за друг“.

► И 39. Владимир Филаковац, „Жертвите“ – платно с маслени бои, Загреб, 1943 г.

Хърватски исторически музей.

Опишете картината. Какъв е товарът на каруцата? Какво мислите за ужасите на войната като тема на художествена творба? Според вас, какво е отношението на художника към обрисваните ужаси?

68. Престъпленията, извършени в края на войната, са смятани за табу в следвоенна Югославия в продължение на много години.

IIIc. Холокостът

III–21. Из българския Закон за защита на нацията

24 декември 1940 г.

Член 21. Лицата от еврейски произход не могат:

а) Да бъдат приемани за български поданици. Жените от еврейски произход следват поданството на мъжете си.

б) Да бъдат избирани или избираеми, както в публично правни избори, така и в избори за всякакви дружества и сдружавания с идеална цел, освен ако изборът се отнася до организации само на лица от еврейски произход.

с) Да заемат държавни, общински или други служби на публичната власт, както и служби в частноправни организации – освен в организации само на лица от еврейски произход.

е) Да встъпват в брак или в извънбрачно съжителство с лица от български произход: бракове между лица от еврейски произход и българи, сключени след влизането на закона в сила, се считат за несъществуващи.

Член 23. [...] Не се допускат лицата от еврейски произход да се установяват за в бъдеще на ново местожителство в София.

Член 24. Лица от еврейски произход не могат да притежават, владяят или държат под наем, лично или чрез подставени лица, непокрити полски имоти, а в селски общини, изключая курортните такива, и покрити имоти.

Член 26. Министерският съвет може, по доклад на министъра на търговията, промишлеността и труда, да ограничава, цялостно или частично, личното или капиталовото участие на лица от еврейски произход в някои клонове на търговията, индустрията, занаятите...

В срок един месец от влизането на този закон в сила всички лица от еврейски произход, които имат имоти в царството, са длъжни да декларират имуществата си – движими и недвижими....

Оцеляването. Сборник документи 1940-1944, с. 157-161.

Има ли подобен документ от страната ви от това време? Дали антисемитската политика в страните от Югоизточна Европа е наложена изключително от германците? Дали са имали германските съюзници избор? Анализирайте и самото име на закона: дали наистина е трябвало българската (или някоя друга) нация да се защитава от евреите?

III–22. Български депутати протестират срещу депортацията на евреите⁶⁹

[...] Ние не можем да допуснем, че се е възнамерявало изпращането на тези хора във България, каквото намерение, един, мислим, злонамерен слух, иска да припише на българското правителство. Такава мярка е недопустима не само защото тези хора, нелишени от българското си поданство, не може да бъдат изгонвани във България, но и защото това би било една пакостна и с тежки политически последици за страната мярка....

Малките народи не могат да си позволят свободата да пренебрегват тези аргументи, които, каквото и да става в бъдеще, винаги ще си остават едно силно, може би най-силното оръжие, останало на тяхно разположение. За нас е от особено значение, защото, Вие, уважаеми господин Министър-председателю, сигурно ще си спомняте, че в близкото минало ние понесохме тежките морални и политически последици от някои отклонения от човешките и морални закони на някои отделни българи, и често пъти неотговорни лица.

Кое българско правителство би поело подобна отговорност пред бъдещето?

Малочислеността на евреите в България, силата на държавата, въоръжена с толкова законни средства и възможности, правят обезвреждането на всеки опасен и вреден елемент, от която среда и да изхожда той, толкоз сигурно, че е по нашето дълбоко убеждение напълно излишно да се при-

69. Според споразумението между България и Германия от 22 февруари 1943 г., 20 000 евреи е трябвало да бъдат изселени от териториите, окупирани от България (днешната Република Македония, части от Южна Сърбия и части от Североизточна Гърция). През март от тези територии в концентрационния лагер „Треблинка“ са депортирани 11 343 души. Царят и правителството не депортира евреите, намиращи се в предвоенните предели на страната. Решаваща роля за спасяването на българските евреи имат протестите на политици, интелектуалци, Православната църква и обикновени граждани.

бягва до нови и изключителни при това, жестоки мерки, които може да доведат до обвинение в масово убийство.

То би тежало преди всичко на правителството, но сигурно ще надхвърли него и ще падне върху главата на България. Може лесно да се предвидят последиците на подобно положение, затова то не бива да бъде допускано.

За него ще ни бъде невъзможно да споделим каквато и да било отговорност. [...]

Оцеляването. Сборник документи 1940-1944, с. 216-218.

Това е протестно изявление до министър-председателя (с дата 26 декември 1943 г.), срещу депортацията на евреите извън границите на България, подписано от заместник-председателя на XXV-то Народно събрание, Димитър Пешев и от 42-ма други депутати. Подписалите се настояват новите антиеврейски мерки да бъдат основани на реалния политически интерес и на етическите възгледи на българския народ. Те питат дали правителството ще поеме огромната историческа отговорност за депортирането на невинни лица, за да служи на чужда сила.

Коментирайте следното изречение: „Малките народи не могат да си позволят свободата да пренебрегват тези аргументи“. Значи ли това, че големите народи имат тази свобода? Каква е загрижеността за бъдещето на авторите, написали това протестно изявление?

III-23. Заповед, издадена от Военното командване, Белград

25 април 1941 г.

ЗАПОВЕД

1) Всички евреи, живеещи в Белград, могат да купуват хранителни и други стоки на площадите и пазарите, всеки ден, само след 10.30 часа. Търговците не трябва да им продават нищо преди този час.

2) На всички обществени чешми и други места, където хората се редят на опашка, евреите трябва да застават на опашката едва след като бъдат обслужени другите арийски граждани.

3) На търговците се забранява да продават хранителни и други стоки на евреите на по-високи цени.

4) Евреи, които не изчакват, според посочената заповед, ще бъдат наказани с до 30 дни затвор или глобени до 10 000 динара. По преценка могат да бъдат изпратени и в концлагери. Същото наказание ще се прилага и за търговците, посочени в член 3 на настоящата заповед.

5) Полицията в Белград, т. е. полицейските районни управления, трябва да налагат наказанията, предвидени в тази заповед.

Тази заповед влиза в сила незабавно.
Постановено на 25 април 1941 г., в Белград.
Командващ : полковник фон Кайзенберг

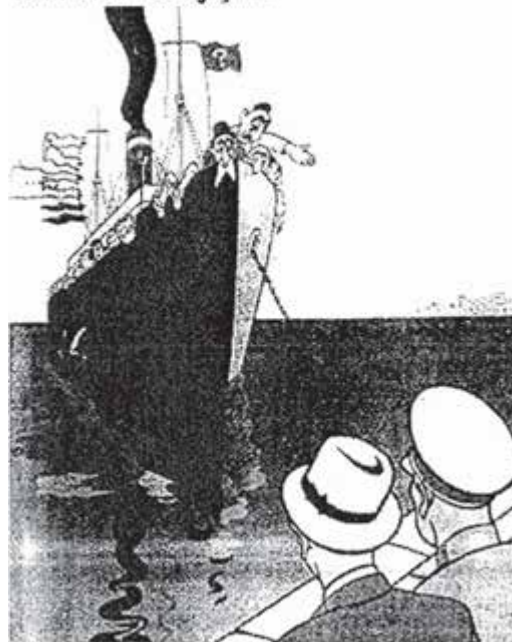
Božović, Beograd pod komesarskom upravom 1941, p. 54.

Защо на евреите не се позволява да купуват храни преди 10.30 часа сутринта? Какво е наказанието за неспазване на тази заповед?

► И 40. Турска карикатура

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Açız, parasıziz.. Allahışkiniza beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zengin ulup yeşelim!..

Akbaba, 24 Ağustos 1939

Akbaba, 24 август 1939 г.

 Превод: Кораб, натоварен с евреи, пристига на пристанището в Измир. Евреинът: „Нямаме пари! Гладни сме! Моля, разрешете ни да останем тук пет минути, за да се върнем на кораба като богати хора!“

 Каква е целта на тази карикатура? Какъв стереотип пропагандира тя?

III–24. Йон Антонеску осъжда погрома в Яш⁷⁰

4 юли 1941 г.

Заповед 255 на генерал Йон Антонеску, лидер на държавата, до военните и жандармерийските части в страната, относно кръвавите отмъщения срещу еврейското население в Яш.

Безредиците, случили се преди няколко дни в Яш, поставиха армията и властите в крайно неблагоприятна светлина.

По повод напускането ни на Бесарабия, беше истински срам за армията да приеме да бъде обиждана и атакувана от евреите и комунистите, без да реагира. Срамът беше още по-голям, когато войници, отделили се по собствена инициатива за по-дълго време, грабят, малтретират или нападат еврейското население, и убиват наред, какъвто беше случаят в Яш.

Еврейският народ е грабил, водил е към бедност, спекулирал е и е спирал развитието на румънския народ в течение на няколко века. Това че трябва да се освободим от тази чума сред румънците, е неоспорим факт, но само правителството има правото да взема необходимите мерки. Тези мерки се подготвят за изпълнение, и те ще бъдат продължени според норми, които ще определя аз.

Не е възможно всеки гражданин или войник да приема роля в разрешаването на еврейския проблем чрез кражби и кланета. Чрез такива процедури показваме, че сме недисциплиниран и нецивилизован народ, и представяме държавната власт и своя авторитет в много неприятна светлина.

Поради това спирам напълно всички действия, започнати по индивидуална инициатива, и възлагам на военните и цивилните власти отговорността

за стриктното изпълнение на тази заповед. Тези, които ще нарушат, или са нарушили, горепосочената заповед, ще бъдат съдени, и ще получат най-жестоките санкции, предвидени от закона.

Генерал Йон Антонеску

Evreii din România între anii 1940-1944, vol. II, doc. 98.

 Каква е официалната позиция на Йон Антонеску относно погрома в Яш? Дали осъждането на безредиците в Яш разкрива проеврейско отношение? Кой е обявен, че е отговорен за разрешаването на еврейския проблем в Румъния? Въпреки че Антонеску обвинява еврейското малцинство за предприемане на действия срещу румънската армия, той се обявява против провеждането на „Окончателното решение“ на еврейския проблем. Съгласни ли сте, че това е просто реакция срещу индивидуалните действия, кражби и престъпления? Какви биха били резултатите от подобна нагласа на държавния глава? Какво е вашето мнение за колективните обвинения?

► И 41. Турска карикатура

Bali, *Cumhuriyet'in Yurttaşları.*

70. На 30 юни 1941 г. румънското правителство обявява, че в Яш са екзекутирани 500 „евреи- комунисти“, тъй като открили огън срещу румънските и германските войници. Всъщност, на 28-29 юни вероятно наистина е имало стрелба срещу войскови части. Не е имало жертви, но според слуховете „евреи- комунисти“ имали намерение да нападнат армиите на фронтвата линия, откъм тила. Арестувани са хиляди евреи, някои са убити. Командирът на 14-та румънска дивизия се отървава от арестуваните евреи като ги депортира с товарни влакове. Според официалните данни, от 4430 души, депортирани в две композиции, оцеляват около половината.

Октопод, обхванал земното кълбо, представляващ евреите (публикувано от Антиционисткото дружество в Турция): „Опасността, която обхваща целия свят – световното еврейство, ционизмът. Няма да има спокойствие на Земята, докато съществува тази чума“.

III–25. Концентрационният лагер в Саймище, Белград

Откъс от изявление на Хедвига Шьонфайн, затворничка от *Judenlager Zemlin*⁷¹ (Саймище), затворнически лагер

Веднага след пристигането в лагера, германците ни казаха, че лагерът постепенно ще бъде евакуиран, тъй като смятали да затворят комунисти в Саймище, но не искали да ни кажат къде ще ни отведат... За първите трансфери поканиха доброволци, и сред първите повикани беше групата, от която бях и аз – евреите от Космет [Косово и Метохия]. [...]

Хората, които бяха определени за транспортиране, получиха заповед, или по-точно, бяха любезно посъветвани да вземат най-ценните си вещи с тях, да опаковат всичко останало внимателно, и да поставят точния си адрес на пакетите. [...]

Така те заминаваха почти всеки ден. В неделите и празниците обикновено нямаше трансфери и премествания, но имаше дни, в които колата правеше по два тура. Шофьорът на сивата кола често влизаше в лагера сам, събираше около себе си децата, милваше ги, вземаше ги на ръце и им даваше бонбони. Децата го харесваха и, когато и да дойдеше, тичаха към него, за да си вземат бонбони. Никой в лагера не подозираше, че водеха хората към смъртта им. Силно се вярваше, че ги местят в трудови лагери.

Zločini fašističkih okupatora, pp. 33, 34.

В окупираната територия на Сърбия е имало около 17 800 евреи. Около 14 000 са избити. Около 6 320 сръбски евреи загиват в лагера в Саймище, в Белград. За целта тук е докаран специален автомобил от Германия – подвижна газова камера. Освен лагера Саймище, повечето сръбски евреи-мъже загиват, заедно със сърби и роми, в масовия разстрел на заложници през 1941 г. и през първата половина на 1942 г. Тази престъпна акция е организирана и извършена систематично от германските военни (най-вече от Вермахта – германската редовна армия).

Коментирайте поведението на шофьора на сивата кола. Знаел ли е той какво се случва в нея?

III–26. Страданията на младо еврейско момиче от Сараево

Свидетелство на Хиба Зилджич-Чехаич

Ужасните събития, които настъпиха с началото на войната, определено наложиха своя отпечатък върху лицата на хиляди млади хора в Сараево, както и навсякъде. Такъв беше случаят и с девойките. Бях на шестнадесет години и учех в шести гимназиален клас. Най-напред училищата в града бяха затворени, и армията се настани в училищните сгради. Много евреи живееха в моя квартал. Имах една много близка приятелка (еврейка), Регина Финци. Майка ѝ държеше малка тютюнопродавница, на ъгъла на Баш чаршия. Посещавах ги и виждах как живеят в ежедневен страх. С всеки шепот, който си разменяха, с всяка стъпка, която правеха, живееха в очакване да бъдат депортирани в концентрационен лагер.

Нещата им бяха вече опаковани. Един ден бяха отведени в концлагер, но Регина успя да избяга и се укри у нас. За нещастие, въпреки усилията ни да я скрием след бягството ѝ, тя нямаше сили да живее без своето семейство. Така тя отиде отново в концлагера, за да сподели съдбата си с него. Преследването на евреите и чувството за ужас в техните семейства, на които бях непосредствен свидетел, останаха мен като едно от най-силните усещания, които си спомням от онова време. Слуховете за концлагерите в Градишка и Ясеновац, за депортацията и за мъченията на комунистите и патриотите, проникваха в града.

Имаше новини за чудовищни кланета на сръбски жители в селата, за хвърляне на телата в дупки и ями, за палежи на села, а по-късно и за четнически кланета на мюсюлмани край Дрина, за реки от кръв, за бежанци без никакво имущество, в безредно бягство за спасяване на живота си. Бежанците от Фоча, Рогатица и Вишеград започнаха да пристигат в града. Мюсюлманските семейства приютяваха почти полудели деца без родители. Говоря само за част от тази ужасяваща

71. „Еврейски лагер – Земун“.

атмосфера.

Това бе фашизмът в цялата му жестокост и безмилостност.

Albahari et al. (ed.), pp. 495-496.

► **И 42. Неизвестно момиче, очакващо депортация край Целъе, Словения**

❓ Оценете поведението на Регина. Какво бихте направи на нейно място? Дали решението, което взема, е било лесно? Какво внушава този извор за съхраняването на човешкия дух в клопката на толкова репресивен режим?

III–27. Антиеврейските мерки в Гърция

*Бележки за настоящата ситуация на гръцкото еврейство от А. Л. Молхо
Кайро, 12 октомври 1943 г.*

Антиеврейските мерки и куислинговските правителства

[...] Остава фактът, че до месец февруари, тази година, евреите в Гърция се радваха и *de iure* и *de facto* на същия статут, както и всеки друг гръцки гражданин. Мерките, които бяха приети от горната дата, срещу евреите в Солун и в цяла Македония, произлизаха изцяло от германските окупационни власти. Те действаша, по техни собствени признания, в съответствие с много точни заповеди, получени от главното командване. Гръцките власти упорито отказваха да се идентифицират с тези мерки. Православната църква издигна гласа си срещу тях (Меморандум на архиепископ-примаса на Атина до германските власти).

Лидерите на политическите среди, също както и професионалните, и народните организации, пряко се идентифицираха с този протест. Натискът на гръцкото обществено мнение беше толкова силен, че куислинговският премиер-министър, г-н Йоанис Ралис, беше задължен да обяви, че ще се намеси в полза на еврейския елемент. Не се знае дали бе удържал обещанието си. Във всеки случай, това трябваше да се демонстрира официално.

*Documents on the History of the Greek Jews: Records from the
Historical Archives of the Ministry of Foreign Affairs, p. 280.*

Когато са въведени мерките срещу евреите в Гърция, различни видове организации и институции, включително Църквата, атинската полиция и комунистите, оказват ефективна подкрепа на евреите. Най-силната организация на гръцката съпротива, ЕАМ, е най-резултатна в подкрепата на евреите чрез укриване или бягство с цел оцеляване. Тя осуетява нацистките замисли, като унищожава архивите на еврейската общност в Атина и помага на равина да избяга на територията на ЕАМ. Нелегалната преса на ЕАМ публикува постоянни апели до населението да съдейства на еврейските си съотечественици, докато организацията улеснява прехвърлянето на гръцките евреи в Близкия изток и набира доброволци за своите редове. Православната църква, също така, подкрепя евреите, опитвайки се да спре депортациите. Архиепископ Дамаскинос се среща с пълномощника на Райха в Гърция и подава остро оплакване против мерките, взети срещу евреите в Солун (вж. документ I–45).

Как гръцките власти реагират на мерките, възприети срещу евреите в Солун?

III–28. Откъс от мемоарите на гръцки еврейин от Солун (1941-1943)

В ранните дни на юли 1942 г., вестниците в Солун публикуваха официално съобщение на германското военно командване за Солун и за Егея, в което всички мъже израилтяни, на възраст между 18 и 45 г., бяха призовани да се явят на площад „Елефтериас“, в събота сутринта, 12 юли, под заплахата от жестоки наказания в случай на неподчинение. Това беше първата официална демонстрация на антисемитската политика в Солун от началото на окупацията. [...] Събирането на евреите беше белязано от няколко случая на насилие от страна на германските офицери и войници. Онези евреи, които закъсняха, бяха брутално бити с юмруци, крака и бичове. Група германски моряци показа изключителна жестокост в тези действия. Членове на германската военна полиция (FG) пуснаха булдозите си срещу някои израилтяни, които се осмелиха да пушат или да покрият главите си под горещото юлско слънце. Едни, които се умориха от чакането в продължение на часове и седнаха на земята, бяха бити от гестаповците, докато не прокървиха. Други израилтяни бяха принуждавани да правят тежки физически упражнения в течение на часове, и бяха заплашвани с бой, ако спрат. Накрая, други групи немци караха израилтяните да извършват унизителни действия (салта) пред очите на любопитна християнска публика. Цялото представление се снимаше от германци и журналисти, а снимките се публикуваха в гръцката преса още на следващия ден, с типични антиизраилтянски описания. [...]

С течение на времето станаха известни още случаи на произвол срещу израилтяните, като насилственото прогонване на петнадесет собственици на магазини (зеленчукопродавци, бакали, месари и др.) от централния пазар на улица „Василис Ираклиу“, и замяната им с християни зарзаватчи, които бяха преместени от други части на града. Този метод, който облагодетелстваше християните магазинери, засили апетитите на други конкуренти на израилтяните. Имаше постоянна германска намеса за прогонване на израилтяните магазинери от централните зони, и за довеждането в нея на християни предприемачи, приятелски настроени към германците, или пък щедро подкупили добре познатите посредници.

Giakoel, pp. 57-58, 98-99.

🔑 Ако анализираме факторите, които повлияват върху броя на евреите, оцелели в различните еврейски общности в Гърция, трябва да имаме предвид разстоянието от най-близките райони под контрола на Съпротивата и присъствието на ефективно антифашистско движение, степента на асимилация и приемане от страна на обществото, възможностите и желанието на местните власти. Повечето евреи, които оцеляват, са гъркоезични и са от едни и същи квартали с гръцкото православно население. Тяхната степен на асимилация не само затруднява установяването на местоположението им, но и влияе върху желанието на останалата част от населението да им помогне. Фактът, че повечето гръцки евреи, избити от нацистите през Втората световна война, са от Солун, се дължи не само на обстоятелството, че Солун има най-многобройното еврейско население в Гърция (тук живеели около 50 000 от общо 73 000 евреи в цяла Гърция), но също и на това, че евреите от града говорят на испански „сефарадски“ език (ладино) и мнозина са от квартали, отделени от гръцкото православно население. Еврейското население на града е депортирано основно в Аушвиц. Само 17% от евреите, живеещи в Гърция преди войната, преживяват нацистите.

❓ Какво е мнението ви за поведението на зеленчукопродавците християни, които вземат принудително магазините на собственици евреи?

Mataušić, Jasenovac 1941-1945.

🔑 Група жени и деца пред „Къщата на оплаквачките“ (Kuća telega).

► И 43. Белградският концентрационен лагер в Баница

Zločini fašističkih okupatora, p. 211.

► И 44. Концентрационният лагер „Ущица“ (част от системата концентрационни лагери „Ясеновац“), 1942 г.

❓ Какви чувства изразяват лицата на затворниците? Обяснете името „Къща на оплаквачките“.

III–29. Писмо на Розалия Кремер до канцеларията на Павелич, 20 октомври 1941 г.

Аз съм майката на седемнадесетгодишното момиче Бела, наричана Белушка. Дъщеря ми беше арестувана на 1 юли 1941 г., без никаква причина, заедно с евреи от Кустошия, където имаме малка бакалница. Дъщеря ми беше задържана няколко дни в полицейския участък на улица „Петринска“, където ѝ носех храна.

Един ден, когато занесох там храна, ми казаха, че не могат да я вземат, тъй като не е вече в този полицейски участък. От този момент насетне, не успях да открия къде е тя. Изчезна безследно.

Доколкото зная, тя не е в нито един лагер, така че започвам да се съмнявам дали е още жива. Трябва да се посочи, че дъщеря ми никога не е била въввлечена в политиката, тя живееше с мене в Кустошия, през цялото си детство и ми помагаше в магазина. Дъщеря ми беше младо и добро момиче. Всеки в Кустошия я обичаше, тъй като бе мила с хората, винаги усмихната и готова да помогне.

Моля Ви, да ме информирате какво е станало с дъщеря ми, ако тя е все още жива и е в лагер, да ми кажете къде, за да ѝ изпратя топли дрехи, тъй като не може да прекара зимата в леките дрехи, с които беше облечена, когато излезе. Трябва да Ви кажа, също така, че моят съпруг получи удар, и че имаме и две малки дечица, освен Белушка, които ми създават много работа и грижи, затова не мога да се справя с цялата работа сама. Моята по-голяма дъщеря беше единствената ми помощ.

Goldstein, pp. 365-366.

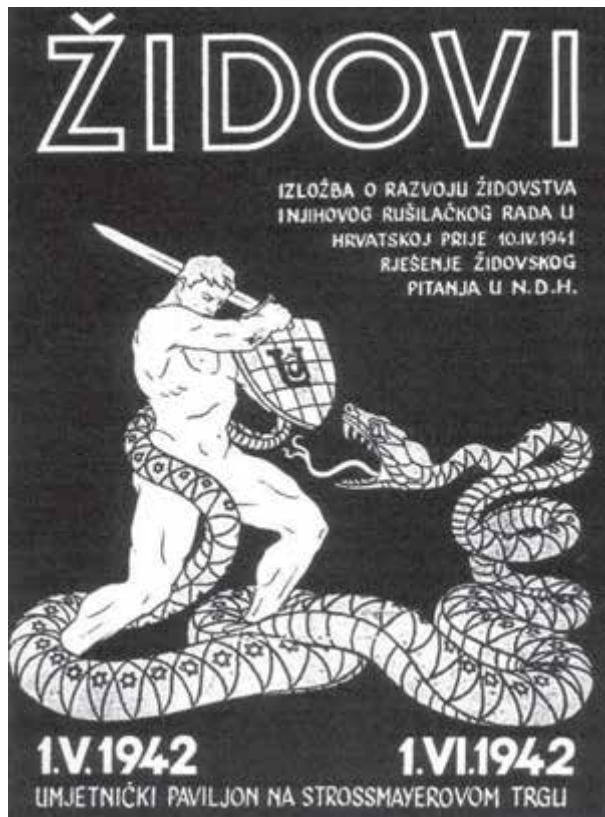

Когато това писмо е написано, Бела е вече убита.

Как обяснява г-жа Розалия своите искания? Защо не казва директно, че е извършена огромна несправедливост, т.е. престъпление? Мислите ли, че в някои случаи жертвите сами започват да приемат престъпната реалност за нещо нормално? Същият въпрос се отнася и до тези, които извършват престъпленията, както и за мълчаливото мнозинство.

► И 45. Заглавната страница на каталог на антиеврейска изложба в Загреб, 1942 г.

Превод: Изложба за еволюцията на юдаизма и неговата разрушителна дейност в Хърватско преди 10 април 1941 г. Решението на еврейския въпрос в НХД.

Опишете илюстрацията и нейното значение. Била ли е изобщо организирана такава антиеврейска изложба в страната ви? Можете ли да си представите какво би представлявала?

ГЛАВА IV

Човешката солидарност

Тази глава има за цел да внесе известен оптимизъм в мрачната същност на войната и да покаже, че дори най-трагичните епизоди в историята на човечеството не са лишени от известна хуманност; че и при най-хаотичните военни обстоятелства се срещат хора, готови да помогнат, като понякога поема рисковете и излагат на опасност своята собствена сигурност и живота си.

Освен това, тази глава съдържа някои извори, които са посветени на необичайно и неочаквано поведение във военновременното ежедневие. Те дават нагледни примери за ситуации, които не са двусмислени от морална гледна точка – не са винаги ясни, и точно затова ни предоставят възможност да анализираме и дискутираме (например: IV–1 и IV–2). Полезен подход за това е да се насърчава методът на идентификация с участниците, например учениците могат, като играят ролите на реални хора, да се опитат да предскажат тяхното поведение и да разберат чувствата им в описаната ситуация.

IV–1. Партизанско-усташки разговор

– Защо ми хабиш патроните, копиле усташко?
По принцип той смята усташките амуниции за вече похабени и съжالياва за всеки куршум.

– Ела и ги вземи, не се бой, нещастнико! – отговаря усташът.

Но това е само началото на последвал съществен разговор от „по-политическо” естество. [...] Усташът не вярва, че партизаните съществуват, той смята, че всички ние сме четници. Четници и престъпници, те всички са едни и същи, те всички се бият срещу хърватите, в полза на сърбите и евреите. Той (усташът) поиска Сврабо да напсува крал Петър и кралица Мария, за да докаже, че не е четник. Сврабо изпълни желанието му с най-голямо удоволствие, но веднага поиска усташа да напсува Павелич. [...] В този момент, когато усташът остана безмълвен, като се има предвид, че нито искаше, нито можеше да напсува Павелич, един провокатор стреля с картечница. Не успя да го уцели, но го прекъсна, и Сврабо се оттегли в убежището.

– Ранен ли си? – запита загрижено усташът.

– Не, не съм! – отговори Сврабо.

– Защо стреляш по него, бе, нещастник, не виждаш ли, че говоря с човека? – развика се усташът на мъжа, който прекъсна разговора им. [...]

– Ако го хвана тоя, ще го пусна да си върви, кълна се! – каза Сврабо благородно.

Но в това негово твърдение нямаше и зрънце истина. Върбата може да роди грозде, но не и Сврабо да пусне някой усташ да си иде.

Šibl 2, pp. 203-204.

В доста голям брой пасажии Иван Шибл описва внезапно и неочаквано установило се уважение между членове на воюващите армии, сражаващи се в Хърватско. В Славония, в началото на 1943 г., се разиграват жестоки боеве. В базите си край Вочин, враговете (в този случай партизаните и усташите) са на 60 метра по въздуха един от друг, така че войниците от двете армии могат да общуват свободно. Партизанският другар на Шибл, Милан Сврабич-Сврабо, често говори с един от усташите. Това е един от разговорите, който започва от изстрел, дочу откъм страната на усташите.

Имало ли е, според вас, такива разговори и на други бойни полета и в други войни, или пък това е случайна прищявка на скучаещи войници, които търсят разнообразие? Дали одобрявате подобни разговори? Какво мислите за симпатията, която възниква между двамата войници? Искрена ли е тя? Докъде стига тази симпатия? Смятате ли, че двамата войници биха били готови да направят нещо, за да спасят живота на другия? Прав ли е Шибл в крайния си коментар, когато твърди, че такова нещо е невъзможно?

► И 46. „Помогнете на сираците” – обява в румънски вестник

OFERIȚI SPRIJINUL VOSTRU

Universul, № 249, 12 септември 1943 г.

Обявата приканва хората да помогнат на сираците. Защо има сираци? Предприемат ли политиките някакви мерки, за да отстранят причините за осиротяването?

IV–2. Празнуване на имен ден в концентрационния лагер

Няколко дни преди това, шефът [на лагера], между другото, казал на готвачите: „Сега ще видим какво той ще приготви за именния си ден”. От мене зависеше да бъда или мъж, или стар дърдорко. [...]

Почистих килията си, избърсах масата, разтребих мястото до прозореца, пъхнах няколко картонки от кутии и подпалки в печката, и заех няколко чаши от кухнята – ако бях поставил и портрета на Павелич, килията щеше да се превърне в стая, където може да се приеме и изтъкната

личност. [...] Разбрах се с Гаон да дойде, след като си отидат специалните гости, така че да можем да поговорим свободно на пиетие. Тъй като той беше еврейин, тези копелета никога не биха седнали на една маса с него. [...]

Към десет часа вратата се отвори и четирима от тях влязоха, начело с подофициера.

– Сремни! [„Готови!” – усташкият поздрав]. Моите поздравления, докторе!

– Благодаря ти, драги Анте, скъпи човече, толкова съм доволен, сякаш самият султан е дошъл!

[...] Хубаво е, че дойдохте! Би било лошо отбелязване на имен ден без такива велики хора! [...]

Сипах вино в чашите, чукнахме се, всичко по типично хърватски маниер. Бог да ни помогне да се видим в Загреб през следващата година, за да се напием като господата и после да местим от кръчма в кръчма.

– Докторе, ти обичаш да прекарваш вечерите навън, и да пиеш, нали?

– Е, кой не обича? Най-лошият човек е онзи, който е стиснат. Щом има пари, харчи ги, радвай се, прави глупости! Боже мой, няма да забравя, че дойдохте. Ние трябва да се видим отново догодина, и по възможност не в тази къща. Ще наемем циганин, който ще пее и свири. Винаги се пие по-добре, когато има музика и песни.

– Какви ти цигани, дяволе? Вече няма цигани. – каза засмян шефът.

– Какво? Е, не сте избили и музикантите, нали? Не мога да се съглася с това. Незаменимите хора трябва да бъдат спасени. Кой може да замени циганин музикант?

Така разговорът стигнал до темата за геноцида.

– Какво ви пречат циганите? – попита Яковлевич гостите си. – Те не са политици.

– За какво са ни цигани? – отвърна един от гостите. – Те нито работят, нито служат в армията. Ако наистина искаш да знаеш, по-скоро бих запазил някой влах [в този случай сърбин]. Той поне може да оре и да работи на полето... Ако ги намалим като брой, няма да представляват никаква заплаха.

После Яковлевич, човек с литературни дарби, рецитира поезия на гостите си. По същото време можеха да се чуят шумове от мазето – усташите мъчеха един от затворниците.

Трябваше да се контролирам да не се

задуша. Макар че повтарях въздишките на поета за свобода, аз самият бях лишен от нея и в името на същата тази свобода бе извършвано друго престъпление в същия този момент. [...] Трябваше да се преструвам, да изглеждам глупав, сякаш не знаех какво се случва в стаята долу.

Jakovljević, pp. 173-179.

Гореспоменатият Илия Яковлевич, затворник в „Стара Градишка“, е бил със специален статус в лагера. Като предвоенен хърватски патриот, който „се отклонил малко от пътя“, но който, въпреки това, може да се присъедини към усташите в бъдеще, той се радва на привилегии от своите тъмничари. Независимо от това, може да загуби благоволенieto им по всяко време и да бъде екзекутиран на място, както става с мнозина други. По тази причина трябва да поддържа привидно приятелство с пазачите и с лагерната администрация. По този повод се оказва в позицията да кани цялата лагерна администрация в килията си да отпразнува своя имен ден.

Намирате ли поведението на „затворническия екип“ необичайно и неочаквано? Дали те, според вас, се държат по този начин с другите затворници? Защо Яковлевич има някакви привилегии в лагера? Какво мислите за „небрежния разговор“, воден между затворника и гостите му? Възгледите, нормални за усташите, ужасяват Яковлевич, но той не може да го покаже. Какво мислите за поведението му? Какво бихте направили вие на негово място?

IV–3. „Мемоар от интелектуалците“, адресиран до Й. Антонеску (април 1944 г.)

В този момент, когато ужасно нещастие заплашва нашия народ, ние, членовете на Румънската академия и професорите от университетите в Букурещ, Яш и Клуж, свидетели на изселването на хората и опустошаването на румънските села и градове, превърнати в бойно поле, след дълго обсъждане, решихме да се обърнем с този апел към Вас.

Да се мълчи, при настоящите обстоятелства, би било равносилно на престъпление. Наш дълг е да заявим своите откровени позиции пред лидера на държавата: трябва да сложим край на войната ни с Русия, Великобритания и Съединените щати...

Г-н Маршал,

Бомбардирането на столицата, опустошаването на други градове, предупрежденията, получени от Лондон, Вашингтон и Москва, пре-

върщането на Молдова в бойна арена – всичко това е знак за надвиснало нещастие. Румънският народ, изтощен от война, твърде дълга за неговите възможности, повече не може да се сражава. Отидете по улиците и попитайте минувачите, отидете в селата и в градовете, и чуйте гласа на народа. Навсякъде ще видите отчаянието в очите на хората и същия отговор: „НЕ!“. За какво трябва да се бием? Жизнените интереси на държавата и на народа ни изискват незабавен край на войната, независимо колко трудно би могло да бъде постигането му. Жертвите, които Румъния би направила с приключването на войната, ще бъдат много по-малки и по-малко болезнени, от онези, които ще се направят, ако тя продължи.

Scurtu et al., pp. 439-440.

Преобладаващата политика на толерантност към опозицията мотивира множество политически, културни и други дейци да адресират протестите си до лидера на държавата, чрез които те изявяват своето недоволство от курса, следван от правителството. Тези действия, общо взето, не са последвани от репресии.

Какъв е социалният статус на авторите на този мемоар? Каква е позицията им по главните политически проблеми в Румъния през 1944 г.? Дали тя е само позиция на авторите? Дали те поемат някакви рискове при написването на това писмо?

IV–4. Откъс от писмо на председателя на гръцките министри до германските власти, 7 октомври 1943 г.

ПРЕДСЕДАТЕЛЯТ НА КАБИНЕТА
Реф. № Е 312 1/10 ПОВЕРИТЕЛНО
До Н. Пр., Представителя на Райха в Гърция
Д-р Г. А. Алтенбург

Атина, 7 октомври 1943 г.

Ваше Превъзходителство,
Полицейският командир на СС в Гърция е издал заповед всички гръцки граждани от израилтянско вероизповедание да се явят за регистрация. Новината за тази заповед създава у мен впечатление, че мерките, взети от Военната комендатура в Солун спрямо евреите, ще бъдат повторени и тук срещу гръцките граждани от еврейски произход.

[...] Вероятността, тези гръцки граждани, които са живели на гръцка земя от незапомнени времена, да бъдат изведени от страната си и разселени в непознати региони, изпълва и гръцкото правителство, и всяко гръцко сърце с печал.

Израилтяните от стара Гърция (т.е. от Гърция в границите отпреди Балканските войни) са напълно интегрирани, езиково и исторически, с местното население, и са родили поети, известни с гръцкия си дух.

Като уважаващи закона граждани, те винаги и във всички случаи са се сражавали за Гърция, и мнозина от тях са се отличили на бойните полета. Тяхното усърдие, способности и усещане за дълг са им помогнали да се отличат като обществени служители, и особено като съдии и военни. Те винаги са се справяли успешно с трудните дела на държавата и са се борили отговорно, за да подкрепят интересите на страната.

Гръцката църква винаги е предлагала закрилата си на израилтянската общност в Гърция и е вдъхновявала гръцкия народ с дух на толерантност и великодушие по верските въпроси. Израилтянската общност в стара Гърция образува незначително малцинство, без особена политическа или културна власт.

[...] Прилагането на подобни мерки срещу гръцките израилтяни в стара Гърция ще нарани чувствата на народа, чиято душа е попила великите традиции на гръцкия дух. [...]

Енепекидис, pp. 50-51.

 Как председателят на гръцките министри обяснява исканията си? Защо той не казва пряко, че Холокостът е ужасна несправедливост и престъпление? Поема ли някакви рискове, написвайки това писмо? Какво бихте направили вие, ако бяхте на мястото на председателя?

IV–5. Джордже Енеску⁷² се опитва да защити ромите

7 ноември 1942 г.

БЕЛЕЖКА

Бях информиран, че от името на цигани музиканти,

Джордже Енеску лично се е намесил и е говорил на маршал Антонеску, обяснявайки, че също ще отиде там, ако маршалът е решил да откара музикантите му на Буг.

Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919–1944), doc. 281.

 Защо, според вас, Енеску се намесва в защита на циганите? Можете ли да се досетите какви са причините за неговата постъпка?

IV–6. Заявление от група български бръснари и фризьори до министрите, срещу законопроекта за защита на нацията

11 ноември 1940 г.

Г[осподин] Министре,

Днес, когато изживяваме тез тревожни дни, които налагат обединението на целокупния бъл[гарски] народ, се взимат такива решения против евреите, че не само, че не са с негово съгласие, но и вредни за него. А това е решението за прокарване законопроекта за защита на нацията.

Ние не знаем дали ще се вслушате в нашия справедлив глас, изхождащ от онази класа, която най-много е дала блага и жертви за добруването на нашия народ. Днес заедно с нашите граждани евреи работим и ако се наложи – заедно ще мрем по фронтовете, както са мрели нашите и техните бащи. Ние не виждаме нищо лошо [в тях], а се иска откъсването [им] от нашето тяло, като се лишат от всякакви права. Ако се преследват спекулантите [евреи], то да се преследват и нашите [спекуланти].

Борбата на българския народ в защита..., с. 49.

 Имате ли подобен документ от страната ви? Ако бяхте български бръснар по това време, бихте ли подписали заявлението?

IV–7. Турска помощ и подкрепа за Гърция

БЛАГОДАРНОСТИ ОТ ГЪРЦИЯ

По-долу ще намерите преводите на благодарствените писма, които получих, вследствие на

72. Джордже Енеску (1881-1955) е най-големият румънски музикант и един от най-щедро надарените музиканти на XX в. Велик цигулар и композитор, изтъкнат диригент, съвършен пианист, челист и прочут учител по цигулка.

усилията и на опитите на комисията, организирана под мое председателство в нашето министерство, да изпратим храна и да осигурим подкрепа на жителите на Гърция и на егейските острови, които попаднаха в положение да гладуват по време на окупацията през Втората световна война:

ПИСМО ОТ ПРЕЗИДЕНТА НА АТИНСКАТА ОБЩИНА

„Любезно Ви моля да приемете този албум от град Атина, предоставям го като малък дар за различните услуги, които сте оказали на народа на Гърция, по време на ужасни времена в историята на Гърция.”

ПИСМО ОТ ГУБЕРНАТОРА НА ХИОС

„Бях информиран с удоволствие от г-н Курвоазие, представител на Червения кръст и добър приятел на страната ни, за всички детайли от вашето решение да изпратите брашно на Червения кръст в Хиос.

Като губернатор на този регион, Ви моля да ми позволите да изразя моето възхищение и благодарности по повод на ваша любезна помощ за страдащия народ на малкия остров Хиос.

Също така, Ви моля най-учтиво да приемете благодарностите на цяла Гърция и на правителството на Гърция за изпращане на подкрепа от съседните брегове до нашите собствени брегове.

Навикнахме да виждаме кораба „Лъв” („Арслан”) с турския национален флаг да пристига в пристанището ни.

По време на своя исторически живот нашите два народа са живели в течение на години заедно. Ние сме съхранили близкото си приятелство и почитаме спомените за вашата нация от това сътрудничество. Защото турската нация, във времена на война и на мир, при всяка среща с нас, винаги е гледала на нас като на брат, приятел и обичан роднина. Като ни подавате ръката си през този жесток и ужасен период на лишения, вие потвърждавате убеждението ни за благородната турска нация.

Любезно моля да приемете този малък дар от Хиос, който Ви предоставям чрез агенцията на г-н Курвоазие.”

Erkin, pp. 130-131.

Erkin е член на турското министерство на външните работи по време на Втората световна война. В своето свидетелство от първа ръка, той очертава турската помощ и подкрепа, която е дадена на различни части от Гърция, включително и на Егейските острови, които страдат от недостиг на храна. Това са някои от благодарствените писма на гръцките власти.

Какво знаете за историята на гръцко-турските отношения? Потвърждават ли тези извори стереотипа за омразата между двата народа?

IV–8. Сведенията на посланика в пенсия Неджет Кент относно неговото спасяване на турски евреи в Марсилия, Франция

Една вечер, един турски еврейин от Измир, на име Сиди Искан, който работеше в консулството като чиновник и преводач, дойде у дома доста развълнуван. Каза ми, че германците са събрали около осемдесет евреи и са ги отвели на гарата с намерението да ги натоварят на вагони за добитък за изпращане в Германия.

[...] Аз незабавно се опитах да го успокоя и после взех най-бързото налично превозно средство до гарата „Сен Шарл” в Марсилия. Сцената там беше невероятна. Стигнах до вагоните за добитък, пълни с ридаещи и стенещи хора. Скръбта и гневът изтласкаха всичко останало от съзнанието ми. [...]

Когато командващият гестаповски офицер на гарата чу, че съм там, дойде при мен и по доста враждебен начин ме запита какво търся. Казах му, че тези хора са турски граждани, че техният арест е грешка, която трябва да се поправи чрез незабавното им освобождаване. Гестаповският офицер каза, че изпълнява заповедите си и че тези хора не са турци, а са само евреи. Като видях, че няма да стигна до никъде с отправяне на заплахи, които не можех да изпълня, се върнах при Сиди Искан и му казах: „Ела, нека се качим и ние на влака”, и като избутах настрана немския войник, който се опита да блокира пътя ми, се качих на един от вагоните, заедно със Сиди Искан. В този момент дойде редът на гестаповския офицер да вика и дори да се моли. Не можах да чуя нищо от онова, което каза и под умолителния му поглед, влакът потегли. Тъй като това бе доста отдавна, не мога да си припомня много добре, но си спомням, че

влакът спря, когато пристигнахме до Арл или Ним. Група германски офицери се качиха във вагона и веднага дойдоха при мен. Приех ги много студено и дори не ги поздравих. Те ми казаха, че е станала грешка, тъй като влакът е тръгнал, след като съм се качил; виновните лица ще бъдат наказани и веднага щом напусна влака, мога да се върна в Марсилия с кола, която ще ми бъде предоставена. Казах им, че не е грешка и че повече от 80 турски граждани са натоварени на този конски вагон, тъй като са евреи; че съм гражданин на една нация, а също и представител на правителство, според които религиозните убеждения не могат да бъдат причина за подобно отношение, така че не може да става и дума да ги оставя сами и затова съм тук. Офицерите ми казаха, че ще поправят всички грешки, които евентуално са допуснати и попитаха дали всички във вагона са турски граждани. Всички хора около мен, жени, мъже и деца, стояха като вкаменени, докато гледаха как се играе тази игра за живота им. Най-вероятно поради отказа ми да направя компромис, а също и по заповед, получена от нацистките офицери, всички слязохме от влака заедно. [...] Никога няма да забравя онова, което последва. Хората, които бяха спасени, се хвърлиха да ни прегръщат и да ни стискат ръцете, с израз на благодарност в очите си.

Shaw, pp. 342-344.

Коментирайте как посланикът се справя със ситуацията. Дали той поставя живота си в опасност, като се опитва да спаси хората? Какво бихте направили вие, ако бяхте на неговото място?

IV–9. Из дневника на български войник в Западна Тракия, по това време под българска окупация

23 май 1941 г. Отидохме в Ксанти да участвуваме в парада...

И тук същата гледка, както в Гюмюрджина. Навсякъде, където войниците отсядат на лагер, се появяват дрипави деца, баби и старци с паници под мишница. Храната ни не е особено много и разнообразна, но от паницата боб или войнишка чорба винаги можем да отделим нещичко за гладните...

По обед около склада се натрупаха децурлига. Днес яденето бе специално, имаше и по втори черпак за гладните и много войници раздадоха храната си на децата.

Качих се на втория етаж на склада и отворих прозореца. Погледът ми се спря на една млада жена, може би момиче, облечено в черно. То стоеше на съседния ъгъл и гледаше към децата, които внимателно пристъпваха да не разсипят паниците пълни с чорба. Нямахме защо да питам какво е накарало тази млада жена да облече черно. Сигурно е загинал баща или брат, мъж или любим. Все едно, близък човек. Но какво чакаше тук на ъгъла? Може би и тя бе гладна, може би и тя искаше парче хляб?

Изведнъж, сякаш решила да не обръща вече внимание на никакви пречки, жената се запъти към оградата. В двора по железните решетки бяха застанали няколко момчета от нашата рота. Жената приближи до тях и до мене достигна плахите думи:

„Кирие, хляб...”

В тях се таяха сълзи и нашите момчета разбраха това. Един бръкна в торбата си и й подаде войнишкия хляб, предназначен може би за уличния пазар, където срещу хляб можеше да се получи всичко: от обезценените гръцки драхми до пръстени и гривни.

Жената вече бе тръгнала, когато я настигна властният вик:

– Ахтунг! Стой!...

Добри⁷³ и Елена Джурови, с. 159-160.

Можете ли да се досетите какъв е краят на тази история?

IV–10. Стоян Петров-Чомаков, български пълномогъщ министър в Букурещ, разказва весела и затрогваща история за отношенията между румънски войници, руски военнопленници и българската общност в Румъния през Втората световна война

Няколко месеца след като Румъния се намеси във войната, броят на присъстващите на църковната служба една неделя изведнъж се увеличи от група руски военнопленници, които дойдоха под охраната на румънски войник. Той съвсем нормално,

73. Добри Джуров (1916-2002) – командир на партизанска бригада, армейски генерал, министър на отбраната.

както си му е редът, носеше пушка с втъкнат щик на нея....

Той беше подпрял пушката си на едно дърво и подавайки се на един импулс, обичаен за войниците от всички армии, правеше усилен опит да привлече вниманието на една домашна помощничка, която се бавеше, очевидно по-дълго от необходимото време, с един килим, който разсеяно тупаше на близкия балкон. Вероятно той бе доволен от хода на неговите аванси и преценяваше шансовете си за краен успех като твърде добри, защото вместо да събере поверениците си и да ги поведе под строй към техния лагер, той ги остави да се смесят и да си поговорят с богомолците.

Скоро стана ясно, че съществуват добри взаимни чувства, и в резултат на това хората започнаха да събират пари в помощ на военнопленниците, като освен това им дадоха значително количество цигари. Очевидно срещата бе успешна за всички участници в нея, включително за войника и момичето от балкона, защото на следващата неделя дойдоха два пъти повече богомолци. Водеше ги същият войник, само че той беше облякъл съвсем нова униформа и бе гладко избръснат. Момичето, също така, бе облякло нова блуза и леко четкаше някакви дрехи на същия балкон. Отново се събраха пари и цигари за бедните военнопленници, преди те да бъдат отведени от пазителя им, който едва не си забрави пушката, тъй като се беше съсредоточил върху изпращането на целувка за сбогом към червящото се момиче...

Накрая стана ясно, че нашите посетители скоро ще започнат да идват в състав на цели взводе, дори на роти, ако не и на батальони. Църковното настоятелство бе принудено със съжаление да замоли румънските власти да ограничат броя на новите последователи до най-много двадесет души, като не повече от половината от тях можеха да бъдат пушачи.

Петров-Чомаков, с. 346-347.

Защо войната не може да промени нормалните човешки чувства? Дали националността играе някаква роля в това събитие?

IV-11. Гръцки евреи описва помощта, оказана на него и на семейството му от православни гърци по време на германската окупация

Въпреки заплахата от затвор, мнозина неевреи скриха своите еврейски приятели в апартаментите си или им помогнаха да избягат. Алфред Коен, атински адвокат, си спомня спонтанната подкрепа от приятели и съседи:

“Няма да забравя ужаса, който изпитахме една нощ, когато бях скрил голямото си семейство в една от онези къщи, и бе известно, че немците са издали заповед, според която всички евреи, заловени да се укриват, ще бъдат екзекутирани, а тези, които им дават убежище, ще бъдат изпратени в концентрационни лагери. Тогава един от нас каза, че не бива да се остава в тази къща, това застрашава живота и спокойствието на възрастни хора, включително и жени. Отговорът беше: „Не, вие трябва да останете. Защо нашите животи да са по-ценни от вашите, синко?”.

Mazower, pp. 287-288.

Има ли подобен пример на доброта от вашата страна? Какво бихте направили вие в подобна ситуация?

► И 47. Турски евреи, стоящи пред генералното консулство на Турция в Париж, за да получат паспорти и визи, които да им позволят да се върнат в Турция (1943 г.)

The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic.

IV–12. Хуманното отношение на румънски чиновник към евреите

„Аз съм главен сержант Присъкару, Георге, началник на отдела в Бъкани, който включва и общината, в която сте понастоящем, и от името на този отдел ви казвам: „Добре дошли!”. Зная за обръкването, което тормози душите ви и за болката в сърцата ви, когато си мислите, че сте разделени, в тези военни времена, от онези, които обичате, зная всичко за вашите страдания. Съветвам ви да не се обезкуражавате, тъй като всъщност, без значение как се молим, всички споделяме един Бог, и никога не ни пита дали искаме да се родим румънци, евреи, турци или българи. Всички сме човешки същества, и искам да бъдете сигурни в това, че тези времена ще отминат, и че лудостта, която сега е в ума на хората, също ще отmine. Всички вие ще се върнете по домовете си и семействата си, и ще си спомняте тези дни само като неприятни. Ще взема мерки да бъдете настанени от хората в селото, тъй като вероятно не можете да спите на пода, и също така ще взема мерки за времето, в което сте на територията на моя отдел, да не губите връзка с онези, които са останали у дома.” [...]

След тази неочаквана реч, той изслуша внимателно всички наши възражения и аз, насърчен от подобно поведение, между другото му казах пряко всичко, срещу което негодувах. Казах му за нечовешкото отношение на полицията в Хуш, която, доказвайки само Господ знае какви деяния, определи 12 души от нас като „заподозрени комунисти”, а се знаеше какво може да се очаква, като се имат предвид нравите на онова време. Той ми обеща, че тази категоризация ще изчезне, след като престоим две-три седмици в отдела му. Трябва да се разбере, че това чудесно поведение веднага произведе очаквания ефект, и властите и населението на Богдана се държаха с нас като с истински братя. Ние бяхме настанени в къщи, дадохме ни храна, жените изпраха и изкърпиха прането ни, и когато, след няколко дни, получихме заповед да напуснем Богдана, мъката беше всеобща. Хората дойдоха с нас до Бъкани, крайното село на отпътуването ни, превозиха багажа

ни в каруците си и отказаха да получат каквото и да е заплащане в замяна на тези услуги.

Istoria României în texte, pp. 339–340.

Този откъс показва, че депортацията на евреите в контекста на антисемитската политика, провеждана на място от правителството на Антонеску⁷⁴, не непременно предизвиква изтляване на човешките чувства сред някои служители, кадри на армията или жандармерията. Известни са многобройни примери на служители, които проявяват човешко отношение спрямо засегнатите от политиката на румънската държава. Група евреи е събрана в двора на полицейския участък и е отведена от Хуш. След три дни ходене пеша, пристигат в окръг Тутова (20-21 юни 1941 г.), където са представени на началника на жандармерийския отдел, който се обръща към тях с тази реч.

Дали Георге Присъкару поема някакви рискове, когато помага на депортираните евреи? Какво би му се случило, ако началниците му разберат какво е направил? Как бихте се държали вие на негово място? Мислите ли, че е можел да направи повече?

IV–13. Българският дипломат Иван Д. Станчов разказва как германски офицер го спасява от Гестапо в България

Призори ме събуди неочакван посетител, един огромен на ръст германски десантчик. Той козирува и каза, че „хер майор” го изпратил да ми предаде следното: „Напуснете София незабавно. „Кафявите” – това беше прозвището на Гестапо заради кафявите им униформи – „са тръгнали да ви арестуват.” Запитах го защо неговият „майор”, който знаех, беше шефът на военното разузнаване в България, се е загрижил за мене.

„Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!” („Та нали сте офицер и джентълмен!”) – отговори фигурата, козирува напето и изчезна.

Хванах първия влак за Варна и докато пътувах през тясното Искърско дефиле.... размишлявах какъв късмет се беше оказала враждата, разделяща Вермахта от нацистите... По-късно портиерът ми каза, че един час след заминаването ми „група германци” дошли да питат за мен.

Станчов, р. 172.

74. Правителството на Антонеску депортира евреите, най-вече от Бесарабия и Буковина, отвъд Днестър (извън междувоенната румънска територия), където организира няколко лагери за депортация. През септември 1942 г. правителството започва да връща обратно депортираните евреи и в следващия период се опитва да подпомогне тяхната емиграция в Палестина. Генерал Антонеску смята, че еврейското население трябва да бъде изведено от румънската територия, но това не непременно предполага физическото им унищожаване, ето защо емиграцията се смята за правилното решение.

Трябва ли винаги и правилно ли е да се слага знак за равенство между „германец“ и „враг“? Защо някои германци действат срещу други германци? Какъв аргумент има германският офицер, за да помогне на Иван Д. Станчов?

► **И 48. Тайната партизанска болница „Франя”, близо до Церкно, Словения**

Нелегална медицинска служба на Освободителния фронт. Това може би е най-хуманната мисия през войната. Била е много добре организирана, въпреки извънредно тежките условия. През януари 1945 г. тя има 281 тайни болници и шест законни (други 62 са на път да бъдат построени), както и 2260 легла. През войната 11 321 ранени и болни хора са под медицинските грижи на 30 лекари, 652 медицински сестри и други членове на персонала. 19 лекари загубват живота си.

IV–14. Алфонз Барон, комисионер на фабриката за сладкиши и шоколад „Юнион”, в главната квартира на усташката полиция, 9 юли 1941 г.

Драга Гербер, от ул. „Ивканчева” 7/III, еврейка, бе отведена днес. Посочената Драга Гербер беше касиерка във фирмата му. Беше й дадено

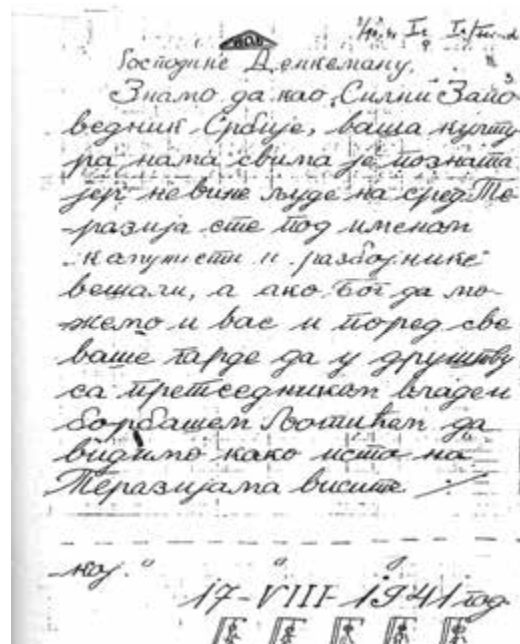
предизвестие и тези дни трябваше да предаде счетоводството на чиновник, който се връща обратно на работа, след като тя си тръгне и напусне фирмата. Тъй като Драга Гербер бе взета от апартамента си след работното ни време, нямаше време да предаде ключовете от счетоводството, нито пък да оправи сметките. Съществуваше риск ключовете да се загубят и ние щяхме да закъсаме, ако не можем да отворим касата си утре, когато дойдат хората. Затова, молим да дадете възможност на Драга Гербер да предаде ключовете от касата в нашата фирма, колкото се може по-скоро.

Goldstein, p. 370.

Какво се опитва да постигне Барон с написването и изпращането на това писмо? Според вас, дали Барон иска затворничката да бъде освободена по посочената причина? Не е ли това трик (или просто опит), като се има предвид, че властите на НХД дори не биха обсъдили каквато и да е друга причина? Защо Барон пише за затворничката, която иска да бъде освободена (поне временно), с презрение?

► **И 49. Писмо от анонимен белградчанин до германския военен командващ в Сърбия**

Istorijski Arhiv Beograda, Uprava Grada Beograda [Исторически архив на Белград, управа на град Бел-

град], SP III-48,

к 157/15, 25 септември 1941 г.

Това е писмо до германския военен командващ в Сърбия, генерал Хайнрих Данкелман, по повод обесването на заложници на „Теразия“, централния белградски площад, на 17 август 1941 г. Съдържа предупреждение, че той и неговите помощници, в крайна сметка ще бъдат сполетени от същата съдба.

Можете ли да кажете, че написването на това писмо е геройски акт? Обяснете позицията си.

Обобщаващи въпроси към глава IV.

Дали, според вас, хуманизмът и солидарността са качества, присъщи на щедри и смели хора, или всеки би могъл да ги притежава? Може ли дадена личност да действа като военнопръстълник в една ситуация и да бъде щедър хуманист в друга? Обяснете позицията си. Като имате предвид, че хората често пъти се представят като по-добри личности, отколкото всъщност са, доколко достоверни са някои от изворите (спомените)?

ГЛАВА V

Последиците

Втората световна война, най-големият конфликт в историята на човечеството, оставя след себе си много дълбоки и неизличими следи.

Целта на тази глава е да представи по-отблизо някои от последиците чрез следващите извори, като се започне от броя на ранените и убитите, мине се през насилствената миграция на населението по време на войната и след нея, и се стигне до знаците на политическите промени в повечето страни от региона. Поради липсата на място някои последици от войната са засегнати само бегло или изобщо са пропуснати. Такъв е случаят с промените в етническата структура на населението, военната разруха и следвоенното възстановяване, наказанията на колаборационистите след войната, политическите промени и гражданската война в Гърция.

Va. Загубите от войната и жертвите на войната

V-1. Енвер Ходжа на мирната конференция в Париж, за жертвите и материалните загуби на Албания

Жертвите на нашия народ бяха огромни. От население един милион души, 28 000 бяха убити, 12 600 ранени, 10 000 бяха политически затворници в Италия и Германия, а 35 000 – накарани да работят принудително; от 2500 градове и села в Албания 850 бяха разрушени или изравнени със земята. Всички комуникации, пристанища, мини и електростанции бяха разрушени, нашето земеделие и добитък бяха разграбени, и цялата ни национална икономика съсипана. От друга страна, врагът претърпя следните загуби: 53 639 италианци и германци бяха убити, ранени или пленени; разрушени бяха около 100 танка и бронирани коли; 1334 оръдия и мортири, 1934 камиона и 2855 картечници бяха пленени или унищожени, да не споменаваме пушките, мунициите и складовете, които бяха унищожени или пленени.

O'Donnel, p. 13.

Напълно достоверен ли е този извор? Обяснете позицията си.

► И 50. 17 ноември 1944 г.

Епопеја е Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939-1944.

Тази картина от Букурош Сейдини припомня моменти от освобождението на албанската столица Тирана от страна на партизаните.

V–2. Швейцарски журналист за опустошението на Подгорица

Подгорица представлява ужасяваща гледка! Този град, който бе напредничав и красив преди войната, с население от 15 000 жители, бе бомбардиран петдесет и два пъти от англо-американските самолети и бе на практика унищожен. Изненадващо е, ако видите някой от редките жители, който си пробива път през руините; повечето са в дрипи, без обувки, без осветление. И жи-

веят в руините почти без никаква храна. Ужасяваща е мисълта за това как тези нещастни хора ще преживеят зимата.

Selhanović, p. 14.

Таблицы

1. Броят на хората, убити в Югославия, разпределени по националност

Националност	Коџовиќ (1985)	Џерјавиќ (1989)
Сърби	487.000	530.000
Черногорци	50.000	20.000
Хървати	207.000	192.000
Мюсюлмани	86.000	103.000
Словенци	32.000	42.000
Македонци	7.000	6.000
Други	145.000	134.000
Общо	1.014.000	1.027.000

Žerjavić, pp. 14, 57.

Висшият служител на Международната лига на дружествата на Червения кръст в Женева, Ф. Ж. Роажон, който посещава Подгорица непосредствено след войната, описва как тя изглежда в този период. Роажон публикува статия под заглавие „Черна гора – малка държава, оцетена от войната“ в *La Tribune de Geneve*, на 11 октомври 1945 г.

Първата оценка на броя на жертвите от Втората световна война в Югославия се появява в доклада на Съвета по репарациите на югославското правителство. Неин автор е студентът по математика (!) Владета Вучкович, на когото е дадено време от две седмици за изпълнението и завършването на такава сложна задача, заедно с инструкцията „броят да бъде извънредно голям и да бъде обоснован научно и статистически“. Оценката му на демографските загуби (която включва убитите и спадът в нивото на раждаемостта, причинено от войната и емиграцията) е 1,7 милиона, но в крайния вариант на текста този брой е посочен като жертви, което било възприето за загинали във войната. Таблицата се основава на по-нови оценки от Боголюб Кочович и Владимир Жерявич (съответно сръбски и хърватски автор). Точността на тези числа все още се проучва. Например Словенският институт за съвременна история понастоящем се намира в разгара на изследователски проект, който вече сочи, че оценката на словенските жертви е твърде ниска. Авторите (Т. Томиншек, М. Шорн и Д. Дубая) вече са установили имената на 87 000 жертви.

2. Загубите на Гърция по време на Втората световна война

	Загуби	Предвоенни стойности	Загуби (%)
Човешки жертви			
Смъртни случаи (1940-1944)	475.000	7.335.000	6,5
Материални загуби			
Работен добитък	855.000	2.005.000	42,6
Овце, прасета, птици	12.305.000	24.840.000	49,5
Гори	5.000 km ²	19.180 km ²	25,0
Превозни средства (пътнически, товарни, автобуси)	11.300	17.200	65,7
Пътни мостове (с дължина над 6 м)			90,0
Ж. П. състав (локомотиви, вагони)	6.080	6.502	93,5
Ж. П. мостове (с дължина над 10 м)	96	96	100,0
Сгради	401.000	1.730.000	23,2
Търговски кораби (до април 1945 г.)	434	583	74,5

«Αι θυσίαι της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο», Министерство на възстановяването, Атина 1946 (*Istoria*, vol. 16, p. 63).

3. Загубите на гръцкото търговско корабоплаване през Втората световна война⁷⁵

	Гръцкият флот на 1 септември 1939 г.		Гръцки съдове, изгубени към 2 септември 1945 г.		Загуби (%)	
		Бруто тонаж		Бруто тонаж		
Товарни съдове	500	1.766.352				
Пътнически съдове	55	49.995				
Океански кораби	1	16.690				
Разни	21	3.997				
Общо	577	1.837.034	432	1.346.520	74,8%	73,3%
Платноходи, платноходно -моторни и моторни съдове	713	55.057	551	52.634	77,3%	95,4%
Съвкупно	1.290	1.892.091	983	1.399.154		

В началото на войната гръцката търговска флота е на девето място в света, така че пълното ѝ въвличане на страната на Съюзниците (дори преди 28 октомври 1940 г.) е важен фактор. Гръцката търговска флота губи най-висок процент от brutния си тонаж в сравнение с другите големи флоти: следва я Великобритания с 54% от brutния си тонаж, изгубен по време на конфликта.

Vb. Миграцията по време на войната и след нея

Таблица 4. Миграция към Черна гора, 1941-1945

ОКРЪГ	Общо	Мъже	Жени
1. Андриевица	3.319	1.429	1.890
2. Бар	253	113	140
3. Биело поле	495	221	274
4. Котор	1.343	602	741
5. Даниловград	2.129	949	1.180
6. Дурмитор	876	404	472
7. Беране	2.515	1.200	1.315
8. Колашин	962	543	419
9. Никшич	2.099	980	1.119
10. Плевля	1.292	584	708
11. Подгорица	3.434	1.635	1.799
12. Цетине	1.899	925	974
ОБЩО	20.616	9.585	11.031

Luburić, p. 74.

75. Данните са събрани от Христос Е. Дуняс.

V–3. Откъс от доклад на федерален служител на Министерството на вътрешните работи на Германия до началника на цивилната администрация в Долна Щирия, по повод на масовите прогонвания на словенци (30 май 1941 г.)⁷⁶

Най-трудният проблем, който трябва да бъде решен в Долна Щирия, е да се прочисти долнощирийското национално тяло от чуждия славянски елемент, който не може да се подложи на процес на германизация. Ако регерманизацията на Долна Щирия въобще трябва да бъде успешна и този югоизточен край на Германския райх трябва да се превърне в надеждна бариера срещу винаги размирните Балкани, местното население трябва да бъде освободено от всякакви съставки, които расово или поведенчески саботират германизацията. Задачата на Щирийската патриотична асоциация може да успее единствено, ако почвата е съответно прочистена. Ето защо е планирана депортация (преместване) на населението, която ще бъде проведена на четири етапа, по начин, който се е доказал като успешен при подобни дейности в други, възвърнати територии на Райха (особено на изток).

Историческите основания за подобни мерки са повече от очевидни. Ясният възглед в полза на това действие трябва да остави настрана всички твърде човешки емоции, също характерни за немската природа, особено когато се има предвид безмилостната и разрушителна конфронтация, на която беше подложено немското население тук, в Долна Щирия, от онези, които сега трябва да напуснат.

Депортациите в Сърбия и частично в Хърватско трябва да се осъществяват с влакове, които могат да превозят 1000 души. Датата на осъществяване [на тази мярка] и увеличаването на броя влакове (за момента се планира да бъдат един или два дневно), все още не са определени.

Ferenc, p. 43.

Каква е целта на планираната депортация (преместване) на населението? Какви са последиците от този план?

V–4. Доклад от върховния комисар на провинция Любляна за програмата за дейностите в региона, 24 август 1942 г.

Относно поверителен документ №. 1362/2, с дата 16 август, си позволявам да направя преглед на програмите за дейностите, които възнамерявам да проведат в тази провинция. [...]

1. Проблемът със словенското население може да бъде решен по три начина:

- а. чрез неговото унищожаване;
- б. чрез депортации;
- в. чрез отстраняване на опозиционните елементи, което може да бъде постигнато посредством провеждането на твърда, но честна политика за обединяване на хората, с цел да се поставят основите на полезно и честно сътрудничество. Това ще ни даде възможност за асимилация, която може да се постигне само с течение на времето. Следователно ние трябва да решим кой метод ще използваме.

2. За масовите депортации на населението трябва да следваме предварително подготвена програма, която би трябвало да се проведе в рамките на цялата провинция. Ще бъде по-добре да се създадат трудови лагери, вместо лагери за интерниране, където хората остават безполезни.

- 3. Относно целта да се замести словенското население с италианско, трябва да бъде решено следното:
 - а. къде да бъде преместено словенското население;
 - б. откъде да се вземе подходящо италианско население, като в този случай трябва да се има предвид, че хората от северните и централните области са най-подходящи за заселване в словенските територии;
 - в. ако районът край границата трябва да бъде напълно италианизиран, трябва да бъде определена неговата ширина (20-30 км);
 - г. ако цялото словенско население трябва да бъде преместено, процесът трябва да започне в районите около границата, където словенците живеят под италианска власт.

По мое мнение пълното и дори частичното преместване на словенското население едва ли ще бъде възможно по време на войната.

Ferenc, pp. 73-74.

76. В периода между двете световни войни Германия смята словенската територия за немска и след окупацията ѝ иска да я анексира официално като южна граница на Райха. Това трябвало да се извърши в рамките на шест месеца (до края на 1941 г.). Словенците трябвало да бъдат депортирани или германизирани, и страната да бъде обитавана от немци.

Тъй като италианската „мека“ окупационна политика е неуспешна, военните и цивилните власти, следвайки инструкциите на Мусолини, предприемат същите мерки като германците в тяхната окупационна зона, т.е. разстрелване на заложници и масови екзекуции на пленени партизани, нелегални активисти на Освободителния фронт и жители на селища, подозирани във връзка със съпротивителното движение, които обаче са напълно невинни. За целия период на италианска окупация в провинция Любляна, италианските въоръжени сили избиват поне 416 лица и 238 групи с 1153 души, тоест общо 1569 души, без да се броят осъдените от военния съд в Любляна и депортираните. Крайната цел е „прочистването“ на словенската национална територия и подготовката ѝ за италианско заселване след войната.

Какви са приликите и разликите между германския и италианския план? Сравнете този извор с предишния.

V-5. Преследвания на германското малцинство в Румъния след войната

1. Всички мъже между 17-45 години подлежат на интерниране.
2. Също всички жени на възраст между 18-30 години.
3. Няма изключение за горепосочените категории, що се отнася до допускането, освен за жени с деца, по-малки от една година, и за тези, които страдат от заболяване, което ги прави нетрудоспособни. [...]
6. Всички, които подлежат на интерниране, трябва да бъдат доставени в съответните жандармерийски легиони, които ще ги заведат до сборните пунктове, създадени предварително от властите на полицията и местната жандармерия. Следва да се отбележи, че тези сборни пунктове трябва да бъдат разположени близо до железопътна гара.
7. Подлежащите на интерниране трябва сами да си осигурят храна до пристигането в сборните пунктове. След това храна ще им се дава от румънските власти (жандармите и полицията) за период от два до шест дни, в рамките на които ще получават поне едно топло ястие на ден.

Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945), pp. 38–39.

Окупацията на Румъния от Червената армия води до началото на преследване на немското малцинство в страната. Много етнически немци са депортирани в СССР. Този документ е заповед № 32.475-S от генералния директор на полицията, съдържащ подробности относно интернирането (3 януари 1945 г.)

Носи ли съветската окупация свобода и демокрация в Румъния? Смятате ли за нормално да се депортират хора само въз основа на техния етнически произход? Дали всички депортирани са виновни? Интересува ли се някой от разграничаването на виновните, които следва да бъдат наказани, от останалите? Знаете ли за други случаи на колективна вина от историята на XX в.?

► И 51. Бежанци от Босна в Сърбия, 1941 г.

Milošević, *Izbeglice i preseljenici*, pr. 246.

Повече от 400 000 сръбски бежанци от всички югославски земи намират убежище на територията на окупирана Сърбия.

V-6. Лична бележка на британския премиер-министър Уинстън Чърчил, адресирана до британския министър на външните работи, относно депортацията на румънски граждани от немски етнически произход в Русия (19 януари 1945 г.)

Лична бележка на премиера
„Даунинг стрийт“ 10,
Уайтхол
19. I 1945
Серия № М 91/5

ДО МИНИСТЪРА НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ

Струва ми се, че заемаме твърде активна позиция срещу депортацията на австрийци, саксонци и други немски или квазигермански елементи от Румъния в Русия, с цел работа. Като се има предвид всичко, което претърпя Русия и планираното нападение на Румъния срещу нея, многобройните армии, които Русия използва на фронта понастоящем, и ужасните условия за хората в много части на Европа, не разбирам защо

се казва, че руснаците допускат грешка, като искат 100-150 000 души от този вид да работят при тях под земята. Ние трябва да си припомним, че обещахме да оставим съдбата на Румъния основно в ръцете на руснаците. Не мога да смятам за грешно това, че руснаците вземат румънци от какъвто и да е произход, за да работят в руските мини, като се има предвид всичко, което се е случило.

19. 01. 1945 г.

Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945), p. 31.

Оценете отношението на Уинстън Чърчил от морална гледна точка. Съобразено ли е то с Декларацията за човешките права, подкрепена от Обединените нации?

► И 52. Завръщането на словенската народна гвардия (домобранци) през юни 1945 г.

Словенската народна гвардия е основана през септември 1943 г. в Любляна, за да се сражава срещу Освободителния фронт. Тя е организирана от германците и членовете ѝ са предимно католици и антикомунисти. Германците, които не вярват на народните гвардейци, искат те да потвърдят лоялността си с публична клетвена церемония на рождения ден на Хитлер (20 април 1944 г.). В края на войната членове на Народната гвардия, заедно с Вермахта, се оттеглят в Австрия, където британците ги разоръжават като германски колаборационисти. През юни 1945 г. британците ги връщат. Между 7 000 и 11 000 са избити на различни места в Словения. Кланетата са пазени в тайна от обществеността в страната до 1975 г. През 80-те години на миналия век темата за масовите убийства, отговорността и болезнените последици за словенската нация започва да се дискутира свободно сред интелектуалците. След първите демократични избори през 1990 г., е проведена помирителна церемония в Кочевски Рог, където са най-големите масови гробове.

Ус. Промени в политическите системи

V–7. Предложението на Уинстън Чърчил за „процентно” споразумение⁷⁷

Румъния	Русия	90%	
	Другите	10%	
Гърция	Великобритания	90%	
	Другите	10%	
Югославия		50/50	
Унгария		50/50	
България	Русия	75%	90%
	Другите	25%	10%

България – своенравният съюзник на Третия райх, с. 96.

► И 53. Населението на Атина празнува пристигането на британската армия след освобождението

Istoria, 101.

Британските и американските знамена могат да се видят редом с гръцките и заедно със символите на ЕАМ и на Комунистическата партия (ККЕ).

V–8. Укрепване на властта на Националноосвободителното движение в Босна и Херцеговина

Предложение за решение за създаване на Конституция на Държавния антифашистки съвет за национално освобождение на Босна и Херцеговина, като най-висша законодателна и изпълнителна национално представителна организация на федеративна Босна и Херцеговина.

1 юли 1944 г.

Параграф 1

Въз основа на свободно изразената воля на народите на Босна и Херцеговина, и според решенията, взети на втората сесия на Антифашисткото вече на народното освобождение на Югославия, в Яйце, от 29 и 30 ноември 1943 г., Националното антифашистко вече на народното освобождение на Босна и Херцеговина се конституира в качеството си на върховен орган на държавната власт в Босна и Херцеговина, която е равноправна федеративна единица в Демократична Федеративна Югославия⁷⁸.

Zgonjanin et al. (ed.), p. 399.

През 1944 г. партизанските комунистически сили консолидират властта си над цяла Югославия, включително Босна и Херцеговина. В решенията, взети от Националното антифашистко вече на народното освобождение на Босна и Херцеговина, можем да видим как те работят систематично, за да постигнат комунистически монопол върху властта след войната.

Коментирайте факта, че изворът посочва „свободно изразената воля на народите”, въпреки че в Босна и Херцеговина нямало избори. Има ли подобен пример от вашата страна?

V–9. През май 1945 г. Йосип Хорват, журналист и историк, става свидетел на заминаването на усташите и пристигането на партизаните в Загреб

8 – Преминах през Тушканац. По пътя бях весел

77. Представено на Сталин на 9 октомври 1945 г.

78. По това време в Босна и Херцеговина не са провеждани демократични избори.

като дете – нямахме право да преминаваме по този път в течение на четири години и един месец. Толкова дребно нещо ме накара да почувствам, че свободата е дошла, че навлизаме в нов живот. Имах такова странно чувство в сърцето си, съзнанието на човек не може да схване, че страхът си е отишъл. [...]

9 – Пристигащата армия все още преминава през града, окъсана, но отлично въоръжена, истински бойци. [...] Апропо окъсаните и мръсни бойци: каква лъжа са всички тези рисувани картини на военни сцени. В тях войниците винаги са чисти, спретнати, добре сресани и обръснати. Това вече дори не е идеализация или стилизация, а чисто и просто глупост. [...]

14 – Поради горещото време спях лошо. Видях се с мама и отидох на разходка. Бях помолен да отида в НВЗ [Хърватски издателски библиографски институт], за да попълня някакви лични данни. Атмосферата бе депресираща. Един учител бе назначен за политически офицер в НВЗ и той нямаше и най-малка представа за какво става дума. Отидох въкъси с Фрицика. Там също имаше някаква паника, тъй като някакви униформени мъже отведоха Циго, но инцидентът се размина щастливо. Циго бе освободен след половин час. Беше загубил само безценния си комплект инструменти.

Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu*, pp. 229-231.

Какво мислите за действията на новото партизанско правителство така, както са описани по-горе? Според вас, дали дневникът на Хорват е подложен на автоцензура?

► **И 54. Партизаните влизат в Загреб, 8 май 1945 г.**

Музей на град Загреб

Опишете снимката: очевидно ли е, че тя показва историческо събитие? Защо главният площад на Загреб е празен?

► **И 55. Митинг на площад „Бан Йелачич“ в Загреб, след като партизаните завземат властта (май 1945 г.)**

Галерия на Държавните архиви, Загреб

Защо главният градски площад е препълнен с хора, няколко дни след като партизаните са влезли в града? Какви биха могли да са вероятните мотиви за тяхното пристигане на митинга, организиран от новите власти?

V–10. Из доклад от заседание на Българската работническа партия (комунисти), на което са обсъждани присъдите на представители на бившия режим

20 януари 1945 г.

Дневен ред: Размяна на мисли по присъдите в двата процеса [...]

Министър Минчо Нейчев: Другарите народни обвинители постъпват съвършено неправилно. Търси се най-тежкото престъпление и се започва градация надолу. Със смърт искат да се накажат само най-виновните, а за по-малко виновните (в сравнение с тях) предвиждат по-малки наказания. Не се търси дали е извършено достатъчно престъпление, заслужаващо само по себе си смъртно наказание, а се гледа има ли други, извършили по-големи престъпления.

Георги Чанков: Линията на нашите обвинители не е линия на хора, които са политически заинтересовани за нанасянето на удар на тази камарила, а като на хора, които стоят настрана от цялата борба на народа и сега мерят кой колко

е виновен и пр. Не се чувствуват нашите народни обвинители като хора, които търсят и най-малкото, което ще докаже виновността на тези бандити...

Трайчо Костов: С линията на другарите обвинители по никакъв начин не можем да се съгласим. Предлагам – за регентите – смърт и за тримата... За съветниците – Севов и другите четирима да се осъдят на най-тежкото наказание... За първия кабинет на Филов: въпросът е ясен – смърт. [...]

За втория кабинет на Филов: също. [...]

Прието.

Христоматия по История на България [1944-1948], с. 484-485.

Как са решени присъдите – на основание на истинска вина или по други критерии? Дали политическите лидери трябва да вземат тези решения или съответните съдебни институции?

V–11 и V–12.

Откъс от доклад на министъра на правосъдието за броя на хората, осъдени от Народния съд в България

ИЗ ДОКЛАД НА Д-Р МИНЧО НЕЙЧЕВ – МИНИСТЪР НА ПРАВОСЪДИЕТО
ДО НАЦИОНАЛНИЯ КОМИТЕТ НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ

[...] За времето от 23. XII. 1944 до 31. III. 1945 г. Народният съд разгледа 145 дела с общо 10 907 подсъдими. От тях са осъдени: на смърт 2680, на доживотен затвор 1921, на 20 години лишаване от свобода – 19, на 15 години – 962, на 10 години – 727 и останалите 3241 на по-малко от 10 години. Конфискувани са имотите на почти всички осъдени.

Манов, с. 21.

Меморандум относно процесите и изпълнението на присъдите срещу т.нар. военнопредстъпници в освободените и сателитните страни

[До] г-н Кевъндиш Кенън
Южноевропейски отдел,
Държавен департамент
Вашингтон, Д.С.

Британско посолство във Вашингтон, 31 март 1945 г.

2. Въпреки че лицата, екзекутирани в резултат на неотдашните процеси в България, се причисляват общо към „военнопредстъпниците“, очевидно е от обвинителния акт и от всички обстоятелства около процесите, че тези процеси са действително политически по своя характер... За целта беше приет специален закон с обратна сила и се използва удобният случай, за да се отърват от много политици, враждебно настроени към тези, които са на власт сега.

3. Чистка от такъв характер, макар и проведена донякъде, би могла лесно да създаде вакуум в политическия живот на страната, което би улеснило дадено едностранно правителство да овладее властта и да установи диктатура.

България – своенравният съюзник на Третия райх, с. 222-223.

Когато знаете, че няколко десетки души са осъдени на смърт по време на Нюрнбергските процеси и че има по-малко осъдени в Япония, как обяснявате големия брой хора, екзекутирани от Народния съд в България? Как реагира британското посолство във Вашингтон на тези процеси?

► И 56. Топло посрещане на югославските македонски военни, политически и държавни лидери в освободено Скопие (13 ноември 1944 г.)

V–13. Откъс, описващ нахлуването на Червената армия в България и завземането на властта от Отечествения фронт

Четири и половина десетилетия датата 9. 09. 1944-та беше възпявана и въздигана като „народно антифашистко въстание“, като „социа-

листическа революция”. Всъщност това е един преврат с помощта на чужда държава, чиято войска влиза у нас, след като ни обявява война. Срещу Червената армия на Сталин у нас не е гръмнала пушка. Напротив. Тя беше посрещана като наша освободителка... Партизаните почнаха „триумфално” да слизат от горските пазви из селищата, да веят алени знамена и да вдигат лозунги. СМЪРТ НА ФАШИЗМА – СВОБОДА НА НАРОДА! Най-често срещаната и чуваната дума в онези дни беше СМЪРТ!

[...] Въстание нямаше. Защото ОФ - правителството получи властта без кръвопролитие. А кръв почнаха да проливат тъкмо те, нововластниците. От първия ден на своето господство. Това ставаше с мълчаливото одобрение на „братушките”.

Манов, с. 11-12.

Как вижда авторът промяната на режима? Каква е ролята на Червената армия, на партизаните и на Отечествения фронт в това събитие? Как я представят победителите?

► И 57. Белградчани посрещат българската армия

„Да живее братската българска армия!” – ето как белградчани посрещат своите съседи. България взема участие във Втората световна война, на страната на Антихитлеристката коалиция, между септември 1944 и май 1945 г. Българската армия, заедно с югославските партизани и части от Трети Украински фронт, се сражава на югославска, унгарска и австрийска територия.

Обобщаващи въпроси към дял Vc.

Какви са промените в политическата система във вашата страна след Втората световна война? Случват ли се други големи политически промени в следващите десетилетия и по какви причини? Сравнете своята страна и съседните страни.

ГЛАВА VI

Паметта за войната

Тази глава ни предлага донякъде по-различен поглед върху събитията през войната и от по-отдалечена перспектива. Тя е резултат от изминалото време и последвалото разкъсване на връзките, което настъпва, когато мемоари, припомнения и интервюта се документират години след като са се случили самите събития. След известно време участниците във военновременните събития могат да разглеждат преживяванията си в различна светлина или да ги видят под различен ъгъл. Интересно е да се наблюдава как разказвачът променя перспективата си и да се открият причините за тази промяна. Сред причините може да са: желанието на разказвача да промени историята и своята лична роля в нея с определена цел; промяна в неговите политически нагласи или житейски възгледи; избледняващ спомен; влияние на други хора и др.

Друг тип откъснатост, който може да се открие в следващите извори, е този на документалното представяне, например на реални, актуални събития. Тя е най-ясно видима в литературните творби. Сред тях можем да видим голямо разнообразие – от видимо идеологически оцветени, неубедителни, безжизнени и черно-бели истории, до такива, при които реалистичното представяне и високата художествена стойност се допълват взаимно и дават цялостен, завършен разказ за историческото събитие. Някои примери от този спектър могат да бъдат открити в следващите параграфи.

VI-1. Интервю с Йожо Пожар (роден през 1932 г. в Словения), осиротял през Втората световна война

Помня, че войната беше кошмар, който за нещастие беше истински. Но всички мои спомени са примесени с факти. Един ден италианските войници отведоха баща ми Йожо, като заложник, и го разстреляха в Подпеч, заедно с още пет други селяни от Брест.

Спомените ми от юношеството са болезнени. По това време животът беше много труден. Сестрите ми Милка и Мария, брат ми Марин, баща ми Йожо, майка ми Иванка и аз живеехме заедно в малка ферма. Въпреки че татко беше майстор на каруци, не можеше да си намери подходяща работа. Животът ни беше като на другите семейства в село Брест и в махалата.

Всичко се промени или, трябва може би да кажа, се срива, когато отведоха и застреляха татко. Стана още по-зле, когато през 1944 г. мама бе изпратена в германски концлагер. Бях на дванайсет години тогава и първоначално аз се грижех за дома и за семейството. По-късно сестрите ми Милка и Мария и брат ми Марин бяха поети от

леля ми Алойзия Груден от Любляна, а съседите се грижеха за мен. Стоях при тях до 1945 г., когато мама се върна от концлагера...

Животът продължаваше. Ние някак си се оправяхме, но сигурно щеше да е по-добре, ако имахме и татко, когато се нуждаехме най-много от него... Все още е мъчително за мен, когато стоя на гроба на татко в Томишель и си мисля за смъртта му по време, когато се нуждаехме най-много от него.

Брест, април 2003 г.

Ilegalčki Borec, Любляна 2003.

Как бихте описали спомените на Йожо Пожар? Помислете за големия брой жертви през Втората световна война и се опитайте да си представите колко такива истории, подобни на неговата, съществуват до днес.

VI-2. Откъс от полубиографичния роман на Фикрет Демираг

Датата беше 28 април 1941 г. Изглежда, че бяхме взети в плен, в рамките на месец от пристигането ни в Гърция и единайсет месеца, след

като се бяхме записали. Трудно е да си представи човек, че повече от половината от нас никога не бяха изстреляли и един патрон през цялата си военна кариера. Това се дължеше до голяма степен на факта, че повечето кипърци служеха в запаса. Като наближихме пътя, видяхме нисък германски войник. Това беше първият германски войник, който виждахме и който изглеждаше уморен и отегчен. Нямаше нищо във вида на този нацистки войник, което да го прави специален или по-висш! Единственото, което го отличаваше беше картечницата, която държеше и която сочеше към хилядите военнопленници, слизащи от планините.

„Report” no. 46, p. 14.

По време на войната Кипър е коронна колония на Великобритания. Мнозина кипърски гърци и турци се присъединяват към „кипърските полкове“ и се сражават срещу нацистка Германия. Мнозина са пленени и затворени за известно време в германски военнопленнически лагери.

От какво се чувства объркан Билял Денизал? Как описва той германския войник? Изненадан ли е, че германският войник не изглежда „специален или по-висш“. Защо очаква той да изглежда по този начин?

► И 58. Фреска - композиция от Борко Лазески

Тази фреска-композиция представя национално-освободителната и антифашистка борба на македонския народ по време на Втората световна война (1941-1945).

VI-3. Българският партизански командир Денчо Знеполски за това как историята на съпротивата е пренаписана в годините след Втората световна война

Дълбоко съм убеден, че история не се пише по заповед с няколко десетилетия закъснение. Тя е била сътворена по времето на партизанските битки, но за някои стана удобно да манипулират фактите и да ги привеждат в съответствие със собствените си амбиции... Това добре, но като ни натикаха нас в ареста през 1951-1954 г., много хора ги налегна епидемия „отслабване на паметта“ и те започнаха поголовно да преиначават историческата правда и да привеждат в съответствие миналото със сегашното си положение в партийната и държавната йерархия. Трябваше непременно по времето на въоръжената борба срещу фашизма да са били големи командири, за да звучат биографиите им по-престижно! Някои от тях и без това си имаха достатъчен революционен актив и не се нуждаеха от разкрасяване на житието-битието преди Девети септември, но... човещина!

Знеполски, с. 316.

Кои са хората, които пренаписват историята? С каква цел го правят?

VI-4. Генерал Константин Сънътеску за контраста между „публичната“ информация и реалността на фронтовата линия (откъс от дневника му)

15 декември 1942 г. Днес е ред да се четат вестниците от 23 и 24 ноември [1942 г.]. Хроникьорът на Universul пише: „В сектора на Долен Дон румънските и германските войски, които бяха ангажирани от няколко дни в ужасяващи отбранителни боеве, отблъснаха постоянните атаки на неприятеля и разбиха кавалерийския полк, който бе успял да проникне до позициите им, но не можеше да избегнат обкръжение“. Тук нищо не може да бъде по-лаконично. Ако конният полк беше наистина разбит, това означава, че една дванадесета от цялата руска кавалерия се е сражавала на този фронт, тъй като те имаха три кавалерийски дивизии.

Господин Хроникьор, нека Ви кажа каква беше ситуацията по това време. Румънските дивизии 5, 6, 13, 15 и част от 14-та дивизия бяха напълно обградени. 11-ти германски корпус и 1-ва румънска кавалерийска дивизия бяха принудени

да преминат на източната страна на Дон, и с 48-ми германски брониран корпус бяха изправени пред невъзможността да се придвижат – факт, който принуди генерал Хайм, наречен „малкия Ромел“, да поеме командването. Врагът пристигна при Чир, на изток от Обливская, като прекръсна железопътната линия, която снабдяваше войските в Сталинград. Както можете да видите, г-н Хроникьор, пълно нещастие... Видях, г-н Хроникьор, че Вие само копирате лъжливите германски комюникета, към които прибавяте няколко празни думи, за да попълните двете колони на вестника. Нещата, за които Ви плащат. Сега разбирам, че никога не е имало толкова изписани неистини, както в официалните военни комюникета. [...]

Sănătescu, pp. 87–88.

Коментирайте разликите между погледа на войниците и онова, което предава пресата. Защо пресата изопачава реалността? Оправдано ли е това изопачаване?

► И 59. Сцена от филма „Ужичката република“

Jugoslovenska kinoteka, Beograd.

Този филм е заснет от белградския продуцент Жика Митрович през 1974 г. „Ужичката република“ е образец за последната фаза на „излъскани“ и романтични интерпретации в „партизанските филми“.

► И 60. Джордже Андреевич-Кун (1904-1964), „Стрелба“, 1943 г.

Jugoslovenska grafika 1900-1950. Katalog izložbe, Beograd, decembar 1977 – februar 1978 [Югославска графика 1900-1950. Изложбен каталог, декември 1977 – февруари 1978 г.] Белград, 1977, Каталог № 12.

VI-5. Момче търси своя баща-партизанин в късия разказ „Среща“ от Анджелка Мартич

Като обърна гръб на овъглените останки на дома си, той се отправи бързо към гората, от която се чуваше звук от далечна, постепенно заглъхваща стрелба. Изгореното село беше в долината. Момчето дори не се обърна, за да го види поне веднъж. Неговите любими хора останаха там, така че никога вече нямаше да ги види, никога повече нямаше да чуе думите им.

Гората го обграждаше отвсякъде, шумолейки с листата си, и той можеше да чуе нежното чуруликане на птиците, което се смесваше странно с далечния тътен от стрелбата. Стрелбата беше неговата цел. Там се сражаваха партизаните и баща му бе с тях, единственият човек, който му беше останал на земята. Дали ще го намери? Трябва, трябва да го намери. И тогава той може да остане с него, и баща му ще му даде пушка, и ще може да отмъсти за селото си в долината и за изгорената къща в овощната градина. [...]

Сражението затихна. Той чу мърморещи гласове. Партизаните едва ли бяха далеч. Момчето усети развълнуваното си сърце да тупти, докато се оглеждаше, за да види баща си... Той срещна партизаните и...

Миг по-късно, стоеше с глава, склоне-

на над мъртъв партизанин, току-що донесен от битката. Едри сълзи се стичаха по лицето му и слабите му рамене се тресяха от силните ридания. Партизаните стояха тихо наоколо. Никой не го успокояваше, никой не му говореше утешителни слова. А и каква би била ползата от тях? Болката му не би могла да бъде смекчена!

Внезапно той поклати решително глава, избърса сълзите с мръсните си ръце и после се прилепи към мъртвото тяло на баща си. Измъкна пушката от мъртвата ръка на баща си, метна я на рамото и се насочи, като стъпваше тежко, към групата, която баща му предвождаше до преди минута. Никой нямаше силата да го спре.

Martić, pp. 118-120.

 Партизанската литература за деца е отделен жанр в следвоенна комунистическа Югославия. Един от най-изтъкнатите ѝ представители е Анджелка Мартич.

 Мислите ли, че подобни събития наистина са се случили (дете губи родителите си, присъединява се към партизаните и става боец)? Трябва ли да се допуска деца да стават бойци в екстремни ситуации? Разбираеми ли са действията на партизанския командир, желани или не, който е позволил подобно нещо? Идеализирана ли е историята на Анджелка Мартич? Обяснете позицията си. Сравнете този откъс с текст III-2 и с илюстрация 22.

VI-6. „Беглецът” – песен, написана от Яковос Камбанелис

БЕГЛЕЦЪТ
от Маутхаузен
от Яковос Камбанелис

Янош Бер от север
Не понася огради
Той събира кураж и полита
Бяга в селата, в равнината.

Дайте ми хляб, госпожо
И нови дрехи
Имам да измина дълъг път
Да полетя над езерата.

Където да мине или да спре
Той предизвиква слухове и страх

И глас, таен глас
„Крийте се, крийте се от беглеца”.

Не съм убиец, християни мои
Не съм хищен звяр
Избягах от затвора
За да стигна до дома.

Какво смъртоносно опустошение
В древната страна на Бертолд Брехт
Янош е предаден на СС
И отведен за екзекуция.

 „Маутхаузен” е песенен цикъл, композиран от Микис Теодоракис, международно признат за музикален гений и най-великият жив гръцки композитор, по стихове на Яковос Камбанелис. Творбата е композирана през 1965 г. и записана през 1966 г. Яковос Камбанелис, роден през 1922 г., е смятан за един от бащите на следвоенната гръцка драма. Той и негов приятел са заловени и изпратени в „Маутхаузен”, където оцеляват две години и половина. Янош Бер е чех, който е публично екзекутиран, след като е заловен.

 Как се чувства беглецът? Защо всички му отказват помощ?

► И 61. Афиш от гръцкия филм „Предателство”, 1964 г.

Soldatos, vol. 1, p. 147.

VI-7. Ивлин Уо описва партизанско нападение (от последната част на военната му трилогия „Меч на честта”)

Конвойт потегли през терен със селско очарование, сякаш през рисунка с водни бои от миналия век. Нанизани с прекрасни чушки висяха от стрехите на

къщичките. Жените, работещи по полята, понякога махаха за поздрав, а друг път криеха лицата си. Нямаше видима разлика между „освободената“ територия и онази, стенеща под чуждо потисничество. [...]

За по-малко от час те бяха пред укреплението. Избра се място на 500 ярда от него. Добре прикрито от шума, където наблюдателите можеха да очакват събитията, удобно и сигурно. [...]

Към девет и половина под тях започна стрелба с пушки. Партизанският командир изглеждаше ядосан. Един партизански куриер бе изпратен долу да разпита. Стрелбата спря преди да се върне. Когато той докладва, преводачът рече на генерал Шпиц: „Няма нищо, било е грешка“.

„Това ни отне изненадата.“

Де Суза, който чу и разбра доклада на куриера, каза на Гай [второто аз на Ивлин Уо]:

„Това бе втора бригада, която се е объркала. Първа мислела, че са врагове и започнала да гърми. Никой не е ранен, но, както отбеляза съюзникът ни, „изгубихме изненадата“.

В долината вече нямаше покой. В следващия четвърт час се дочуха отделни изстрели, изглежда че случайни, някои от парапета на укреплението, други от околните укрытия; после, точно в десет, точно когато върху сложния часовник на генерал Шпиц стрелката на минутите докосна своя зенит, от синьото небе се появиха, свистейки, два самолета [британската въздушна подкрепа]. Те връхлетяха надолу един след друг. Първият изстреля едновременно две ракети, които за малко не улучиха целта си и експлодираха в околната гора, където се групираше част от атакувания отряд. Вторият стреля по-точно. И двете му ракети паднаха точно върху постройката, като вдигнаха облак от летящи отломки. После машините се издигнаха и завиха. Гай, спомняйки си пикиращите бомбардировачи в Крит, които безмилостно проследяваха и обстрелваха войниците на земята, зачака завръщането им. Вместо това, те изчезнаха от погледа и слуха.

Летецът, който бе изпратен да ги наблюдава, стоеше наблизко: „Добра работа – рече той – точно навреме, точно в целта“.

„Това ли е всичко?“ – попита Гай.

„Това е всичко. Сега войниците (партизаните) може да свършат малко работа.“

Но партизаните не сториха нищо.

„Изглежда – обясняваше преводачът на генерал Шпиц – атаката трябва да се отложи. Една германска бронирана колона е била предупредена и е на път насам.“

„Какво ще направят по въпроса хората ви?“

„Пред германска танкова колона се разпръсват. Това е тайната на нашите велики и многобройни победи.“

Waugh, pp. 288-291.

Писателят Ивлин Уо участва във войната на територията на Хърватско (Топуско, Вис), като член на британската военна мисия при партизаните. Задачата на мисията е да наблюдава ситуацията и да информира Съюзниците кой в действителност се сражава с германците в Югославия (партизаните или четниците).

Към кой жанр, освен военния, бихте могли да категоризирате описанието на Уо (хумор, фарс, екшън, екшън комедия)? Какъв вид връзка между автора и партизаните може да се открие в текста? Дали този откъс е чиста измислица, или е основан на реални събития? Сравнете го с текст II–23.

► И 62 Афиш от гръцкия филм „Какво направи през войната, Танасис?“, 1971 г.

Soldatos, vol. 2, p. 4.

VI–8. Откъс от първия роман на Добрица Чосич „Слънцето е далеч”

Всички заплетени обстоятелства направи събранието изключително. Времето застина в полунощ. Фъртуната виеше така, сякаш самата смърт беше срещнала смъртта си. Отрядът бе обграден, мъжете бяха гладни и изтощени, и накъсаният им сън беше пронизан от студ и страх. Комисарят ги събуди и ги събра в хижата на щаба. Тя беше пълна с дим. Партийните членове се тълпяха един до друг, треперейки от студ, и мърмореха сънено в протест срещу събранието по никое време. Те се опираха един на друг, и някои от тях веднага започнаха да кимат, без изобщо да са чули дневния ред.

Павел започна да говори:

„Другари, тук има само една точка в дневния ред: какво може да се направи в тази ситуация? Ние, в щаба, не сме съгласни помежду си. Всеки има свое мнение и изглежда, че никой не е готов да го промени. Така стоят нещата...”

Докато Павел говореше, Вуксан си мислеше: „Как може да не се разберат, след като са лидери и стари комунисти? Това означава, че поне един от тях е опортюнист... Но как е възможно това?... Разбира се, професорът е прав – тук, на Ястребац⁷⁹, ние сме господарите, защо трябва да бягаме от базата си... Но Гвозден е глупак. Има типичен дребнобуржоазен манталитет. Когато човек има частна собственост, не може да се разчита на него в революцията. Остави го да яде, да спи и да чака германците да си отидат. Какво му става? Беше лоялен човек... Странно! [...]. Защо, за Бога, той иска да ходим на Морава⁸⁰ и Копаоник⁸¹, при положение, че не можем да минем там заради четниците⁸²? Народът бе подведен и е срещу нас... Това е бягство от битката...”

[...] Докато Павел говореше, Гвозден и няколко други продължиха да го прекъсват и Павел трябваше няколко пъти да ги смъмри остро:

„... Не е това начинът да се прави партийно събрание! Това е караница. Всички те трябва да бъдат наказани и да изберем нов командир... Отрядът също ще бъде съсипан. Какво им става? Те са в паника. Това не е певческо дружество!”. [...]

– Павел е абсолютно прав! Трябва да спрете да говорите всички тия глупости за „терена”. Там, където германците са окупирали – това е нашият „терен”. [...] Ако напуснем Ястребац, ще изгубим напълно политическия контрол над този район. Народът ще бъде разочарован от нас. Хората на Дража⁸³ ще надделеят и това ще е край за всички нас. [...]

– Когато се присъединих към партизаните – продължи Джордже – тоя свирчо Вуксан ми рече: „Руснаците ще пускат парашутисти; очакваме ги всяка нощ. Войната ще свърши за месец. Няколко дни наред бяхме готови да запалим огън, когато се появят съветските самолети. Лятото отмина, дойде белият мраз, после черният мраз, после падна сняг до кръста, но Хитлер всъщност душеше около Москва „И сега какво е положението?” – питах го аз. „Всичко ще свърши през пролетта” – каза ми той. „Добре – рекох аз – нямам нищо против да чакам до Гергьовден”. Обаче, сега пак съм тук, в сняг до коленете на Ястребац, като полярна мечка. [...] Вук се закашля намръщено и после обяви с треперещ глас:

– Военният съд осъди другаря Гвозден на смърт... От строя се дочу пъшкане, а някои мъже въздъгнаха дълбоко. Вук спря, сякаш чакаше някой да каже нещо и после продължи:

– Защото... хъм... в най-тежкия момент от борбата той се опита да предизвика бунт в отряда, и по този начин... хъм... е виновен в предателство. Да, той стана предател!... Това е нашето решение... единодушно!” [...]

Гвозден закричи още по-настървено, като чу тези думи, извърна глава и погледна към Вук втрещено [...].

– Стига! Не ме позорете повече! – Гласът на Гвоз-

79. Планина в Централна Сърбия.

80. Река в Централна Сърбия.

81. Планина в Южна Сърбия.

82. Разговорен термин за членовете на колаборационисткото роялистко и националистическо движение „Югославска армия в родината”, основният вътрешен политически и военен противник на воденото от комунистите партизанско движение.

83. Генерал Драголюб (Дража) Михайлович, лидер на „четническото” движение.

ден заскърца като счупена сабя. Той направи две крачки напред, изправи се, вдигна гневно и предизвикателно глава, хвърли поглед към колоната и каза тихо с напрегнат и развълнуван глас:

– Няма време за дискусии за справедливост. Трябва да бързате. Не трябва да губите време заради мене. [...]

– Добре, другари, ако някой няма добро палто, може да вземе моя овчи кожух.

Той бавно го разкопча и го хвърли пред строя.

Ćosić, pp. 24, 25, 42, 144.

„Слънцето е далеч”, първият роман на писателя и политика Добрица Чосич (р. 1921 г.), е публикуван през 1954 г. Когато се появява за пръв път, е новост в литературата за „националноосвободителната война и революцията”. Героите му – членове на партизански отряд, които се опитват да пробият вражеското обкръжение – не са герои „без грях и страх”, а хора с подозрения, страхове и дори идеологически съмнения.

Как авторът описва отношенията между партизаните от този отряд? Мислите ли, че това е реалистично описание? Обяснете позицията си.

► **И 63. „Партизанска атака срещу германска военна част” – картина от Гури Мадри**

Еропеја е Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939-1944.

► **И 64. Битка по време на Втората световна война – картина от Фатос Хаджиу**

Еропеја е Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939-1944.

Изглеждат ли ви реалистични тези две картини? Обяснете позицията си.

VI–9. Следващият текст от книгата „Делирул” от Мартин Преда (публикувана през 1975 г.) описва събитие от гледната точка на войника. Може да се отбележи реализмът на разказа, в който идеализмът се сблъсква с трагичната реалност на войната

В четири часа отрядът започна атаката си, придружен от командира. Щефан се присъедини към него. „Боже – помисли си внезапно той – сега може и да умра!”, и тази мисъл бе така нова и свежа, че го изуми и уплаши. Как така да умре, да го няма повече? И неочаквано видя, без да разбира, как пред него, тук и там, падаха войници, някои убити, а други, хвърлящи се на земята и напразно търсещи прикритие сред голия терен на равнината. Инстинктивно и той се хвърли на земята, и едва тогава разбра, че пред него ечеше разгромяващ и непрекъснат огън. Капитанът също се изпъна на няколко крачки встрани от него. Стрелбата спря. „Зареди! – чу го да вика Щефан. – Скачайте!”

Самият той скочи и хукна напред. Отрядът, пръснат за стрелба, поднови атаката, но изведнъж автоматите на противника започнаха да косят с пълна сила отново, така че бойците отново се

проснаха на земята.

„Скачайте и напред!“ – викаше капитанът, след като огънят спря.

Но заповедта вече не се спазваше. Разпепен от гняв, капитанът започна да псува дивашки и да заплашва. Капитанът отново изрева, напразно: „Отряд, напред!“

И той се вдигна и се затича, така че войниците го последваха. Те го последваха, но отново се натъкнаха на автоматите на противника и капитанът бе прострелян с няколко куршума в корема. На земята, войниците чува предсмъртното му хриптене и ругатните му към санитарите, които нямаше да дойдат и да го вдигнат. Бавно, като червеи, войниците започнаха да се оттеглят, като пълзяха и оставяха в равнината половината от отряда, убити или ранени. Санитарите бяха на поста си, но не можеха да отнесат ранените зад фронтната линия, защото те бяха твърде много.

Preda, p. 394.

Дали този разказ представя героичен поглед към войната? Защо войниците не изпълняват заповедта?

Прави ли ги това предатели? Може ли да бъде контролирано поведението ни в такава ситуация? Коментирайте дали погледът на автора е подобен на този на героя. Използвайте като основа за сравнение свидетелствата на Нягу Джувара и Виктор Будеску.

► **И 65. Страница от комикса „Балкански експрес“ от Бранислав Керац и Бранко Плавшич, по сценарий на Гордан Михич**

Stripoteka.

Този комикс възниква като адаптация по мотиви, които са много популярни през 80-те години на XX в. и които с черен хумор са представяли военните преживелици на група дребни крадци. Борейки се да оцелеят, те стават „специфични“ участници в съпротивителното движение, против волята си. Този сатирично-хумористичен подход към жанра на „партизанския уестърн“, създаден от югославската кинематография като един от централните й мотиви в течение на четири десетилетия, е бил новост. Той може да се възприеме като част от общия опит за „преоценка“ на идеологически и политически „излъсканата“ официална история на Втората световна война, заедно с нейната художествена интерпретация, която се е износила заради дългата си употреба.

VI–10. Атмосферата в Колашинския затвор

Портите се отвориха и се появи мощен отряд пазачи. Те бяха придружени от хлипането на децата и клетвите на жените, които шумно се сбогуваха с онези, които оставаха назад – дълга опашка от затворници, вързани двама по двама, които преминаваха през портите и започваха да се качват в камионите. Стъпките и движенията им отекваха глухо, долавяха се отделни думи от разговорите им, тихото шушукане бе заглушавано от боботенето на машините, докато една невероятна женска песен не се дочу от първия камион: „Душата стене, сърцето ридае – Сбогом, другарю, сбогом, скъпи мой...“

Кукович изтича през портата така, сякаш бе попарен, и започна да крещи нещо, което макар и да не се разбираше, определено означаваше забрана. Йован Маркович заръмжа като ранена мечка, а в интервалите можеше да се чуе ревът на Раячевич и джафкането на Ристо Обрадович. Песента на жените затрептя и заглъхна, но от втория камион след това се дочуха силни мъжки гласове, неравни, нестройни и енергични: „Сбогом хълмове, долини. Сбогом кървав Колашин...“

Подобно на пожар, песента провокира всякакви крясъци. Последва хаос, пазачите стреляха десетина пъти, като се целеха над главите на певците, след това се чува дивашките крясъци на Кукович: „ Не стреляйте, говеда! Не стреляйте, копелета такива!“, и глъчката отслабна, а песента се разгърна като горски пожар и заглуши всичко останало:

„О, Полимлье, мое родно място

Ще мисля често за теб...”

Сега пееха заедно мъже и жени, а също и онези, които още не се бяха качили в камионите, както и цялата колона след тях в двора. Тези, които не отиваха далеч, и тези, които очакваха сетния си час, пееха също, и началникът Анчич, изгонен от едната, но все още не приет в другата група, също се опитваше да пее с тях, здраво вързан в последния ред на колоната, смачкан, бледен, с разкъсани гети, без ремъците, които затворниците с презрение наричаха „сбруя”, без знаци или емблема на кепето си.

Lalić, p. 167-168.

Михайло Лалич (1914-1992), прочут черногорски писател. Пише най-вече за националноосвободителната война в Черна гора. Най-известните му романи са „Ридаещата планина”, „Военен късмет” и др. Той е първият писател, спечелил наградата „Негош” през 1963 г. Също така печели наградата за литература NiN през 1973 г. и „21 юли” – най-високата награда, давана от община Беране.

VI–11. Откъси от романа „Тютюн” на Димитър Димов

Видът на Варвара не бе съвсем лош – поне толкова лош, колкото можеше да се очаква при суровата обстановка, която не даваше възможност дори за най-елементарните грижи за външността. Но тя го прецени вътрешно за лош. „Сигурно приличам на вещица” – помисли горчиво, като си спомни, че в последното сражение бе загубила гребена си...

„Да, ти [Варвара] губиш търпението си, ти си страшно уморена от непрестанното люшкане между живота и смъртта. Този живот те изчерпа, превърна те в сприхава и повехнала жена тъкмо сега, когато приближава победата, когато искаш да бъдеш свежа и привлекателна, когато почна да копнееш за малко любов. Ти пожертвува всички за партията, но пропусна радостите в живота си. Партизанският живот изисква невероятно напрежение, свръхчовешко отричане на индивида от себе си. Ти ги даваш още, но вече само с разума си. Оттук произлизат твоят конфликт, твоята нервност, твоята неспособност да приемеш великата двойственост в нещата и хората, която движи развитието им.”

[...] „Ти какво ще правиш, когато вземем

властта?”

„Каквото ми заповяда партията.”

„А аз [Варвара] ще се облека... Първото нещо, което ще направя, е да се измия и облека... И тогава няма да приличам на чума! Комунистите трябва да обичат живота... А човек обича живота, когато е приятен за хората, спретнат и чист.”

Сега тя [Ирина]... искаше да се уедини в мълчанието на боровите в Чамкория, под небето с хладни звезди и да чака равнодушно всичко, което щеше да се случи по-нататък. Защото, каквото и да станеше, тя бе неуязвима. Физическата разруха на стария свят не я засягаше, а новият – не я плашеше. Ирина притежаваше вложения в чужбина, които никой не можеше да й отнеме, а през тази нощ се убеди, че комунистите не отмъщаваха на жени. Ала тя усещаше, че не можеше да се спаси от нещо друго, което бе по-страшно от отнемането на богатството ѝ и отмъщението на гладните. И това бе нейната собствена, вътрешна разруха. Това бе пепелта от всичко, което бе преживяла досега, и от ужаса на тази нощ, който се бе превърнал изведнъж в мрачно безразличие...

[...] Това бе простата истина! [...] Здравият, спокойният, силният ум на Ирина не се боеше да я признае и се примири с нея без гняв и смущение. Стотици разглезени жени в тоя миг се вдетиняваха, плачеха и припадаха, задето кални милиционерски ботуши газеха по килимите им и настаняваха в обширните им жилища бездомни. Те не можеха да разберат, че това бе неумолимото развитие на живота, че последният се състоеше от взаимно обусловени събития и че паразитното съществуване на едни не можеше да не предизвика гневния бунт на други.

Димов, с. 564-569, 628, 667.

Димитър Димов (1909-1966), известен български писател и драматург. Ветеринар по образование, с над 40 научни текста. Най-известният му роман е „Тютюн”, написан през 1951 г. По искане на ръководителите на Българската комунистическа партия, романът е редактиран и са добавени повече персонажи от съпротивителното движение. Въпреки извънлитературната намеса, „Тютюн” се превръща в любима книга за цели поколения българи. Горните откъси показват психологическите нагласи на две напълно различни жени – партизанката Варвара и жената от висшето съсловие Ирина – в края на Втората световна война.

VI–12. Кипърският турчин Кемал Реджеп Сузулу за дните му като военнопленник, прекарани с кипърския гръцки лидер Глафкос Клиридис⁸⁴

Когато пристигнахме през февруари 1942 г., гърбовете на ризите ни и колената на панталоните ни бяха подпечатани с червен триъгълник. Това бе мярка, наложена, за да се улесни разпознаването на всеки затворник, който би могъл да избяга от лагера. Червеният кръст раздаваше картички, така че можехме да информираме останалите, че все още сме живи. Кой би повярвал подобно нещо?

Лагерът бе разделен на квадрати, опасани с бодлива тел. В сградата срещу нас бяха настанени хората от военновъздушните сили. Имахме добри отношения с тях, въпреки факта, че ни делеше бодлива тел. Пилотът от ВВС Глафкос Клиридис беше сред тях. Той пращаше бележки, че иска да премине откъм нашата страна, и искаше някакви наши дрехи, за да предотврати разпознаването му. Проряза бодливата тел и премина при нас. Веднага щом дойде, започна да създава организация, така че тя можеше да се занимае със специфичните проблеми на кипърците. Бяха проведени избори и той бе избран за председател. Глафкос Клиридис бе отговорен за всички кипърци, а аз отговарях за всички болни.

Ulus Irkad, pp. 15-16.

Как си представят двете жени неминуемите промени в живота им? Какви очакват да бъдат резултатите? По какво си приличат двете жени?

► И 66. Сцена от албанския филм „Когато съмне“

Нохна, pp. 160-1.

Тази снимка е от сцена във филма за Втората световна война „Когато съмне“ (заснет през 1971 г. в Тирана). Тя показва сблъсък на партизаните с германските войници. Интересно е, че в почти всички филми за Втората световна война, германските войници са повече от партизаните, но в края на краищата последните печелят битките. Филмът представя отлично тази идея.

Сравнете тази илюстрация с текст VI–7.

Обобщаващи въпроси към глава VI.

Интервюируйте баба си/дядо си. Запишете техните спомени за войната.

Анализирайте картините. Какво показват те? Интерпретирайте картините и напишете кратко есе.

Описал ли е някой автор щастлив момент в живота си по време на войната?

Таблица 4: Националните празници, свързани с Втората световна война

Страна	Дата	Празник	Описание
Албания	29 ноември	Ден на освобождението	Освобождение от германците (1944 г.)
Босна и Херцеговина	25 ноември	Ден на нацията	Първа сесия на ЗАВНОБИХ (партизански парламент, 1943 г.)
България	---	---	---
Хърватско	22 юни	Ден на антифашистката борба	Начало на въстанието (1941 г.)
Кипърски гръци	28 октомври	Денят „Охи!“ („Не!“)	Отказ на Гърция на италианския ултиматум (1940 г.)
Република Македония	11 октомври	Денят на въстанието	Начало на въстанието (1941 г.)
Гърция	28 октомври	Денят „Охи!“ („Не!“)	Отказ на Гърция на италианския ултиматум (1940 г.)
Румъния	---	---	---
Словения	27 април	Денят на съпротивата	Създаване на Освободителния фронт (1941 г.)
Черна гора	13 юли	Ден на държавността	Начало на въстанието (1941 г.) ⁸⁵
Сърбия	---	---	---
Турция	---	---	---

84. От военнопленническия лагер в Солун и двамата са изпратени в щалаг (германски лагер за сержанти и нисши чиновци. През 1993 г. Сузулу описва преживяванията си във вестник *Yeni Democrat*.

85. Също така се отбелязва и признаването на Черна гора за независима държава от Берлинския конгрес (1878 г.).

Карта 2: Югоизточна Европа след Втората световна война.

Библиография

- Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* [Данъкът върху капитала и политиката на турцизация], Istanbul 2000.
- Albahari, Nisim et al. (ed.), *Sarajevo u revoluciji* [Сараево в революцията], Sarajevo 1979.
- Amery, Julian, *Sons of the Eagle: A Study in Guerrilla War* [Синовете на орела: изследване на партизанската война], London 1984.
- *Bashkimi* [Единство], юни 1944.
- Marko Grčić (ed.) *Bleiburg*, Zagreb 1990.
- Biber B. (ed.) *Tito – Churchill: Strogo tajno* [Тито – Чърчил: строго секретно], Zagreb, Ljubljana 1981.
- Vožović, Branislav, *Beograd pod komesarском upravom 1941* [Белград под комисарско управление 1941], Beograd 1998.
- Vožović, Branislav, *Poruke streljanog grada* [Посланията на разстреляния град], Beograd 1961.
- Brignoli, Don Pietro, *Sveta maša za moje ustreljene* [Света литургия за моите разстреляни], Gogica 1995.
- *България – своенравният съюзник на Третия райх*. Сборник документи. Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец“, София 1992.
- „Христоматия по История на България“ [1944-1948], София 1992.
- Costa, Nicholas J., *Shattered Illusions, Albania, Greece and Yugoslavia* [Разбити илюзии, Албания, Гърция и Югославия], New York 1998.
- Cvitković, Ivan, *Ko je bio Alojzije Stepinac* [Кой беше Алойзие Степинац], Sarajevo 1986.
- Ćosić, Dobrica, *Daleko je sunce* [Слънцето е далеч], Beograd 1963.
- Dedijer, Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita I-II* [Нови данни за биографията на Йосип Броз Тито, I-II], Rijeka-Zagreb 1981.
- Димов, Димитър, *Тютюн*, Анубис, София 2000.
- Джурови, Добри и Елена, *Мургаи*, София 1983.
- *Документи за борбата на македонскиот народ за самостојност и национална држава*, Том втори [Документи за борбата на македонския народ за самостојност и национална држава, т. II], Скопје 1981.
- Dudić, Dragojlo, *Dnevnik 1941* [Дневник 1941], Beograd 1957.
- Enepekidis, Polychronis K., *To Olokaftoma ton Evraion tis Ellados 1941-1944* [Холокостът на евреите в Гърция 1941-1944], Athina 1996.
- Erkin, Feridun Cemal, *Dişişlerinde 34 yıl Anılar-Yorumlar* [34 години във външните работи: мемоари-коментари], Ankara 1980.
- Ferenc, Tone, *Okupacijski sistemi na Slovenskem* [Окупационните системи в Словения], Ljubljana 1997.
- Fleischer, Hagen, *Stemma kai svastika. I Ellada tis Katochis kai tis Antistasis 1941-1944, t. 2* [Корона и свастика. Окупирана Гърция и нейната съпротива 1941-1944, т. 2], Athina 1995.
- Giakoel, Giomtov, *Apomnimonevmata 1941-1943* [Мемоари 1941-1943], Thessaloniki 1993.
- Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu* [Холокостът в Загреб], Zagreb 2001.
- Hannelore Baier, Braşov (ed.) *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945)* [Депортацията на румънските етнически германци в Съветския съюз (1945)], 1994.
- Horvat, Josip, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945*

[Оцељаване в Загреб. Дневник 1943-1945], Zagreb 1989.

■ Horvat, Josip, *Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919-1941)* [Хърватският микрокосмос между двете войни (1919-1941)], *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1983.

■ Hubatsch W. (ed.) *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung* [Инструкциите на Хитлер за водене на война] 1939-1945, Frankfurt 1962.

■ *Hylli i Dritës* [Звезда на светлината], *The Oriental Catholic Mission in Lushnje* [Източната католическа мисия в Люшня], декември 1940 г., р. 601.

■ Hysolli, Demir D., *Life of Death for Freedom*, USA 1995.

■ Iatridis, John (ed.), *I Ellada sti dekaetia 1940-1950. Ena ethnos se krisi* [Гърция през десетилетието 1940-1950. Една нация в криза], Athina 1984.

■ *Ilegalčki Borec* [Нелегален борец], Ljubljana 2003.

■ *Извори за ослободителната война и револуција во Македонија 1941-1945* [Извори за ослободителната война и револуция в Македония 1941-1945], т. I, кн. 3, Скопје 1970.

■ Jakovljević, Ilija, *Konclagor na Savi* [Концлагерът на река Сава], Zagreb 1999.

■ Irkad, Ulus, *Cypriots Together in the Second World War* [Кипърците заедно по време на Втората световна война], translated by Metin Kemal, "The Friends of Cyprus Report", issue No. 46, Autumn 2003.

■ *Istoria tou ellinikou ethnous* [История на гръцкия народ], т. 16, Athina, Ekdotiki Athinon, 2000.

■ Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945* [Четниците в Хърватско 1941-1945], Zagreb 1986.

■ Кацаров, Константин, *60 години живяна история*, издателство „Прозорец“, София 1993.

■ Крапчев, Данаил, *Изминат път. Избрани статии*, УИ „Св. Климент Охридски“, София 1992.

■ Krišto, Jure, *Sukob simbola, politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* [Конфликт на символите, политиката, религията и идеологиите в Независимата хърватска държава], Zagreb 2001.

■ Krizman, Bogdan, *Pavelić i ustaše* [Павелич и усташите], Zagreb 1978.

■ Lakić Zoran, *Narodna vlast u Crnoj Gori 1941-1945* [Народната власт в Черна гора 1941-1945], Cetinje-Beograd 1981.

■ Lalić Mihailo, *Svadba* [Сватба], Podgorica 1966.

■ Lya Benjamin, Bucharest (ed.) *Evreii din România între anii 1940-1944, vol. I: Legislație antievreiască* [Румънските евреи между 1940–1944 г., т. I, Антисемитско законодателство], 1993.

■ Lya Benjamin (ed.) *Evreii din România între anii 1940-1944, vol. II* [Румънските евреи между 1940–1944 г., т. II], București, Edit. Hasefer, 1996, doc. 44; doc. 98.

■ Luburić Radoica, *Društvo Crne Gore u Drugom svjetskom ratu* [Черногорското общество през Втората световна война], Podgorica 1995.

■ MacLean, Fitzroy, *Rat na Balkanu* [Войната на Балканите], Zagreb 1964.

■ *Magazin istoric* [Историческо списание], București, октомври 2002.

■ Mangerich, Agnes Jensen, *Albanian Escape: The true story of U.S. army nurses behind enemy line* [Бягство от Албания. Истинската история на американските военни медицински сестри зад вражеските линии], The University Press of Kentucky 1999.

■ Манов, Георги, *Черната скала*, София 1997.

■ Martić, Anđelka, *Vuk na Voćinskoj cesti* [Вълк на Вочинския път], Zagreb 1971.

■ Mazower, Mark, *Stin Ellada tou Hitler: I empeiria tis Katochis* [В Хитлерова Гърция. Опитът от окупацията],

Athina 1995.

■ *Memoari patrijarha srpskog Gavrila* [Мемоари на сръбския патриарх Гаврило], Beograd 1990.

■ Milošević, *Izbeglice i preseljenici* [Бежанци и преселници], рг. 246.

■ *Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919-1944)* [Етнокултурни малцинства: румънските цигани (1919-1944 г.). Документални свидетелства], L. Nastasa, A. Varga, C. A. Andreescu (eds.), Cluj Napoca, 2001, doc. 339.

■ Murgescu, Bogdan et al., *Istoria României în texte* [Историята на Румъния в текстови извори], București 2001.

■ Myers, E.C.W., *Greek Entanglement*, [Гръцкият възел] London 1985 (first published: 1955).

■ National Archives Braşov, Town Hall of the commune Bod, file 76/1944, f. 83 [Национален архив, градска зала на община Бод, папка 76/1944, f. 83].

■ Nikolić, Kosta, *Strah i nada u Srbiji 1941-1944: Svakodnevni život pod okupacijom* [Страх и надежда в Сърбия, 1941-1944: ежедневиият живот под окупацията], Beograd 2002.

■ *Novo vreme* [Ново време], 25 септември 1942.

■ O'Donnel, James, *A coming of age: Albania under Enver Hoxha* [Началото на една епоха: Албания при Енвер Ходжа], New York 1999.

■ Okte, Faik, *The tragedy of the Turkish Capital Tax* [Трагедията на турския данък върху капитала], Croom Helm Limited 1987.

■ Rajović, Radoje *Kontrarevolucija u Crnoj Gori 1941-1945, četnički i federalistički pokret* [Контрареволуцията в Черна гора 1941-1945, четническото и федералисткото движение], Cetinje 1977.

■ Petranović, Branko - Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918-1988, tematska zbirka dokumenta* [Югославия 1918-1988, тематична сбирка документи], Beograd 1988.

■ Петров-Чомаков, Стоян, *Духът на дипломацията*, Издателска къща „ЛИК“, София 2002.

■ *Politika* [Политика], 28 март 1941.

■ Porter, Ivor, *Operațiunea Autonomus* [Автономна операция], București 1991.

■ Prcela, John Ivan - Živić, Dražen, *Hrvatski holokaust* [Хърватският холокост], Zagreb 2001.

■ Preda, Marin, *Delirul* [Дивотата], Craiova 1975.

■ Redžić, Enver, *Muslimansko autonomnoštvo i 13. SS divizija* [Мюсюлманското автономистко движение и 13-та SS дивизия], Sarajevo 1987.

■ Repe, Božo, *Sodobna zgodovina. Zgodovina za 4. Letnik gimnazij* [Съвременна история. История за 4 клас на гимназията], Ljubljana 2002.

■ Repe, Božo, *Interview with Cveto Kobal (video)*, Memorial Center Mauthausen [Интервю с Цвето Кобал (видео), Мемориален център Маутхаузен].

■ Repe, Božo, *Naša doba* [Нашето време], Ljubljana 1996.

■ Ristović, Milan (ed.), *Report of the chief rabbi of Yugoslavia, Dr. Isak Alkalaj, on the events in Yugoslavia between the end of March and the end of June 1941: "Naši doživljaji i utisci o poslednjim događajima u Jugoslaviji"* [Доклад на главния равин на Югославия, д-р Исак Алкалай, за събитията в Югославия между края на март и края на юни 1941 г.: „Нашите преживелици и впечатления от скорошните събития в Югославия“], *Tokovi istorije*, 1-2/1997, pp. 181-182.

■ Sănătescu, Constantin, *Jurnal* [Дневник], București 1993.

■ Sattolo Emil, *Tragom istine* [Проследяване на истината], Nova Gradiška 2002.

■ Scurtu, Ioan et al., *Istoria României între 1918-1944 (culegere)* [История на Румъния между 1918-1944 г.

(сборник текстове)], Vucurești 1982.

■ Selhanović Jadranka, *Podgorica – život iznova* [Подгорица – животът започва отново], Podgorica 2009.

■ Shaw, Stanford J., *Turkey and the Holocaust* [Турция и Холокостът], London 1993.

■ Smiley, David, *Albanian Assignment* [Задача в Албания], London 1984.

■ *Srpski narod* [Сръбски народ], 3 юни 1942.

■ Stanišić Milija, *Dubinski slojevi Trinaestojulskog ustanka u Crnoj Gori* [Дълбинни слоеве в Черногорското въстание от 13 юли], Podgorica 2005.

■ Stanišić Slavko, *Stvaranje Crnogorske narodne omladine, „Istorijski zapisi”*, br. 2, [Създаване на Черногорската народна младежка организация], Titograd 1968.

■ Станчов, Иван, *Дипломат и градинар*, София 2000.

■ Šibl, Ivan, *Sjećanja 1-3* [Мемоари 1-3], Zagreb 1986.

■ Терзиоски, Растислав, *Денационализаторската дейност на бугарските културно-просветни институции во Македонија* [Денационализаторската дейност на българските културно-просветни институции в Македония], Скопје 1974, по: Исторически архив на ЮКП, т. VII, Beograd 1951.

■ *Борбата на българския народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война. Документи и материали*, София 1978.

■ *Оцеляването. Сборник документи 1940-1944*, Коен, Давид (съст.), издателски център “Шалом”, София 1995.

■ *Tomori* [публикации на Министерството на образованието на Албания], 6 август 1940, 2; 11 август 1940, vol. 2.

■ Трифонов, Стайко, *Българският национален въпрос 1919-1944*, във: *Нови студии по българска история 1918- 1948*, София 1992.

■ *Universul*, 79/2. 03. 1942, p. 4; 5/01. 1942, p. 1; 291/28. 10. 1944; 44/15. 02. 1942; 318/26. 11. 1944.

■ Van Bouschoten, Riki, *Anapoda chronia. Syllogiki mnimi kai istoria sto Ziaka Grevenon (1900-1950)* [Трудни години. Колективна памет и история в Зиака, окръг Гревена (1900-1950)], Athina 1997.

■ Венедиков, Иван, *По делата им ще ги познаете*, София 1993.

■ Vojinović, Aleksandar, *Ante Pavelić* [Анте Павелич], Zagreb 1988.

■ Waugh, Evelyn, *The End of the Battle (the “Sword of Honour” trilogy)* [Краят на битката („Мечът на честта”, трилогия)], Boston/New York/London 2000.

■ Yalman, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, vol. 3 (1922-1944) [Видяно и преживяно от близкото минало, т. 3 (1922-1944)], Istanbul 1970.

■ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije*, tom XIV, knjiga 1. *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942* [Сборник с документи и факти за народноосвободителната война на народите на Югославия. Документи за четническото движение на Дража Михайлович, кн. 1], Beograd 1981, doc. no. 34.

■ *Zbornik dokumenta NOR*, tom III, knj. 4. [Сборник с документи за народноосвободителната война, т. III, кн. 4], Beograd, 1953.

■ Zgonjanin, Žarko, et al. (ed.), *Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu. Zapisi i sjećanja. Knjiga šesta*. [Козара в народноосвободителната война. Текстове и мемоари. Кн. VI], Beograd 1978.

■ Živojinović, D. - Lučić, D., *Varvarstvo u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen* [Варварство в името на Христа. Приноси към Magnum crimen (голямото

престъпление)], Nova knjiga, Beograd 1988.

■ *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji* [Престъпленията на фашистките окупатори и техните помагачи срещу евреите в Югославия], Beograd 1952.

■ Знеполски, Денчо, *Посмъртна изповед*, София 1998.

■ *Жените од Македонија во Народноослободителната војна* [Жените от Македония в народноосвободителната война], Скопје 1976.

■ Žerjavić, Vladimir, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* [Обсесии и мегаломании около Ясеновац и Блайбург], Zagreb 1992.

Илюстративен материал

- „Akbaba“, 24. avgust 1939. [24 август 1939 г.]
- *Istorijski Arhiv grada Beograda* [Белградски исторически архив]
- Rifat Bali, *Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları* [Моисееви деца, граждани на Републиката], Istanbul, 2003.
- Hrvatski istorijski muzej [Хърватски исторически музей]
- *Cumhuriyet Ansiklopedisi* [Енциклопедия на Републиката], tom. 2 (1941–1960), Istanbul, 2002.
- Vladimir Dedijer, *Dnevnik* [Дневник], 1941–1942, 2. izdanje, Beograd, 1951.
- *Eropeja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939–1944* [Епопея на антифашистката национално-освободителна борба на албанския народ, 1939–1944], Tiranë, 1980.
- Hagen Fleischer, *Stemma kai svastika. I Ellada tis Katochis kai tis Antistasis 1941–1944, vol. 2* [Корона и свастика. Гърция - окупация и съпротива], 1941–1944, 2. tom, Athens, 1995.
- Galerija državnog arhiva [Галерия на държавния архив], Zagreb
- Abaz Hodžha, *Filmi Artistik Shqiptar 1957–1984* [Албанско художествено кино, 1957–1984], Tiranë, 1987.
- *Istoriki kai Ethnologiki Etaireia tis Ellados (IEEE), To epos tou '40. Laiki eikonographia* [Епиката на четиредесетте. Популярна иконография], Athens, 1987.
- *Istorijski arhiv Beograda, Zbirka fotografija* [Исторически архив на Белград, Фотографска колекция]
- *Istorijski arhiv Beograda, Uprava grada Beograd* [Исторически архив на Белград, Градска управа]
- SP III-48, k 157/15
- *Jugoslovenska grafika 1900–1950* [Югославска графика 1900–1950]. Katalog izložbe, Beograd, decembar 1977 – februar 1978, Beograd, 1977.
- *Jugoslovenska kinoteka* [Югославска кинотека], Beograd
- *Karikatur* [Карикатура], 24. septembar 1942.
- Jure Krišto, *Sukob simbola, politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* [Сблъсък на символи, политики, религии и идеологии в Независимата хърватска държава], Zagreb, 2001.
- Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941–1945*, Zagreb, 2003.
- Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945* [Бежанци и преселници на територията на окупирана Югославия], Beograd
- *Muzej grada Zagreba* [Музей на Загреб]
- Национален исторически музей - Атина
- Kosta Nikolić, *Nemački ratni plakat u Srbiji 1941–1944* [Германският военен плакат в Сърбия], Beograd, 2001.
- *Novo vreme* [Ново време], Beograd, 16. septembar 1942.
- www.pavelicpapers.com
- Branko Petranović, Nikola Žutić (ur.), *27. mart 1941. Tematska zbirka dokumenata* [Тематична сбирка документи], Beograd, 1990.
- Giannis Soldatos, *Istoria tou Ellinikou Kinimatografou* [История на гръцкото кино], tom. 1–2, Athens, 1999.
- *Stripoteka*.
- *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* [Еврейте в Османската империя и Република Турция], London, New York, 1993.

- *Universul*, Bucharest, no. 30, 1 Februarie 1942; 15 Mai 1942; no. 272, 5 Octombrie 1942; no. 281, 14 Octombrie 1942; no. 249, 12 Septembrie 1943; 6 Octombrie 1944; 26 Octombrie 1944.
- Aleksandar Vojinović, *Nije sramota biti Hrvat, ali je peh* [Не е срамно да бъдеш хърватин, но е лош късмет], Zagreb, 1999.
- Британска сбирка на Атинския военен музей
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji* [Престъпления на фашистките окупатори и техните помощници срещу евреите в Югославия], Beograd, 1952.

Карти

Карта 1: Втората световна война, 1939–1942. – Map 50 (p.178), in: Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe* (University of Washington Press, 1993, 2002).

Карта 2: Югоизточна Европа след Втората световна война (p.186), in: Paul Robert Magocsi, *op.cit.*

Оценете тази книга!

Центърът за демокрация и помирение в Югоизточна Европа (The Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE), съвместно с многобройни колеги и сътрудници, извърши огромна и усилена работа и вложи време и ценни ресурси в проекта „Преподаване на съвременната история на Югоизточна Европа“, чийто резултат е книгата, която държите в ръцете си. Всичките четири помагала са част от обхватен, демократичен и продължаващ процес, в който са оценени и включени мненията и предложенията на читателите, учителите и потребителите на книгите.

Вашето мнение, мнението на читателя, има огромно значение за нас, както за оценяването на извършената работа, така и при планирането на бъдещите ни усилия. За да преценим ефективността на метода, полезността на това начинание и ценността на нашата инвестиция, бихме искали да оцените тези книги. Моля, дайте ни откровеното си мнение, тъй като това ще ни помогне постоянно да подобряваме

Проекта за обща история (Joint History Project, JHP).

След прочитането на тази книга, молим да отделите време, за да отидете на нашия уебсайт и да попълните един оценъчен формуляр:

www.cdrsee.org/jhp/evaluate_eng.html

Ако предпочитате да ни пишете директно, моля влезте във връзка с нас на: info@cdrsee.org, и имейлът ви ще бъде директно препратен на някой от координаторите на JHP.

Също така можете да изпратите коментарите си на:

CENTER FOR DEMOCRACY AND RECONCILIATION IN SOUTHEAST EUROPE
Krispou 9, Ano Poli
GR- 54634, Thessaloniki
Greece